

СОБИТЛИК

Ҳамиджон ҲОМИДИЙ

75 ёшда

СОБИТЛИК

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
нашриёти, 2010

72.3(5Ў)
С74

Тўплаб, нашрга тайёрловчи:
доцент Мўминжон СУЛАЙМОНОВ

Масъул муҳаррир:
социология фанлари доктори Абдусалом УМАРОВ

Азиз китобхон! Қўлингиздаги тўпламда атоқли олим, мутаржим ҳамда таниқли педагог Ҳамиджон Ҳомидий замондошларининг дил сўзлари жамланган. Улар Сизда профессор Ҳомидийнинг ҳаёт йўли, ижодий фаолияти ҳақида муайян тасаввур ҳосил қилишга кўмаклашади, деб ўйлаймиз. Зероки, эл назаридаги бу одамнинг ҳаёти ва фаолиятида ибратли лаҳзалар бисёр.

Собитлик: [тўплам] / тўплаб, нашрга тайёрловчи
М. Сулаймонов; масъул муҳаррир А. О. Умаров. -Т.:
Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий
кутубхонаси нашриёти, 2010. -216.

ББК 72.3(5Ў)

Ушбу китоб «Таъмир қурилиш» корхонасининг бош директори
Камолхон Ҳожихонович Олимхўжаев ҳомийлигида чоп этилди.

ISBN 978-9943-06-306-8

©Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
нашриёти, 2010 й,

АДИБЛАР НИГОҲИ

Тоҳир МАЛИК,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси.

ЗИЙНАТ

Илм хусусида, олимлар ҳақида кўп гапирилган, кўп ёзилган. Шундай бўлса-да, муҳтарам устозимиз Ҳамиджон Ҳомидийнинг илмлар саройидаги ўрни ҳақида сўз айтиш истаги туғилди. Ўтган асрнинг олти-мишинчи йилларида, талабалар орасида «ТошДУ филология факультети кучлими ё Педагогика институти?» деган масалада баҳс кўтарилиб қоларди. Шунда у ёки бу билим даргоҳида ўқиб, адабиёт оламида танилган ижодкорларнинг, бу факультетларда ёшларга илм бераётган устозларнинг номлари тилга олинарди. Мен, гарчи ТошДУ филология факультетининг кечки журналистика бўлимида ўқиётган бўлсам-да «Пединститут кучлироқ», деган тўхтамга ён босардим, у ерда ўқиётган тенгдошларимга ҳавас қилардим. Шоир ё адиб бўлишни умид қилган ёшларнинг аксари ўша дамда ҳужжатларини Пединститутга топширишарди. Тўғри, икки даргоҳда хизмат қилаётган устоз олимларни бир-бирларига таққослаш ноўрин. Чунки гап **қаерда ўқишда эмас, қандай ўқишда!** Лекин бу ҳақиқатни ёшликда дарров англаш қийин экан. Пединститутда улуғ шоир Мақсуд Шайхзода ишлар эдилар. У киши билан ёнма-ён Натан Маллаев ишлардилар. Бу улуғларнинг ўзларидан бевосита илм олиш талаба учун бир бахт эди. Биз Шайхзода домланинг

шеърий китобларидан назм илмини, Натан домланинг дарсликларидан мумтоз адабиёт тарихини ўргатардик.

Низомий номидаги Педагогика институтида ўша йиллари яна бир қанча номлари улуғ устозлар ишларди. Бу яқин тарихни эслашимдан мақсад — Ҳамиджон Ҳомидий домламиз бугун ўша улуғларнинг анъаналарини давом эттираяптилар. Ҳар бир билим даргоҳида ўнлаб фан номзодлари, фан докторлари бор. Улар ёшларга етарлича билим берадилар. Муаллимлик вазифаларини тўла адо этадилар. Бу жиҳатдан муаллимлар кўп. Лекин маърифат аҳли кўп эмас. Бу билан нима демоқчимиз? Университет ёки институтдаги доцент ёки профессор жадвалдаги дарсларига кириб чиқар экан, муаллимлик вазифасини бажаради. Маърифатчининг фаолияти эса бу даргоҳ деворларидан чиқиб, мамлакатни қамрайди. У ўзининг илмий изланишларини ёяди, илмий қарашларининг исботи учун ҳаракат қилади. Унинг илми диссертация муқовалари орасида қолиб кетмайди.

Юқорида тилга олган устозлар шундай маърифатчилардан эди. Уларнинг шогирдлари Ҳамиджон Ҳомидий ҳам ана шундай ардоқли маърифатчилардан. Не шодки, Натан Маллаев узоқ йиллар бошқарган кафедрани эндиликда Ҳамиджон домла устозлари мақомида бошқариб келяптилар.

Домлани мен «Чўлпон» нашриётида хизмат қилиб юрган кезларим учратган эдим. Тожик эртаklarини таржима қилиб олиб келган эканлар. Сухбатларимиз эртаklar таржимаси доирасидан чиқиб, мумтоз адабиёт тарихига, умуман, Шарқ алломалари тарихига кўчганда мени у кишининг илми лол қолдирди. «Бу одам тирик тарих қомуси эканлар-ку», дедим. Совет даврида мактаб ўқувчиларига улуғ ўзбек алломалари ҳақида гапирилмагани ҳолда, Ломоносов деган зотнинг улуғ олим эканлиги ғоят кўп уқдириларди. У

рус ҳалқининг доно фарзанди сифатида ўз халқи учун катта хизмат қилди. Аммо у кашфиётчи олим бўлмаган, ҳеч нимани кашф этмаган, балки Россиядаги фан тараққиёти учун ҳисса қўшган. У илм даъватчиси эди. Рус тилида ҳар йили бу каби олимлар ҳақида «Великие ученые» сингари ўнлаб китоблар нашр этиларди. Уларда Хоразмий ёки Форобий каби улуғлар ҳақида лом-мим дейилмасди. Бунга улар айбдорми ё бизнинг ўзимизми? Албатта, у давр сиёсатини айблаш осон. Лекин ўзимизда ҳам ҳаракат йўқ эди. Бу ҳаракатни Ҳамиджон домла бошлаб, бир неча китоб ёздилар, нашр эттирдиларким, бугунги авлод тарбиясида бу бебаҳо хазинага айланди. Домланинг бу хизматлари ёш олимларга ибрат ҳам бўлди.

Бу ўринда илмга доир бир-икки фикрларни баён қилиб, Ҳамиджон домламизнинг ҳаёт йўллари нақадар бой ва савоб йўл бўлганини таъкидламоқчиман.

Илм олиш фарз экани ҳақида кўп гапирилгани билан мазкур фарзга амал қилиш лозимлигини тўла ҳис қилмайдиганлар орамизда топилади. Олти ёки етти ёшга етган фарзандларимизни мактабга берамиз, чунки ҳукумат белгилаган тартиб шундай. Мактабни битиргач, «ҳамма олим бўлиб кетаверса, подани ким боқади?» деб уларни илм йўлидан совутамиз. Поданинг боқувсиз қолиб кетишидан ташвишланишимиз яхши. Аммо бу ҳаракатимиз билан Аллоҳ буйруғини инкор этаётганимизни ўйлаб кўрамизми? Ўша биродарларимизга «подани боқиш учун ҳам илм керак», дейилса, эҳтимол заҳарханда қиларлар. Уларга балки Сукрот ҳакимнинг «Ўқиб ўрганмай туриб ҳам фойда ва зарарнинг фарқига ета оламан, деган одамни тентак деб билмоқ керак», деган ҳикматли гаплари жавоб бўла олар? Эҳтимол Сўфий Оллоҳёр ҳазратлари бу сатрларни айнан шундай биродарларимизга атаб битгандирлар:

*Агар бўлмаса илминг, эй сабуксайр,
Билур болинг вуболинг барчасин хайр.*

Демоқчиларки, эй шошқалоқ инсон, илминг бўлмаса, сен учун фойда ҳам, зарар ҳам бирдир. Зеро, сенинг заиф фикрингча, гуноҳларингнинг барчаси ўзингга хайрлидай бўлиб кўринади.

Одам маймунсифат, ҳеч нарсани билмайдиган, маданиятсиз ҳолда яратилмаган. Аллоҳ одамни илмли қилиб яратган. Аллоҳ таборак ва таоло Иброҳим алайҳиссаломга «Эй Иброҳим, мен олимман ва олимларни яхши кўраман», деб марҳамат қилган. Жоҳиллик Одам болаларида кейинчалик пайдо бўлган. Одам кўз, тил ва қалб билан ҳайвонлардан фарқланади. Айрим ҳайвонларнинг кўзлари пиёладек келади, боши ҳам шунга яраша жуда катта бўлади. Аммо улар ўқиш ва илм олиш фазилатидан маҳрумлар. Азиз ва Жалил Аллоҳ махлуқларидан инсонгагина илмни раво кўрди. Ҳеч қайси махлуққа бермаган маърифат кийимларини Одам болаларига насиб этди. Донишманд: «Хотинлар ипак кийимларини безанмоқ учун эмас, балки ўз гўзалликларини кўрмоқ учун киядилар», деган экан. Одам ўз инсоний қиёфасини асраши учун нолиб, «мени шайтон йўлдан урди», дейдилар. Шайтон йўлдан ургани рост. Аммо билмоқ лозим: шайтон алайҳилаъна илмли одамни, айниқса, илмига тўла амал қиладиган одамни йўлдан оздира олмайди. Илмга интилган киши энг яхши инсондир. Илмдан юз ўтириш — инсонийликдан юз ўтириш демак. Чунки илм — инсонийлик тожи ҳисобланади. Инсон илм билан шараф топади. Мол-мулк эса жоҳилнинг гурурланадиган матоҳидир. Илм одамни юксалтириб, ундан ёдгорлик қолдиради.

*Яна бир ҳикмат бор: ҳазрати Одам —
Билим, ақлу идрок сабаб муҳтарам.*

«Кутадғу билиг»даги бу байт бизнинг аждодларимиз ким эканини эслатиб турмайдими? Тарихдан аён-ким, Одам болалари ер юзида пайдо бўлган дастлабки пайтларданоқ илм сари, ўрганиш сари интилганлар. Ҳазрати Али (р.а.) дебдиларким: «Жаннатга кириш ҳайратланарли муваффақият эмас, маърифат — дунёнинг ўзида жаннатга эришиш демакдир». Ўқув-идрок қоронғу тундаги машғалага ўхшайди. Билим эса машғаладан таралаётган нурга қиёс. У кишини ёритади, унга рўшнолик беради. Ҳар қандай ҳурмат кишининг ўқув-идрокидан келади. Ўқув-идроксиз киши бир ҳовуч кепак билан тенг, дейдилар. Заковат — ўзаро онт ичишиб дўстлашган кишиларга ўхшаса, билим — яқин қариндошларга ўхшайди. Буни дилга туғиб олмоқ фойдалидир. Дўст-оғайнилар, қариндош-уруғлар даврасидаги киши ўзини дадил сезади. Шундай экан, билимсизлар-чи? «Сўзни билимдон кишига сўзлаш керак, билимсизнинг тилини тушуниш қийин», деб бекорга айтмаганлар.

Билим — мисоли бир жилов, у одамни барча ярамас ишлардан тийиб туради. Илм эгаси ўз тилакларини топади, орзу-мақсадларига эришади. Ақл-идрок эгаларининг нафъи ҳар доим кўпчиликка тегиб туради. Билимлилар элда азиз бўладилар. Ҳурмат қозонадилар. Бугун ишлар ўқув-идрок билан амалга ошади. Барча мураккаб ишлар билим билан ҳал этилади. Билимсиз кишилар — доноларнинг душмани. Билимсиз доимо доноларга хорлик тилайди. Бу улар кўнглининг туб-тубига чўкиб ётган ҳасад аломати. Илмсиз одам сўқирга ўхшайдики, уни камситиб, четга суриб ташлаш инсофдан эмас. Балки кўр кўзни очиш учун билимдон илм хазинасидан унга нур бериши лозим. Имом ад-Дайлабий ривоят қиладилар: Расулуллоҳ (с.а.в.): «Кимки одамларга ўргатиш учун илмдан бир бобни ўрганса, унга етмишта сиддиқнинг савоби берилади», деб марҳамат этганлар.

Косонсойдан Тошкентга илм истаб келиб, ўз уми-
дини амалга ошириш йўлида заҳмат чеккан, илм са-
ройи калитини топа олган Ҳамиджон домламин бу
савобларга эришганлар, иншооллоҳ!

Ҳар қандай бақувват одамнинг кучи бир кун ту-
гайди. Лекин илм мангу яшайди. Илм нури ёпиқ
қўзлардан ҳам ичкарига киради, уларга зиё беради.
Боғланиб, қафасга солинган шер ўз кучини йўқот-
магани каби илм эгаси ҳам бадавлат бўлмаса-да ўз
иззат ва ҳурматини йўқотмайди. Аксинча, итнинг
бўйнига тилла занжир боғланса-да, ҳамма ҳаром
ҳисоблагани каби, илмсиз ва саховатсиз давлатманд
ҳам кишилар нафратига дучор бўлади.

Илмли одамлар давлатнинг кўплигидан қувониб,
озлигидан ранжимайди. Чунки илм шундай битмас
ва туганмас хазина ва давлат-ки, уни ҳеч ким ин-
сондан тортиб ололмайди. Фалакнинг айланиши ҳам
унга таъсир эта олмайди. Ҳар нарса кўпайса, қиймати
тушади. Аммо илм ва одоб бундан мустаснодир.

Улуғларимиздан Абулқосим Замахшарий айтади-
лар:

«Хушсифат ва яхши хулқлар билан зийнатланма-
ган кимсани ипак кийимлар зийнатлай олмайди. Ер-
нинг зийнати илм эгалари билан, кўкнинг зийнати
юлдузлар биландир. Илм бир тоғ мисолидир. Бу тоғ-
дан ошув кўп душвордир, тушув эса осондир. Билув-
чи билан кўп текшириб янгилик кашф этган билим-
дон орасида фарқ каттадир. Капалак ҳам, қарчиғай
ҳам қанот қоқиб учади, аммо икковининг учиши
бирдай эмас. Байт:

*Чин олим ҳийладан узоқдир, узоқ,
Нурнинг ўз сояси бўлмайди ҳеч чоқ».*

Жаноби Пайғамбаримизнинг (с.а.в.) аҳли аёллари
Умму Салама (р.а.) ривоят қиладилар: «Ҳасан ёш бола

эди, ҳазрати Расулуллоҳнинг косаларидаги сувни ичиб қўйди. Расули акрам савол қилдилар:

— Менинг косамдаги сувни ким ичди?

— Ҳасан ичди, — деб жавоб қилинди. Шунда рисолатпаноҳ жанобимиз:

— Ҳасан қанча сув ичган бўлса, барчаси илм бўлсин, — деб дуо қилдилар.

Киши эгаллаган илм ёки ҳунар ҳеч маҳал унга зарар келтирган эмас. «Билимдонга бало йўқ», деб бежиз айтмаганлар. Илмсизлик ва ҳунарсизликнинг хорлик келтириши ҳақида ҳаётда миллионларча мисоллар мавжуд. Донишманд дебдики: «Мен илм топа олмаган одам нима топганини, илм топган одам эса нима йўқотганини билсам эди...» Илм олишда диққат қилиш лозим бўлган жиҳат: бу дунёда билмасликдан эмас, нотўғри билимдан ҳазар қилмоқ шарт. Зотан, бу барча ёмонликларнинг аввал боши ҳисобланади.

Ҳамиджон домламининг рисолаларини ўқиб шу фикрлар ҳаёлимдан ўтди. Ҳамиджон домламин каминани талабалар билан суҳбатлашишга тез-тез таклиф этиб турадилар. Шундай учрашувлардан бирида дафтарчамга тўрт сатр ёзиб қўйган эканман. Шоирлик қобилиятдан маҳрум бўлганим сабабли бу сатрларда жаранг йўқдир. Лекин устозга бўлган меҳрим сезилса керак. Шу боис ҳам ёшларга насиҳат тарзида дедимки:

*Алломаи замондир Ҳамиджон Ҳомид,
Эй фарзанд, сен буни доим эсда тут.
Бўлай десанг ақли бут,
Ҳамиджон Ҳомид этагин тут!*

2010 йил 1 май

ҚЎШҚАНОТ

Ҳамиджон ака ҳақида дастлаб 1960 йилда жияним Набижон Исоқовдан эшитгандим. Улар мактабдош бўлишган экан. 1964 йилда эса шоир оғаларим Хайриддин Салоҳ билан Юсуф Шомансурлар Ўшга меҳмон бўлиб келишганида Ҳомидий домла тўғрисида Хайриддин ака батафсил сўзлаб, «қўшқанотли йигит» деганди. Тошкентга хизматга келгач, устоз Ҳамиджон муаллим билан ака-укадек бўлиб кетдик. Марҳум шоир Хайриддин ака Ҳамиджон Ҳомидийни «Қўшқанотли йигит» деб бекорга айтмаган экан. Чунки у фирдавсийшунос ва авестошунос сифатида тожик ва ўзбек адабиёти тараққиётига катта ҳисса қўшиб келаётган олимларимиздан биридир.

Кези келганда, Ҳамиджон ака билан ўртамизда бўлиб ўтган бир воқеага аниқлик киритишни лозим топдим. «Чўлпон» нашриётида хизмат қилаётганимда, раҳбаримизнинг топшириғи билан «Авесто файзлари» деб номланган қўлёзмаларини ўқиб, унинг баъзи томонлари бўйича биров кескинроқ мулоҳазаларимни айтгандим. Устоз ўшанда чинакам олимларга хос оғир-босиқлик билан қўлёзмани қайтариб олган эдилар.

Орадан ўн йиллар ўтгач, бир ой давомида Эронда сафарда бўлиб, Фаридиддин Аттор, Умар Хайём, Ибни Сино, Ҳофиз Шерозий ва Шайх Саъдий каби алломаларнинг хоки-туробларини зиёрат қилдим. Сафар чоғида зардуштийлик билан боғлиқ кўп жиҳатлар билан танишгач, шу соҳа бўйича Ҳамиджон Ҳомидий домуллонинг ҳузурларида узрли эканимни англадим.

Ҳамиджон ака ҳамиша савоб ишларнинг ҳаракати билан юрадилар. Устознинг Маҳмуджон Маъмуров билан ҳамкорликда яратган китобларидан бири «Наманган адиблари»дир. Бу рисолада кўҳна Наманган вилояти ҳудудида яшаб ўтган улуғ шоирлар билан бир қаторда, эл назарига тушган замонавий ижодкорларнинг ҳаёти билан боғлиқ маълумотлар, уларнинг асарларидан намуналар ҳам берилган. Мазкур тўплам баҳонасида, бир китобхон сифатида тақлифни айтиб ўтмоқчиман. Башарти, ана шу рисола қайта чоп этилса, бугунги шеъриятимизнинг ёрқин вакиллари Беназир, Ойгул Асилбек қизи ва Беҳзод Фазлиддинлар ҳам киритилса, мақсадга мувофиқ бўларди. Сабаби, бу ижодкорлар шоир Ёқубжон Аҳмаджоновнинг изидан бораётган фикрчан қалам-кашлардир.

Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Ҳамиджон аканинг савоб ишларидан яна бири — устоз Чустий томонидан бундан эллик йил аввал ўзбек тилига ўгирилган Шарқнинг аллома шоирларидан бири Шайх Саъдийнинг «Бўстон» китобини қайта нашр эттирганидир.

Тиниб-тинчимас олим, бир талай шогирдларнинг устози Ҳамиджон домуллога, кўш қанотингиз толмасин, деймиз. Шайх Саъдий муаллимнинг камтарлик ҳақида ёзган қуйидаги мисралари Ҳамиджон Ҳомидий каби комил, камсуқум устозларимизга бағишланган:

*Булутдан томиб томчи сув ногаҳон,
Хижил бўлди дарёни кўрган замон.
Деди: Дарё бор жойда камман ўзим,
У бор жойда ўзликни илмас кўзим.*

ДОМЛА

*Балки бўлмас молу қўй тўла қўра,
Эҳтимол фақирсан ва ёким тўра.*

*Оламда энг улуғ таомдир сабр,
Бир кун ҳалво бўлиб етилгай ғўра.*

*Инсоннинг кўркидир илму маърифат,
Билимсиз одамзод — шумғия, шўра.*

*Билим саодатдир, билим — зўр қудрат
(Амир Темури бобо фикрига кўра).*

*Бир умр ёруғлик таратмоқ учун
Дилни Адабиёт нури-ла ўра.*

*Фурсат ўтар-кетар, дамлар ғанимат,
Андак фикр қилиб, ўйлагил, жўра.*

*Яна кўп гапларни билмоқ истасанг,
Ҳамиджон Ҳомидий домладан сўра.*

2010 йил 9 май

Зиёвуддин МАНСУР,
Олий Мажлис Қонунчилик палатаси
депутати, шоир.

ОЛИЙЛИК ВА ОДДИЙЛИК РАМЗИ

Домла Ҳамиджон Ҳомидий ҳақида ҳар гал ўйлаганимда улуғ бир донишманднинг «Олийлик оддий-

ликда» деган пурмаъно фалсафаси хаёлимда жонланаверади. Киши қанча кўп ўқиса, изланса, етуклик сари юксалса шунча хокисор, камтар, одамохун ва самимий бўлишига ишончим ортаверади. Мен бу олижаноб сиймо билан қачон учрашмайин бир нарсадан доғда қоламан: У одамдан олдин салом беришга улгуриш қийин, ҳамиша қўли кўксида, саломи тилида, меҳри дилида. Бу жиҳатларга ҳавас қилиш, интилиш керак, деб ўйлайман. Беайб парвардигор, дейдилар, бироқ домла ўта бегуноҳ бўлсалар керакки, шу боис ҳам у киши ҳамиша кушдай енгил, қуёндай мулойим, мусичадай беозор. Бундай одамда гуноҳ нима қилсин, ахир!

*Насиҳатга ўзи муҳтож,
Насиҳатгўйларни кўрдим,
Амал қилмай насихат
Айлаган одамга ҳайронман, —*

дея Чустий зорланганларидек, шундай кимсалар ҳам ҳаётда борки, ўзи илмга муҳтож, аммо илм ўргатади, ўзи насихатга эҳтиёжманд бўлатуриб ўзгаларга насихат қилади. Ўзи маънавий қашшоқ, маънавиятдан сабоқ бермоқчи бўлади. Домла Ҳомидий эса бу борада тамоман бошқа олам — мағзи тўқ, илми бут, маънавий олами — бой. Қани эди ҳамма ҳам шундай фозил ва комил бўлса.

Домланинг қанча пули, газнаси, қўйинг-ки, моддий бойлиги бор, билмайман. Бироқ у мен учун энг бой одамлардан биттаси. У ҳам бўлса, у кишидан қолаётган қатор-қатор китоблар, илмий асарлар ва ўзидай солиҳ, солиҳа фарзандлар ҳамда шогирдлар. Бундай одамни бой демай бўладими? Нафақат бой, қолаверса, у жаннати одам. Солиҳ фарзандлар қолдирган, китоб ёзган, кўприк қурган одамнинг жаннатилиги ҳақида ҳадис борлиги фикримга исбот бўлади. Чун-

ки, у киши мумтоз адабиёт билан ҳозирги замон, форс-тожик адабиёти билан ўзбек адабиёти ўртасида кўприк қурганлигини, у киши қилган эзгу ишлар яққол исботлай олади. Мен домлага чин дилдан: ҳорманг, ҳеч қачон толманг! — дейман ва ҳурматимнинг рамзи сифатида «Косонсойликларим» номли ғазалимни баҳшида этаман:

*Дунё надир? Ҳар бири — бир дунё косонсойликларим,
Махдуми Абзамдай улуғ сиймо косонсойликларим.*

*Тарихда Кушон давлати илк салтанатлардан эрур,
Бўлган Наманган узра илк подшо косонсойликларим.*

*Аллоҳни суйган бандаси, ишқида куйган бандаси —
Мулла Жўра Охун каби мулло косонсойликларим.*

*Ўзбекчалаб шайдо қилар, тожикчалаб айлайди ром,
Ҳар икки тилда булбулигўё косонсойликларим.*

*Фазлу фазилат бобида ҳар биттаси комил эрур,
Мисли Ҳамиджон Ҳомидий зукко косонсойликларим.*

*Серсув косоннок, олма-ю сербол узум, анжир экиб,
Қирларда жаннат айлаган пайдо косонсойликларим.*

*Ҳур Ўзбекистон бағрида бир гул эрур ҳар эл, элат,
Гуллар аро энг сархили — раъно косонсойликларим.*

*Интилса, ҳатто Марсда ҳам ўргатгуси ганжу ҳунар,
Мадаминжон ҳожим каби, усто косонсойликларим.*

*Тун-кунлари айлаб дуо, Аллоҳга айлаб илтижо:
Камлик кўрманг, дер Зиё, асло, косонсойликларим.*

2010 йил 13 май

ДЎСТЛИК RIШTACИ

Устоз, фидои жон, Ҳамиджон домла,
Ярим асрлик қадрдон Ҳамиджон домла.

Талабалик даврин эсладим букун,
Ёш домла эди, чаққон, Ҳамиджон домла.

Шогирдлар орттирди, сирдош, ҳамфикр,
Шиори илму ирфон, Ҳамиджон домла.

«Кўҳна Шарқ дарғалари»н китобат айлаб,
Бўлибдир комил инсон, Ҳамиджон домла.

Тангри умрларига барака берсин,
Юринг соғлом, омон, Ҳамиджон домла.

Етмиш беш ёш нима, саксон, тўқсон бор,
Юзлашинг, бор имкон, Ҳамиджон домла.

Ярим асрки, маҳкам дўстлик риштаси,
Барот дуода ҳар он, Ҳамиджон домла.

2010 йил 19 июл

КАСБДОШЛАР ЭЪТИРОФИ

Азизхон ҚАЙУМОВ,
академик.

ҚОМУСИЙЛИК ЙЎНАЛИШИНИНГ ДАВОМЧИСИ

Азалдан ўзбек ва тожик илм-фани қомусийлик асосида ривож топган. Буюк алломалар Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Абу Али ибн Сино, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоийлар ижоди қомусийликнинг олий намуналаридир. Бу анъана кейинги асрларда ҳам ўз давомини топди. XX аср ўзбек ва тожик илм-фани бу анъана ривожига ўз улушини киритган. Садриддин Айний, Зокиржон Фурқат, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий каби устозларнинг ижодий фаолияти бунинг ёрқин мисолидир.

Филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқ маъорифи аълочиси, машҳур адабиётшунос олим Ҳамиджон Ҳомидий ўзининг серқирра ва баракали ижоди билан XXI асрда ана шу гўзал анъанани сақлаш ва ривожлантиришга ўз ҳиссасини қўшиб келаятган талантли ва меҳнатсевар фан арбобларидандир. Унинг ижод доираси ғоят кенг. У ўзбек ва тожик-форс адабиётининг ҳамма даврлари, барча асосий проблемалари бўйича илмий тадқиқот ишлари олиб борган.

Ҳамиджон Ҳомидий узоқ йиллар давомида буюк ижодкор Фирдавсий, унинг шоҳ асари «Шоҳнома» ва ўзбек адабиётига оид илмий тадқиқот иши олиб борди. Бу ғоят улкан ва илмий жиҳатдан мукаммал илмий

текшириш иши Ҳамиджон Ҳомидийнинг «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзuidaги докторлик диссертациясида ўзининг баркамол якунини топди.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда инсоният маданиятининг нодир ёдгорлиги «Авесто»нинг таржимаси, тадқиқи ва ташвиқи соҳасида катта ишлар амалга оширилди. Бу соҳанинг жонбоз иштирокчиси, баракали илмий маҳсуллар бериб Ўзбекистонда авестошуносликнинг тамал тошини қўйган олимлардан бири Ҳамиджон Ҳомидийдир.

Илмий билимларни оммалаштириш соҳасида Ҳамиджон Ҳомидий амалга оширган ишлар, бу йўналишда унинг яратган рисола, тўплам ва мақолалар алоҳида тадқиқот объекти бўлса арзигуликдир.

Бу олимнинг таъриф ва тавсифи бир китоб бўлиши мумкин. Ҳамиджон Ҳомидийни унинг ҳамкасблари, ҳормай-толмай ишлайдиган ижодкор, оташқалб устоз, мураббий, қадрдон дўст, ҳаммага меҳрибон ва ёрдамга тайёр мутахассис, назокатли одоб эгаси бўлмиш бир инсон сифатида биладилар ва ҳурмат қиладилар.

Бу йил — 2010 йилда профессор Ҳамиджон Ҳомидий ўзининг қутлуғ ёшида. Биз унга узоқ умр, сиҳат-саломатлик, Ўзбекистонда илм-фан ривожига учун олиб бораётган фаолиятида янги, катта муваффақиятлар тилаб қоламиз.

Нажмиддин КОМИЛОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ОЛИМУ ИЛМУ АМАЛ

Домла Ҳамиджон Ҳомидий билан биринчи учрашувим 1964 йилда содир бўлган. Биз университет та-

лабалари диплом олди амалиётини ўташ учун Ўзбекистон Фанлар академиясининг Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтига борган эдик. Ёз пайти, ҳаво иссиқ, аммо институтда иш қизғин эди. Дикқатимни қўлёзмалар бўлими хонасининг бир чеккасида каттакон бир китобни берилиб мутолаа қилаётган хушсурат йигит ўзига тортди. Китобнинг ажойиб қадимий безаклари, арабий ҳуснихати, суратлари ҳавасимни келтирди шекилли, анча тикилиб қолибман. Буни сезган йигит мутолаани тўхташиб, ўрнидан туриб, мен билан кўришди ва менинг кимлигимни сўраб билиб олгач, ўзини таништирди. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтининг аспиранти Ҳамиджон Ҳомидий: «Ўқиётган китобим «Шоҳнома»и туркий», — деб гапини давом эттирди у. — Абулқосим Фирдавсий асарининг ўзбекча насрий таржимаси, XVIII асрда Хомуший амалга оширган». Ҳамиджон ака ўз мавзуи, адабиёт тарихи, «Шоҳнома»нинг шуҳрати ҳақида завқ билан жўшиб гапирарди, мен эса берилиб тинглардим.

Тақдир тақозоси билан камина ҳам университетни битириб, Тил ва адабиёт институти аспирантурасига кирдим ва таржима тарихи йўналишида илмий мавзу устида ишлай бошладим. Ана шу «мавзудошлик» сабабми ёки Ҳамиджон аканинг дилкашлиги, самимийлигими, биз тез-тез учрашадиган бўлиб қолдик. Мен шундан хурсандманки, домла Ҳамиджон билан дўстлигим, мулоқотларим менга кўп нарса берди. Бу инсоннинг қалбида зарра бир ғайирлик, ўзини баланд олиш, тақаббур йўқ. Ҳаётда ҳам, илмда ҳам самимий, хушсухан ва хокисор. Ҳар гал кўришганда ё бирор янги манбаъ, ё ўзи ёзган мақола, китоб ёки касбдошларимизнинг илмий муваффақиятлари ҳақида қувониб гапирарди, ҳамон ўша ёшликдаги кўтаринки кайфият, шавқ-завқ тарқатмаган домлани. У кишини кўриб, менинг ҳам қалбим завққа тўлади, ишлагим, ёзгим келаверади.

Ҳамиджон Ҳомидий ҳозирги пайтда Ўзбекистоннинг сермахсул, атоқли олимларидан бири. Домланинг ўндан ортиқ китоб ва рисоалари чоп этилган, адабиёт тарихи, маърифат ва маънавият дурдоналари жамланган «Машриқзамин — ҳикмат бўстони», «Кўҳна Шарқ дарғалари», «Тасаввуф алломалари», «Авесто» файзлари», «Боқий бўстон таровати» номли китоблари аллақачон халқимизнинг севимли асарларига айланиб қолди. Ишни «Шоҳнома» таржималари тадқиқотидан бошлаган Ҳамиджон Ҳомидий ўзбек адабиёти тарихи, адабий алоқаларга оид талай тадқиқотларни амалга оширди, бир қанча дарслик ва қўлланмалар яратиб, талабаларга маърифат нурини таратмоқда.

Лекин у фақат шунинг ўзи билан чеклангани йўқ. Заҳматкаш олим, профессор Ҳамиджон Ҳомидий кенг маънодаги маърифатчи олимдир. Унинг «Кўҳна Шарқ дарғалари» китобида Зардуштдан бошлаб Саййидму-башширхон Косонийгача бўлган турли давру замонларда яшаган етмиш уч сиймонинг таржимаи ҳоли, асарлари, маънавий-маърифий ишлари ҳақида сўзланади. Улар орасида атоқли шоирлар билан бирга маърифатпарвар султонлар, амирлар, вазирлар, файласуфлар, тарихчилар, рассом ва бастакорлар бор. Муаллиф ўнлаб манбаларни мутолаа қилиб, маълумотлар йиққан ва маърифат гулшани бўладиган тазкира характеридаги ажойиб китоб яратган. Бундай китобларни яратишда одамнинг умри баъзан кифоя қилмайди. Аммо Ҳамиджон Ҳомидий буларнинг барчасига тинимсиз меҳнати туфайли эришган. Китобда соф янги тадқиқот бўладиган бўлимлар анча. Чунончи, султон Маҳмуд Ғазнавий ҳақидаги бўлимни олиб кўринг. Маҳмуд Ғазнавий ҳақида шўро замонида фақат салбий фикр билдириб келинган. Лекин Ҳамиджон Ҳомидий талай тарихий манбаларни ўрганиб, биринчи марта султон унвонига сазовор бўлган Маҳ-

муд ғоят жасур, илм-маърифатга қайишган, эътиқодли подшо бўлганини исботлаган ва унинг саройида ижод этган қатор шоирлар, тарихчилар ҳақида маълумот берган.

Муаллифнинг илмий ҳалоллиги, бошқа тадқиқотчиларга ҳурмати шундаки, у ҳар бир сиймо ҳақида гапирганда, ўзигача бу соҳада тадқиқот иши ёзган ёки таржима билан шуғулланган хорижлик ва ўзимизнинг олимлар меҳнатини албатта қайд этиб, ҳавола қилиб боради. Худди шундай усул «Тасаввуф алломалари» китобида ҳам қўлланилган. Олтмишдан ортиқ сўфий шайхлар ҳақида қимматли маълумот берилиб, ҳикматли сўзларидан намуналар келтирилган. Яъни Аттор, Жомий, Навоийларнинг анъаналари давом эттирилиб, машойихлар тазкираси яратилган.

Ҳамиджон Ҳомидийнинг нигоҳи қамровли, тадқиқот доираси кенг ва айна вақтда чуқур. У исломгача бўлган маънавий ёдгорликларни ҳам, ислом даври маданиятини ҳам бирдай севиб ўрганади ва тарғибташвиқ этади. Унинг ишларида туркий, форсий-арабий мумтоз адабиёт бирга қўшилиб кетган.

Узоқ илмий изланиш ва қалб қўри билан ёзилган бу китоблар маънавий тикланиш сари олиб борилаётган умуммиллий ҳаракатимизга қўшилган муносиб ҳиссадир.

Олим ҳар бир сиймони, ҳар бир буюк асарни авало инсоният маърифати, халқимиз маънавий камолоти нуқтаи назаридан олиб баҳолайди. Ҳикмат ва донишмандлик хазинаси бўлган Шарқнинг бой адабий меросини ўқувчиларга яхлит ҳолда етказмоқчи бўлади. Ҳамиджон Ҳомидий китобларини ўқир эканмиз, кўз олдимиздан ўрта асрлар шароитида ўлмас обидалар яратган, инсонларни илму дониш, шеър ушуур файзидан баҳраманд этиш учун жон фидо этган улуғ ижодкорлар, маърифат саркардалари саф тортиб ўтади.

Филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий етмиш бешга ёшга қадам қўяр экан, эл-юрт ҳурмати қозониб, устоз олимларимиз қаторидан жой олиб турибди. Низомий номидаги Тошкент давлат Педагогика университетида таълиму таҳсил билан мунтазам шуғулланган ҳолда, устози Натан Маллаев ишини давом эттириб, Ўзбек классик адабиёти кафедрасининг профессори вазифасини бажариб, ўнлаб фан номзодларига раҳбарлик қилгани — буларнинг ҳаммаси бурча, илм-маърифатга садоқатнинг нишонасидир.

Домланинг ўзи ҳам ўша ихлос билан севиб ўрганган маърифат жарчилари сафидан аллақачон жой олди, десам муболаға бўлмас. Илминг халқингга наф келтирса — бу катта бахт, албатта.

Мен дўстим, устоз аллома Ҳамиджон Ҳомидийни муборақ ёш билан табриклар эканман, илм майдонида ўша-ўша ёшликдаги шавқу завқи сўнмасин, дейман ва яна кўпдан-кўп ажойиб асарларни элга тўхфа этсин, дея тилак билдираман.

Иброҳим КАРИМОВ,
фалсафа фанлари доктори, профессор.

ИЛМГА ЧАНҚОҚ ҚАЛБ ЭГАСИ

Имон муаммосининг фалсафий таҳлили юзасидан илмий тадқиқот ишлари олиб бораётган йилларда Ҳамиджон Ҳомидий деган муаллифнинг «Зардушт — Заратустро» номли илмий мақоласи қўлимга тушиб қолди. Ростини айтсам, собиқ Шўролар даврида бошқа барча динлар ҳақида ўша давр мафкураси руҳида бўлса-да, ўқув дарсликларида маълумот бор, аммо зардуштийлик ҳақида лом-мим дейилмасди. Фақат тор доирадаги илмий манбаларда бу дин ҳақида бир-бирини инкор этувчи фикрлар илгари суриларди.

Ҳамиджон Ҳомидийнинг ўша асари мени бу дин ва унда имонга муносабат масаласини ўрганиб чиқишга даъват этди. Зардуштийлик ҳақида Шўролар даврида ёзилган диссертацияларни топиб ўқидим, Фарб муаллифларининг бу ҳақдаги китоблари билан ошно бўлдим. Ўша манбаларда Зардуштийликнинг ватани ҳақида турлича тахминлар бор эди. У динни баъзилар кўпхудолик дини десалар, бошқалар иккихудолик (дуализм) дини сифатида талқин этишарди. Яна бир тоифа тадқиқотчилар уни оташпарастлик дини деб изоҳлашарди. Ҳамиджон Ҳомидийнинг асарларида у фикрлар рад этилиб, зардуштийлик якка худочилик (вахдоният)га асосланган биринчи жаҳон дини эканлиги эътироф қилинди.

Тадқиқотларим доирасида Ҳамиджон Ҳомидийнинг фикрларини ривожлантириб, мустақиллигимизнинг иккинчи йилида «Зардуштийлик ҳақида ҳақиқат» деган илмий мақола ёздим ва уни «Мулоқот» журналида чоп эттирдим. Унда зардуштийликнинг ватани Марказий Осиё эканини далилладим ва у яккахудочиликка асосланган биринчи жаҳон дини эканлигига эътиборни қаратдим.

Шу-шу Ҳамиджон Ҳомидийнинг илмий мақоалари, кўпдан-кўп китобларининг муҳлисига айланиб қолдим. Бу кишининг тадқиқот соҳасидаги изчиллиги, далилларга бой мушоҳадалари ҳар бир асарининг мантиқий жиҳатдан мукамаллигини таъминлар, адабиётшунос олимда фалсафий фикрлаш қобилияти юксаклигини намоён этарди. Бу эса илмга чанқоқ қалб эгаси бўлган Ҳамиджон Ҳомидий билан танишиш, шахсан суҳбатлашиш, зардуштийлик соҳасидаги билимларимни бойитиш истагини туғдирарди.

Тақдир тақозоси билан Ҳамиджон Ҳомидий билан битта олийгоҳда бирга ишлаш насиб этдики, натижада ғойибона ҳамфикрим билан дўстлашиб кетдик. Бизнинг ғоявий жиҳатдан яқинлигимиз бу дўстлик

ришталарини тобора мустаҳкамлаб, миллатимиз равнақи, маънавиятимиз пурвиқорлиги йўлида изланишлар олиб боришимиз учун бир мадад бўлмоқда. Талабаларнинг бизнинг дарсларимизга қизиқишларини беқиёс оширмоқда.

Баъзан ёши катта одамларни консерватив кишилар қаторига қўшиб қўювчи жаҳолатпарастлар ҳам учраб туради. Аммо тарихий ҳақиқатлар ҳам, Ҳамиджон Ҳомидий каби ёшулликлар ҳаёти ва ижоди ҳам бундай фикрлар нотўғрилигини исботлайди. 60-70 ёшга борган олимларда фикр теранлиги, методологик ёндашув аниқ-равшанлиги яққол кўзга ташланади. Шу жиҳатдан қараганда дўстим ва қадрдоним Ҳамиджон Ҳомидий эндиgina ижодий камолот босқичига етдики, халқимиз ва Ватанимиз равнақи йўлида яна кўп йиллар яшаши, янги-янги ноёб китоблари билан ҳаммамизни қувонтириб юришини чин дилдан истаб қоламан.

Ҳожн Исматуллоҳ АБДУЛЛОҲ,
филология фанлари доктори, профессор.

ҚЎЛЁЗМАЛАРНИНГ ЗУККО ТАДҚИҚОТЧИСИ

Гарчи мен Ҳамиджон Ҳомидийга ҳамюрт бўлсамда, у билан дастлаб Тошкентда, ЎзРФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида танишганман. Қотмадан келган, тез-тез юрувчи, қўлёзмалар ҳақида маслаҳат сўраб турадиган бу йигит, билсам, машҳур адабиётшунос олим Натан Муродович Маллаевнинг аспиранти экан. Ҳамиджон ўша пайтларда, яъни 1960 йилларда кўп меҳнат ва изланиш талаб қиладиган мавзу Фирдавсий «Шоҳнома»сининг ўзбекча насрий таржималари бўйича тадқиқот олиб бораётган эди. Илмга чанқоқ ва тиришқоқ бу йигит

билан тез орада ака-ука бўлиб қолдик. Тадқиқотларимиз юзасидан ва адабиётимиз муаммолари ҳақида суҳбатлашиб турар эдик. Мен унинг газета-журналлар ва илмий тўпламлардаги қизиқарли мақолаларини мунтазам ўқиб борардим, турли адабий анжуманлардаги маърузаларини диққат билан эшитардим, умуман илмий тадқиқотига оид чиқишларини кузатиб, завқланардим. Ёш олимнинг синовчанлиги, илмда ўз сўзини айтишга интилиши, тиниб-тинчимаслиги, энг муҳими икки тилдаги — форсий ва туркий қўлёзмаларни эринмай ўқиб ўрганиши, айрим тушунмаган масалаларни тортинмай сўраб-суриштириши унга бўлган меҳримни оширди. Кўпчилик ёш тадқиқотчилар қўлёзма манбаларни ўрганиш кўп вақт ва меҳнат талаб қилишидан, очиги, эринади ёки қўрқади. Шу сабабли қўлёзмаларни юзаки ўрганади, чала-чулла ўқиб, нотўғри кўчириб олади. Айрим олимлар эса нашр этилган асарларни ўрганиш билан кифояланиб қоладилар. Ҳамиджон Ҳомидий илмда осон ва қулай йўлни танламади. У қўлёзмаларни асл матн нусхада ўқишдан, ўрганишдан зерикмади. Ана шу меҳнатсеварлиги туфайли аспирантурани муваффақиятли якунлаб, 1967 йили «Фирдавсий «Шоҳнома»сининг бир ўзбекча таржимаси» мавзуида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилди. Кўплар қатори мен ҳам илм оламига ҳақиқий меҳнаткаш, камтарин олим кириб келганидан қувондим.

Кейинги йилларда Ҳамиджон Ҳомидий бу соҳадаги илмий изланишларини мунтазам давом эттирди. Тадқиқотлари самараси бўлган китоблари навбатманавбат чоп этилди ва бу нашрлар ўқувчиларини топди. Жумладан, «Барҳаёт шеърӣ қаср» (1979), «Навий ва Фирдавсий» (1985), «Боқӣй бўстон таровати» (1986), «Шоҳноманинг шуҳрати» (1992) каби рисола ва монографияларини эслаш ўринлидир. Бу китоблари билан зукко олим Ўзбекистонда «фирдавсий-

шунослик» ва «шоҳномашунослик» фанларига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшди. Ушбу мавзудаги узоқ йиллик тадқиқотининг натижаси ўлароқ 1991 йили «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзuidaги докторлик диссертациясини ҳимоя қилди. Орадан бир йил ўтиб профессор унвонига сазовор бўлди.

Олимнинг ушбу ютуқлари қўшни республикалар (Тожикистон, Озарбайжон)да, ҳатто чет эллар (Эрон, Афғонистон)да ҳам юқори баҳоланди.

Истиқлол шарофати билан ўтмишда яратилган моддий ва маънавий меросимизни ўрганишга эътибор кучайди ҳамда бу соҳада кенг имкониятлар эшиги очилди. Бундан руҳланиб Ҳамиджон Ҳомидий маданиятимизнинг қадимги ёдгорлиги бўлган зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авесто»ни ўрганишга биринчилардан бўлиб қўл урди. Мазкур мавзуга доир бир-биридан қизиқарли ўнлаб мақолалар эълон қилди. «Авесто»нинг яратилиш тарихи, сақланиб қолган қисмлари, ғоявий мазмуни, таълимий-тарбиявий аҳамияти ва бошқа мавзуларда газета-журналларга мақолалар ёзиш билан чекланиб қолмай, радио ва телевидение орқали қилган чиқишлари кўпчиликка маъқул бўлди. Мақолалари китоб бўлиб босила бошлади. Дастлаб, «Авесто» файзлари», профессор Бахтиёр Дўсчонов билан ҳамкорликда «Авесто» ва тиббиёт» каби рисоалари чоп этилган бўлса, кейинчалик «Авесто» ва маънавият», «Авесто»нинг илмий ва адабий қиммати» номли қўлланмалари ҳам нашр қилинди. Муаллиф бу китобларида биринчилардан бўлиб, зардуштийлик дини оташпарастлик эмаслигини, аксинча, бу таълимот оташпарастликдан кейин пайдо бўлган яккахудоликни тарғиб этувчи, нисбатан тараққийпарвар ғоялар ва қарашлар мажмуи эканлигини ишонарли далил ва таҳлиллар билан исбот қилиб берди.

Бу йил камтарин инсон, заҳматкаш олим, профессор Ҳамиджон Ҳомидий 70 ёшга тўлди. У айни

пайтда ғайрат, шижоат билан илмий, ижодий изла-
нишларини давом эттирмоқда ва ўнлаб шогирдлар-
нинг тадқиқотларига бош-қош бўлмоқда.

Уни бу қутлуг ёши билан чин юракдан табриклаб,
мустаҳкам соғлиқ, боқий умр ва меҳнат фаолиятида
муваффақиятлар тилайман. Набира ва эваралари дав-
расида пири бадавлат бўлиб юришни Аллоҳ унга на-
сиб этсин.

6 сентябр, 2005 йил.

Саидбек ҲАСАНОВ,

филология фанлари доктори , профессор.

ИЛМ УСТОДИ ВА БЕНАЗИР ИНСОН

Ҳамиджон Ҳомидий бир умрлик сермазмун ҳаёти-
ни адабиётшунослик фанининг ривожига бағишлади.
Устознинг педагог-ўқитувчи ва йирик олим сифати-
да ёшларни тарбиялаш ва уларни илм-фанга етаклаш
соҳасидаги хизматлари ҳам алоҳида таҳсинга сазовор-
дир. Ҳамиджон аканинг илмий тадқиқотларининг
аксарияти Шарқ халқлари адабиётининг баҳсталаб ва
етарли ўрганилмаган муаммоларига бағишланганли-
ги билан ажралиб туриши ҳам унинг жиддий олим ва
қомусий билимлар эгаси эканлигидан далолат бера-
ди. Ҳаммадан ҳам муҳими олим ўта камтарин, кўнгли
очиқ ва инсонларга яхшиликни раво кўрувчи меҳри-
бон инсонлиги унинг энг яхши фазилатларидан, де-
сак муболаға бўлмайди.

Мен университетни тугатгач, эндигина илм дар-
гоҳига қадам қўйган йиллар, Воҳид Абдуллаев, Ҳамид
Сулаймон, Натан Маллаевдек машҳур олимлар орқ-
али ўзбек ва форс-тожик адабиёти ва айниқса, мум-
тоз адабиётимизнинг чуқур билимдони, адабиётшу-
нослик соҳасида анча ишлар қилиб хизмати сингган
олим ва мураббий инсон Ҳамиджон Ҳомидий билан

яқиндан танишиш бахтига муяссар бўлдим. Ўша кезлардаги учрашувларни эсласам Ҳамиджон аканинг кўп ёшлар қатори илм-фаннинг сўқмоқли йўлларида тўғри йўлни танлашга ёрдам берган иқтидорли устоз, улкан салоҳият эгаси ва беназир инсон эканлиги кўз олдимда ҳамон намоён бўлади.

Алишер Навоийнинг 525 йиллик тўйи арафалари эди. Ўша вақт мен Ҳамид Сулаймонга шогирд тушганимда Ўзбекистон Фанлар академиясининг Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейини ташкил қилиш ишлари қизғин олиб борилмоқда эди. Ҳамид Сулаймон домла Англия ва Францияга сафар қилиб, ватанимизга мумтоз адабиётимизга оид нодир қўлёзмаларнинг нусхаларини олиб келдилар. Бу бой меросимиз орасида Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг «Аруз рисоласи» асари қўлёзмаси ҳам бор эди.

Музей илмий кенгашларидан бирида Ҳамид Сулаймон ҳамма илмий иш қилиши шарт, деган талабни ўртага қўйдилар ва менга номзодлик иши сифатида мазкур асарни ишлашни мавзу қилиб бердилар. Бобурнинг бу асарини нашрга тайёрлаш жараёнида матнни тўғри ўқиш, аруз назариясига оид қатор муаммоларни ҳал қилиш зарур эди. Шу мақсадда бу соҳанинг чуқур билимдони, педагогика институти муаллими Ҳамиджон ака билан учрашишга ва уларнинг илмий маслаҳатларига таяниб иш кўришга тўғри келди. Аллома ҳам ўз билими, инсоний мурувватини аямай, менга қўлларидан келган ёрдамларини бердилар. Шундан буён мен Ҳамиджон акани илм-фан жонкуяри, бағрикенг инсон сифатида юксак даражада қадрлайдиган ва инсонийлик фазилатларидан баҳраманд бўлишга ҳамиша интиладиган бўлдим. Шу тариқа мен Ҳамиджон ака билан салкам 40 йилдан бири ака-укадек бўлиб қолдик. Бир умр мен бу фозил инсондан кўп сабоқлар олдим. Мана шулардан бири:

2000 йилнинг 23-25 май кунлари. Самарқанд шаҳри. Ҳамиджон ака билан Регистон меҳмонхонасининг бир ётоқхонасидамиз. Биз Бобур ҳаёти ва ижодига бағишланган Халқаро илмий анжуманга келган эдик. Шунда Ҳамиджон ака янги изланишлари ҳақида гап очдилар. Мавзу Зардуштийлик дини ва унинг асл моҳияти ҳақида эди. Ҳамиджон ака «Авесто»нинг илк матнлари ва унинг ўрганилиш тарихини бирма-бир сўзлаб бергач, ўзларининг бу соҳадаги тадқиқотлари натижалари ҳақида сўз очдилар. Олимнинг бу ҳақдаги янгича илмий қарашлари менинг тасаввуримда бир янги дунёни очди, десам муболаға бўлмаса керак. Чунки менинг назаримдаги Зардушт, Зардуштийлик дини ва «Авесто» ҳақидаги маълумотлар бутунлай ўзгача эди. Мен бу диннинг моҳиятини оташпарастлик, ўтга сифинишдан иборат, деб билар эдим. Зардуштни эса, мажусийликнинг асосчиси деб янглаш тасаввур қилиб келган эканман. Ҳамиджон ака ўз тадқиқоти натижаларини бирма-бир сўзлаб берганларидан сўнг бу ҳақдаги тасаввурим бутунлай ўзгарди. «Авесто»да баён этилган асосий ғоя бошқа илоҳий китоблардаги сингари айнан тавҳид, яъни якка худоликка даъват этиш ва Тантригагина ибодат қилиш, даҳрийликка қарши курашиш, инсоннинг ахлоқий баркамоллигига қаратилган таълимотдан иборат эканлигини билиб олдим.

Ҳамиджон Ҳомидийнинг бу изланишлари натижалари бироз вақт ўтгач, «Шоҳнома»нинг шуҳрати», «Авесто» файзлари» китоблари ҳамда Ўзбекистон миллий энциклопедиясида чоп этилган «Зардушт» ва «Зардуштийлик» мақолаларида ўз ифодасини топганлигига гувоҳ бўлдим. Кейинчалик бу фикрнинг ривожини «Адабиёт кўзгуси» (№7, Т., 2002) илмий тўпламида Раҳматуллоҳ Қори Обидовнинг «Мажусийликнинг асли зардуштийликми?» номли мақоласида ҳам баён этилди. Унда олим «Авесто»ни бошқа илоҳий китоблар қатори муқаддас китоб, Зардушт эса Осиёда

яшаган қадимий аждодларимизга Аллоҳ томонидан юборилган пайғамбар бўлиши керак, деган илмий фаразни илгари сурган. Олимнинг фикрига кўра, «Авесто» китобидаги таълимотлар бошқа илоҳий китоблардаги таълимотлар билан деярли ўхшаш эканлиги ҳам Зардуштнинг аждодларимизга Аллоҳ томонидан юборилган пайғамбар бўлиши мумкин эканлиги эҳтимолини қувватловчи далиллардан бири эканлиги илмий жиҳатдан асосланган.

Бу лавҳани келтиришимнинг асосий боиси ҳам Ҳамиджон аканинг тадқиқот доирасининг кенг қамровлилиги ва айниқса қадимий қўлёзма манбаларни чуқур таҳлил этиш орқали ҳаққоний илмий-назарий хулосалар чиқара оладиган ёрқин истеъдод эгаси эканлигини алоҳида таъкидлаб ўтишдан иборат эди.

Ҳамиджон ака талабалар билан ишлаб, уларнинг истеъдодлиларини фанга етаклаб кириш ва уларнинг фанда ўзларининг муносиб ўринларини эгаллашларига катта ҳисса қўшган мураббий устозлигини ҳам алоҳида қайд этиш жоиздир. Бу инсон муҳтарам домламиз Латиф Халилов билан биргаликда узоқ йиллар давомида Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институти талабаларини Алишер Навоий номидаги Давлат адабиёт музейига тез-тез олиб келар, уларни музей билан таништириш жараёнида ҳаяжонли ва қизиқарли дилкаш суҳбатлар ўтказганликларининг гувоҳи бўлганман. Бу тадбирларда Ҳамиджон аканинг зукко ва табаррук олимлиги, меҳрибон мураббий ва ўзига хос ажойиб инсонлиги кўзга яққол ташланиб турарди. У Адабиёт музейида ўтказилган илмий тадбир ёки анжуманларда янги илмий изланишларнинг самарали натижалари билан иштирокчиларни ҳайратга солар эди. Нотиқ минбарга чиққан заҳотиёқ мажлис аҳли кайфияти кўтарилар, тингловчилар лабларида табассум аломатлари пайдо бўлар эди. У кишининг гоҳ форсий, гоҳ туркий тилда ифодалаб берган илмий чиқиш ва мунозара ёки му-

шоҳадалари илм аҳли томонидан мамнуният билан қабул қилинар ва айниқса ёш тадқиқотчиларда олимнинг сермазмун, назарий хулосалар билан асосланган маърузалари қониқиш ҳиссиётини уйғотар эди. Бунинг ҳаммаси авваламбор олимнинг юксак иқтидоридан, қолаверса салоҳият ва салобат тўкиб туришидан бўлса керак, деб ўйлайман.

Ҳамиджон ака ҳозир ҳам педагогик, илмий-ташкилотчилик фаолияти билан бир қаторда республика матбуоти, радио ва телевидениеси орқали ҳам илмий ва бадиий ижодини тарғиб қилишда катта ишларни амалга ошириб келмоқда. Унинг китоблари нафақат талабалар, балки бадиий ва илмий жамоатчилик томонидан ғоятда эъзозланиб келинмоқда ва бу муътабар инсон бебаҳо хазина сифатида шу кунгача қадрланиб келаётгани ҳам бежиз эмас. Бу фазилатли инсон ҳаётда ўзининг бор билимини ёшлар камолотига бағишлаб келди, ижодда эса ақлу шуури ва бутун вужудини фан ва маданият равнақига бағишлаб келаётганлиги ҳаммамиз учун ибрат намунасидир.

Ҳамиджон акага ҳавас қиладиган жойим ва менинг дилимдан жой олганлигининг сирру асрори ҳам ана шунда бўлса керак.

Неъматулла ИБРОҲИМОВ,

академик

Раҳмонхўжа ИНОМХЎЖАЕВ,

филология фанлари доктори.

МАЪНАВИЯТ ИЛДИЗЛАРИНИ ИЗЛАБ

Мустақиллик йилларида бир қатор таниқли олимлар ватанимизнинг тарихини, халқимиз маънавиятига асос бўлган сарчашмаларни, уни жаҳонга танитган алломалар ҳаётини ўрганиш соҳасида муваффақиятли

иш олиб бормоқдалар. Улар орасида адабиётшунос олим, филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий ўзига хос мавқени эгаллайди.

Энг аввало, Ҳамиджон Ҳомидий илмий салоҳиятининг кенг қамровлилиги диққатни жалб этади. Зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто»дан тортиб, мумтоз форс-тожик адабиёти дурдоналаригача, тасаввуф пешволари ҳаётидан тортиб, замондош тарихчи олим Саидмубашширхон Косонийгача домланинг тадқиқотларидан ўрин олган. Ҳ.Ҳомидийнинг Фирдавсий ва унинг «Шоҳнома»си ҳамда «Авесто»га оид изланишлари, айниқса, диққатга сазовордир. «Барҳаёт шеърӣ қаср» (1979), «Боқӣ бўстон таровати» (1985), «Шоҳнома»нинг шуҳрати» (1992) монографияларида Ҳамиджон Ҳомидий Фирдавсийнинг ўлмас асари, унинг яратилиш тарихи, мазмуни, ғоявий йўналиши, таржималари хусусида муҳим маълумотлар тақдим этган бўлса, «Авесто» файзлари» (2001), «Авесто» ва тиббиёт» (2002), «Авесто»нинг илмий-адабий қиммати» (2003), «Авесто»дан «Шоҳнома»га (2005) рисоаларида мазкур ёдгорликнинг туб моҳияти, адабий қиммати бўйича янада чуқур илмий мушоҳадалар баён этди.

Ҳ.Ҳомидийнинг ижодий фаолиятида маданий меросни тарғиб қилиш, уни мустақкам илмий асосга суянган ҳолда дилкаш, лўнда, қизиқарли шаклларда ўқувчи онгига сингдириш муҳим ўрин тутди. Бунинг ёрқин мисоли сифатида қисқа вақт мобайнида икки маротаба нашр этилган «Кўҳна Шарқ дарғалари» китобини кўрсатиш мумкин.

Китобни varaқлаймиз. Бир қараганда, унда келтирилган номлар, маълумотлар танишдек туюлади. Аммо баён этилган лавҳалар синчиклаб ўқилса, муаллиф бу маълумотларни ҳафсала билан юзлаб манбалардан тўплагани, мавзунӣ ўзига хос тарзда ёритгани, унинг янги қирраларни очиб бергани яққол кўриниб туради.

Ҳар қандай билим инсонларнинг йўлини ёритишга

хизмат қилгандагина файзли кучга айланади. Шундай экан, уни мисқоллаб териб, толиби илмларга лўнда шаклда тақдим этиш ҳам катта аҳамиятга эга. Ҳамиджон ака айнан ана шундай салоҳиятга эга олимлардан.

Китобнинг Фирдавсийга бағишланган лавҳасини Ҳамиджон ака «Халқ қаҳрамонлиги куйчиси» деб номлаб, гапни «Шоҳнома»нинг ёзилиши тарихи ёки Фирдавсийнинг ибратли саргузаштларидан эмас, балки асардаги бош образлардан бири, буюк паҳлавон Рустамнинг фожиали ўлиmidан бошлабдилар. Мана ўша даҳшатли манзара: Тақдир ўлимга маҳкум этган Рустами Достонни ўтай укаси Шағод макру ҳийла билан овга тарғиб этади. Рустам Рахш отига миниб, бутазор ва ўт-ўланлар орасидан ов қидириб кетади ва Шағод қаздирган чоҳга қулайди. Оғир яраланган Рустам охирги кучларини тўплаб Шағодни камондан отиб ўлдиради. Буюк паҳлавон ўзининг ўлимга маҳкумлигини билса ҳам, хиёнатни жазосиз қолдирмайди. Ана шу қисқа лавҳадан сўнг муаллиф атиги беш саҳифада Фирдавсий ва унинг ўлмас асари «Шоҳнома» ҳақидаги асосий маълумотларни ўқувчига тақдим этади, достондан олинган ҳикматли байтларни келтиради, улардан бирида шундай дейилади:

Нодонликдан ёмонлик келади фақат,

Нодонга ёндошма, босмасин гафлат.

Ихчам ва мазмунли лавҳа шундай якунланади.

Ҳамиджон Ҳомидийнинг илмий, илмий-оммабоп асарларидан кўплаб бундай мисоллар келтириш мумкин. Булар, албатта, олимнинг ижодий камолотини кўрсатувчи далиллардир.

Ҳамиджон Ҳомидий бугунги кунда мамлакатимиздаги етук манбашунос, шарқшунос олимлардан. У кишининг эроншуосликка оид, мумтоз форс-тожик адабиёти дарғалари ҳаёти ва ижоди, тасаввуф тарихи

бўйича эълон қилган тадқиқотлари улкан илмий, амалий аҳамиятга эга. Олимнинг шарқшунослик соҳасида бажарилган қатор номзодлик ва докторлик диссертациялари ҳимоясида расмий оппонент сифатида қатнашганлари ҳам бежиз эмас. Айниқса, Ш.Шо-мусуровнинг араб-ўзбек фольклористик алоқалари, Б.Назаровнинг Хожа Баҳовиддин Нақшбанд маноқиблари, С.Курбоновнинг Исмат Бухорий ижодининг текстологик тадқиқоти, У.Уватовнинг ислом манбашунослиги, Р.Иномхўжаевнинг афғон маърифатпарварлик адабиётига оид докторлик диссертациялари ҳимоясида расмий тақризчи сифатида қатнашиб, мазкур ишларни чуқур илмий таҳлилдан ўтказиб, ҳолис баҳолаб берганлар. Ҳамиджон аканинг юксак илмий салоҳияти, кенг илмий дунёқарашини яна бир бор яққол намоён бўлди.

Ҳ.Ҳомидий бугунги кунда самарали ижодий фаолият олиб бораётган олим. У киши Тошкент Давлат шарқшунослик институти ҳузуридаги Хорижий Шарқ мамлакатлари адабиёти ихтисослиги бўйича докторлик диссертациялари ҳимоясига мўлжалланган Ихтисослашган кенгаш аъзоси сифатида ҳам фаол иш олиб бормоқдалар. Биз домлага узоқ умр, халқимиз маънавияти сарчашмалари тадқиқоти соҳасида улкан ижодий муваффақиятлар тилаймиз.

Абдуқодир ҲАЙИТМЕТОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ФИДОЙИ АДАБИЁТШУНОС ОЛИМ

Ҳар бир касб, ҳар бир соҳанинг ўз фидойилари бўлади. Маълум бир соҳанинг ривожланиши кўп вақт шундай кишиларга боғлиқ. Филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий шундай олимлардан бўлиб, бугунги ўзбек адабиётшунослигимиз тараққи-

ётини, хусусан, ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишни унинг тадқиқотларисиз тасаввур этиш қийин.

Ҳамиджон Ҳомидийнинг фаолияти Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети билан боғланган. Бу даргоҳда улуғ адабиётшуносларимиздан Абдурауф Фитрат, Олим Шарофиддинов, Мақсуд Шайхзода, Натан Маллаев, Ҳамид Сулаймон, Ҳаким Ҳомидий каби олимлар фаолият кўрсатганлар. Ҳамиджон ўз фаолиятида ўша олимларнинг энг яхши анъаналарини давом эттирмоқда.

Бундай фазилят, аввало, шунда кўзга ташланадики, Ҳамиджон адабиётшунослигимизнинг, адабий меросимизнинг энг долзарб масалаларини ўрганиш, шу пайтгача ўрганилмаган ёки кам ўрганилган муаммоларини ёритишга интилади. Масалан, унинг номзодлик диссертацияси Абулқосим Фирдавсий «Шоҳнома»сининг бир ўзбекча таржимаси ҳақида» бўлса, унинг докторлик диссертацияси ҳам «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзуида бўлиб, олим бу тадқиқотлари билан Фирдавсийнинг нақадар буюк ижодкор эканлигини, унинг бу шоҳ асарини тадқиқ этиш битта-иккита тадқиқот яратиш билан тугамаслигини кўрсатди. Шу билан бирга Ҳамиджон Фирдавсий асари ўзбек адабиёти тараққиётида ҳам катта ўрин тутишини исботлади.

Ҳамиджон Ҳомидий бугунги кунда ҳам ўзи ўқиган ва тарбия топган университетнинг етакчи мураббийларидан бири бўлиш билан бирга ўнлаб илмий монография ва рисоаларнинг муаллифидир. Унинг «Навий ва Фирдавсий», «Борбад Марвазий», «Авесто» файзлари», «Тасаввуф алломалари» каби китоб ва рисоалари китобхонларнинг чуқур рағбатини қозонди.

Мен хусусан, олимнинг «Кўҳна Шарқ дарғалари» (1999) китобини маънавиятимиз тарихини ўрганишдаги муҳим ютуқларимиздан бири деб ҳисоблайман. Бекорга 2004 йилда «Шарқ» нашриёт матбаа акциядорлик компанияси томонидан бу асар қайта нашр этилгани

йўқ. Бу китоби билан муаллиф халқимиз маънавияти тарихини ўрганишга ўзининг жуда катта ҳиссасини қўшди.

Гап шундаки, олим ўзбек халқининг маънавияти тарихини қадим-қадим замонлардан бошлаб ўрганиш билан бирга унинг тарихи бойлигини, унинг тараққиёт йўли жуда кўп маънавий факторлар билан боғланишини, унинг бениҳоя серқирраллигини, бу йўналиш ҳеч қачон бошқа халқлар маънавиятидан узилиб, ёлғизланиб қолмаганини, доимий ривожланишда бўлганини, бугунги нуқтаи назардан қараганда ҳам бениҳоя юксаклигини бу тадқиқотида ёрқин кўрсатиб бера олган.

Бу асарнинг биринчи қисми 49 бобдан иборат бўлиб, ҳар бобда минг йиллик маънавиятимиз тарихига доир ва ўзимиздан чиққан Форобий, Беруний, Ибни Сино, Улуғбек каби олимлар, Борбад каби муסיқамизнинг биринчи ижодкорлари, Байҳақий каби тарихчилар тўғрисида ғоят қизиқарли маълумот берилади. Олимнинг ёзиш, фактларни таҳлил қилиш услуби ҳам илмий бўлиш билан бирга қизиқарли, лўнда, кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

Китобда, шу жумладан, ўзбек ва тожик адабий ҳамда илмий алоқалари нақадар яқин ва дўстона, сермахсул бўлгани ўзининг ёрқин ифодасини топган.

Ҳамиджон Ҳомидий бугунги кунда сермазмун илмий-ижодий фаолиятининг авжида, ғайрат ва шижоатга тўла. У ҳали ўз халқини яна кўп янги тадқиқотлари билан бахтиёр қилади.

Ботирхон АКРАМОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ХОСУ ДИЛХОҲ МУБОРАКБОД СЎЗИМ

Авваламбор, тақдири илоҳий инъоми учун, шунчалар қутлуғ рўзи насиб учун Ҳақ Таолога беадад шукурлар бўлсин!

Сониян, маълум анъана тусига кирган, шубҳасиз, самимий қутлов сўзларидан фарқли ўлароқ, ушбу сатрлар — ҳақиқат мантиқи заминиди, чиндан мусаллам тутилган меъёр-чегарада, аниқроғи, қардош қалам аҳли камоли ишонч билан таъкидлаб ўтадиган «фақат фактлар, аргументлар» тилида, масалан, ўзимизнинг мумтоз «илми баён» услубига яқин «тарҳи тоза ва беандоза» (Навоий) лутфнома (васфнома эмас!) ифодасидир. Сўнгра, бу — улўф мумтоз адабиётимиз муштарак маънода минг йиллик «илми фасоҳат ва балоға (т)» ҳаққи, алал-хусус, хирадмандлар донишманди, ўзини, ўзлигини бус-бутун намудор (намоён) этолмай ўтган мутафаккир шоиру олим Мақсуд Шайхзода-ю, беназир тадқиқотчи «Натан Муаллим»лар ёдномаси (устод Шайхзода назарида арабча «муаллим» истилоҳи туркий-озарий тилда «устоз» маъносини ҳам англатган бўлса не ажаб?...), бу зоти киромларнинг муборак қадамжолари, табаррук назарлари-ю, сирли-салобатли нафаслари — бетакрор овозлари, борингки, ҳақиқий шогирдлари, муҳиб-мухлислари ёдидан ўчмас, «қалам билан рост» (Бобур) дилкушо талаффузларигача... гўё муҳрланиб қолгандай туюладиган МАЪРИФАТ маскани хусусида (унга Навоийнинг устоди аввали — шайх Низомий номи берилишида ҳам чуқур рамзий маъно бордай...) сўз бораётгандай.

Ва ниҳоят (асосий мақсадга етиб келяпмиз), улўф салафларининг руҳи шарифлари-ю азиз-аржуманд номлари олдида то ҳануз чуқур меҳр-ихлос ва садоқат тимсоли саналмиш (қанчалар саодатманд қисмат!...), сувратда вали сифат «ҳақирул-фақир» (Навоий), сийратда бамисли «дарёи илм» ва ўзларини камина билан «маслакдош» деб атаб, ҳамматлаб билган, айни шу боисдан ҳам мен учун, ҳеч муболағасиз, устоз мақомидаги (бунда ёшимиз тафовутини аҳамиятсиз деб ўйлайман) азизу қадрли биродаримиз ҳақларинда сўз боради...

Маълумингизки, рус адабиётшунослиги ва санъатшунослигида «собирабельный образ» деган атама бор. Бу бизда: «мужассам тимсол», «тажассум топмоқ» тарзида, ҳозир эса «умумлашма ифода» сифатида талқин этилади. Бундай илмий-услубий (стилистик) муносабат шаклини нафақат адабий-бадний жиҳатдан балки, кенг маънода, билим-заковат, маърифат ва маданият оламига, маънавий-руҳий салоҳият, миллий ва умумбашарий қадриятлар жабҳасига ҳам бе-малол татбиқ этса бўлади. Шахсан менинг комил эътиқод, солим эътиқодим шуки (буни яқин ҳамфикр касбдошларимиз тасдиқлаши мумкин), биҳамдиллоҳ, ўтган асрнинг 60-йиллари ўртаси — аспирантура таълими даврида бизга насиб этмиш ҳамсабоқлиқ ва кейинги бардавом ҳамкору баҳамжиҳат, орада ҳамдам фаолият, турли даражадаги мулоқот йиллари шаҳодат: бизнинг «Ҳамид муаллим» (устоз Шайхзодадан андоза олишга журъат этдим) — профессор Ҳамиджон Ҳомидий ҳеч кимда шак-шубҳа туғдирмайдиган илмий-педагогик салоҳияти: ҳайратомуз фаоллиги, самарадорлиги ва серқирра «зуллисонайн» аллома, ўзига хос хотиранавис адиб (шоён эътибор насрий миниатюралар — воқеабанд ҳикоятлар муаллифи) ва мутаржимлик санъати...

Ҳа, табиатан тиниб-тиничмас, чарчаш-ҳориш нималигини билмас бизнинг «Ҳамид муаллим» нафақат серқирра илмий изланишлар бобида, балки энг муҳими холисанилло, айрим маҳдудликлар, «хом ва нотамом» (Навоий) жиҳатлардан холи, асосли, чуқур идрок қилинган журъаткор тафаккур жараёнида ибрат ва ўрнак мисоли бўлмиш илмий иқтидори, назарий ва амалий салоҳияти билан ажралиб турадики, биз баҳоли имкон мухтасар аниқ ва лўнда ифода эҳтиёжи тақозоси-ла, сўзимиз аввалида қайд этиб ўтганимиздай, асосан адабий-бадний маърифат, тадқиқот манбалари илдизлари, жўғрофий-тарихий миқи-

ёси, робиталари эътибори-ла қомусий билим МАЪ-РИФАТИ унвонида бир қадар, майли, умумий тарзда тасаввур қилиш мушкулоти ҳар қалай бизга таскин беради...

Эҳтимол, шундан бўлса керак ўзига ҳам, ўзгаларга ҳам ғоятда талабчан, табиийки, ижтимоий-сиёсий ва илмий ҳаёт, шубҳасиз, баъзан анчайин мураккаб вазиятлар тақозоси-ла бизнинг «Ҳамид муаллим» профессор ва кафедра раҳбари Ҳамиджон Ҳомидий гоҳи-гоҳи анчайин инжиқ-табитан илм заҳматкашига айланса не ажаб? Бундай баҳсли-муаммоли савол туғилиши, балким, «зодаи таъб» (Навоий) — истеъдод ва саъжия маҳсулидир. Умуман фақат «ўз-ўзига ўхшайдиган» (М.Светлов) закий олим ва ажойиб инсон учун табиий, мантиқий ва қонуний бир мезондир... Дарвоқе, менинг фикри ожизимча, ҳамона, «инжиқ характер» сўзини тилга олган эканмиз, унинг туб сабаби маънонинг моҳиятини идрок этиб кўрайлик-чи: менимча, бу зоҳиран нохушроқ эшитиладиган сўз ҳар доим ҳам ноқис, номарғуб маънода талқин этилмаслиги керак, ахир. Ҳа, марғуб — ижобий маънодаги инжиқлик... Бу — қайси масалада бўлмасин (шубҳасиз, беғараз, яхши ниятда содир этиладиган!) нимадандир кўнгли тўлмаганликдан, руҳан қаноат ҳосил қилмаганликдан, эзгу орзу-хаёл, яхши ният, умид, самарали меваси бўлмиш комиллик, баалоғат, нафислик мақоми «ярқ» этиб ўзини кўрсатолмаган тақдирдагина, таъб, аҳли маҳбуб кўнгил соҳиби, зариф хирадманд фаҳм-фаросат эгасининг гоҳ ошкор, гоҳ яширин арзи-ниёзи, исёни тарзида воқеъ бўлиши мумкинки... ўша зоҳиран нохуш «инжиқлик» саъжияси!... Айниқса, бекор-беҳуда, абас ва бенафъ ўтган вақтини умуман «умри азиз» (Навоий)нинг ғанимат фурсатлари ўрнида кўрмайдиган, тирикликдай улуғ илоҳий неъмат «авоний» (Бобур) деб ҳисобга киритмайдиган бизнинг «Ҳамид муаллим» биро-

даримиз учун ҳар бир «ажойиб кун», меҳнат соати, изланиш дамларига қайтсак... Хоҳ эски, хоҳ янги илмий манбаа матнлар, мусаввада ё оққа кўчирилган, паришон пароканда ё қунт билан тартиб берилган, муайян тизимга, низомга солинган қўлёзма ё босма, адабий ё илмий ҳужжатларга дохил текшириш-ўрганиш, мушоҳада (кузатиш) ё мулоҳаза, талқину таҳлил ёхуд дастлабки ҳукм-хулосалар... бизни мудом ҳайратга солади, беихтиёр ўйга толдиради.

Майли, таваккал (тасаввуф илмида: «Таваккул» мақоми босқичи...) қилиб, анчайин мураккаб шаклу шамойилда бўлса-да, умумий тасаввур қилишга, йўқ, аниқроғи, фараз қилишга бир уриниб кўрайлик. Мен сўзимни аспирантлик таҳсили йилларининг илк ҳайратбахш таассуротларидан бошламоқчиман. Во ажаб!... Ҳар қанча таҳсинли ҳайрат сўзлари бўлса ҳам кам, ў-ў... пастда, ён атрофда, анча олисда қолиб кетади ўйласам, фикру хаёлларим чувалади, кўнгил хотироти алғов-далғов бўлиб кетади!... Беназир, тириклигида муносиб-шоён қадр топмаган улуг зотлар. Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Сулаймондек забардаст пиру муршидлар шоҳиду бурҳон; бундоқ жабрдийда, ситамдийда қисматли, аммо лекин руҳлари асло букилмас, метин иродали, тоғбардош сиймолар билан ҳамиша ҳамдаму ҳамқадам, мусоҳиб мулоқотдош бўлган, дард-армонларини ўзи билан олиб кетган устоз алломалардан «Натан муаллим»нинг ўзгача меҳри, ишончини қозонган собиқ аспирант Ҳамиджон Ҳомидийнинг дастлабки илмий изланишларидан (хоҳ институтда, хоҳ уйларида бўлсин) камина бевосита ва билвосита воқиф эдим, азиз биродаримга фақат ва фақат ҳавас қилардим... Мана энди айтишга осон ажойиб ҳол, йўқ, бу — илмий қисмат; жаҳон бадийяти чўққиларидан бири, ўрта асрлар шароити — буюк Шарқ уйғонишининг тафаккур дахлларида Фирдавсийнинг «Шоҳнома» эпопеяси, унинг форсий асли-

ятига илк туркий табдил таржимасининг қиёсий тадқиқи ва таҳлилига қўл уриш учун биринчи устоз ва шу табаррук даврадаги пири комил зотларнинг оқ фотиҳаси, мадади, рағбати бўлмаса, илмга чанқоқ ғайрати мавжвар Ҳамиджонда жасорат ўз-ўзидан пайдо бўлармиди!?... Хулласи калом, халқимиз: «Дунёда гап кўпу кўмир оз (асли «умр оз» бўлса керак)» деганидек, бундан салкам ярим аср муқаддам устозлар раҳнамолигида истеъдодли биродаримиз бошлаган илмий тадқиқот миқёси теранлигини ўйлаб «ақл боши айланганда» (Навоий). Зотан, бунинг сарзамини «хуманоид», яъни инсоншунослик илмининг аллибоси-арабий матнлар манбашунослиги (айни шу заминда устоз «Натан муаллим»нинг доимий мусоҳиби — шерсуврат ва валисийрат Ҳамид Сулаймон бир эмас, икки илмий даргоҳ асосини қўйиб кетган эдилар...). Хуллас, матншуносликдек сермашаққат фан соҳаси, маърифатчи аждодларимиз таърифича «темир тирноқ» уқуви, сабру саботи-ла ғоят синчков назар билан варақ баварақ, жилдма-жилд текшириб ўрганиб, аниқлаб билиб, топиб, танлаб, саралаб, умумлаштириб, фақат ботиний идрок — «тааммул нукдадонлиги» ила адади, поёнию чегараси кўринмас кўп босқичли, кўп қиррали изланишлар, талқинлар, таҳқиқлар силсиласи... Бундай илмий муаммолар ечимини сўз билан айтиб, топиб бўладими? «Ҳамид муаллим», профессор, кафедра раҳбари (бошқа расмий, норасмий лавозимлар, вазифалар, маслаҳатлар, муаллифлик ва ҳаммуаллифлик китоблари, ҳужжатлари, дастур ва режалари... Педагог олим, устоз маслаҳатчи меҳнатининг ҳад-ҳисобини, баҳосини ким аниқлаб беради, ким муносиб тақдирлай олади? «Гап кўпу умр оз» деганлари шу бўлса керак-да... «Талпина-талпина» (Навоий) фақат илгарига интилган заҳматкаш инсон ва олимнинг ҳар бир иш куни, соати (аслида нафақат расмий иш куни, режа жадвалда

белгиланган иш соати!...) бунинг ҳисоби, тартиб-низомини ким аниқлаб бера олади?! Ягона таскин тасалли, ҳадемай етмиш беш ёшлик умри ожиз манзилни қоралаши кузатилаётган «Ҳамид Ҳамдам», ҳабибу анис биродаримизнинг асли зоти пишиқ-пухта қорилган зуваласида, унинг пок тийнати ва хилқатида, беназар фитрати ва даҳлсиз юксак руҳиятида шу қадар солим ва комил суврати ва сийратида бўлса не ажаб?!...

Низомиддин МАҲМУДОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ҲИКМАТУ АДАБ БЎСТОНИНИНГ БЕНАЗИР БОҒБОНИ

Минг йиллик анъаналарга соҳиб ўзбек ва форс-тожик адабиётлари нафақат Шарқ, балки дунё адабиётида ўзларининг муҳташам ва мунтазам ўринларига эга эканлиги аллақачонлар эътироф қилиб бўлинган ҳақиқатдир. Ана шундай икки улкан адабиёт оламидаги нодир сўз дурдоналари, бадиияту ҳикмат бобидаги гавҳарлар, бу икки адабиётнинг асрлар давомидаги бир-бирига баракали таъсири масалаларини жуда катта муҳаббат, беҳад нозик нуктадонлик ва тиниқ илмий заковат билан тадқиқ ва тарғиб этиб келаётган чинакам фидойи олимлардан бири профессор Ҳамиджон Ҳомидий эканлиги, унинг нафақат мамлакатимизда, балки хорижда ҳам эътибору эҳтиромга сазовор бўлганлиги бугун бор гап. Зуллисонанлик аксар ижодкор аждодларимизга бетимсол бадиият қасрини бино қилмоқлари учун яна бир кўмак бўлган ва бу инжа сўз қасрлари олам аҳлини ҳайрат бармоғини тишлашга мажбур этган бўлса, ўзбек ва тожик тилларини баб-баравар, она тилидай билиш салоҳияти Ҳамиджон акага ана шу қасрларни ичдан

ишғол қилмоқ ва ундаги бетакрор гўзалликларни бори-ча кўрсатмоқ имкониятини берганлиги шубҳасиз.

Ўзининг илмий изланишларини «Шоҳнома»дай улкан асарнинг ўзбекча таржимаси тадқиқидан бошлашга журъат этган Ҳ.Ҳомидий кўҳна Шарқ бадийи тафаккури ва тахайюли тарихини ўрганишдай машаққатли, айтиш чоғда масъулиятли меҳнатни аввалбошданок ўзининг тақдирланажак тақдири деб билган. Жасур сўз осмонининг Чўлпони «Шаҳнома»нинг туркча таржумаси» номли мақоласида (1925 йил) шундай ёзади: «Эрон-форс адабиётининг отаси улуғ Фирдавсий ёлғуз биргина асари, яъни «Шаҳнома»си орқасида бутун ер юзига танилди. Оврўпо тилларининг кўпига назм ва наср билан таржума қилиниб, «Тус»ли Абулқосимнинг шуҳратини офоққа (дунёга) ёйғон — ўша «Шаҳнома»дир. Фақат таассуфлар бўлсунким, биз шу чоққача Фирдавсийнинг у улуғ асарини турк шеваларининг ҳеч биттасида — тугал ва назм билан таржума қилинган ҳолда кўра олмадуқ.» Шу гаплардан кейин шоир «Шоҳнома»нинг «...Тошкент шаҳарида босилган бир ўзбекча таржумаси бор»лиги ҳақида гапиради (Чўлпон. Адабиёт надир. Тошкент: Чўлпон, 1994, 51-52-бетлар). «Шоҳнома»нинг Чўлпон назарда тутган ўзбекча таржимаси XVIII асрда яшаган Хомушийга оид бўлиб, Ҳ.Ҳомидий айтиш шу таржима матни ва унинг ўзига хос хусусиятларини, шунингдек, яна бошқа таржималарни ҳам номзодлик диссертациясида синчковлик билан ўрганган, шу тариқа асарнинг мазкур таржимасини илмий истифодага киритган.

Ана шу тарзда фирдавсийшуносликка дадил қадам қўйган олим ижодида Фирдавсий ва ўзбек адабиёти муаммоси алоҳида ўрин тутади. Бу катта илмий муаммонинг фундаментал тадқиқи унинг докторлик диссертациясида муваффақият билан амалга оширилган. Фирдавсий ижоди, хусусан, унинг «Шоҳнома»сининг

Юсуф Хос Ҳожиб, Атоий, Лутфий, Саккокий, Алишер Навоий, Бобур, Огаҳий каби кўплаб мумтоз адиблар ижодиётига, ўзбек халқ оғзаки ижоди намуналарига таъсири масалалари Ҳ.Ҳомидий томонидан илмий асосда ёритилган, бу борадаги қизиқарли хулосалари оммабоп шаклларда ҳам нашр қилинган.

Шуни алоҳида таъкидламоқ жоизки, Ҳ.Ҳомидий илмий ижодидаги фавқулодда муҳим нуқталардан бири аجدодларимиз яратган бетимсол қомусий билим хазинаси бўлмиш «Авесто»ни ўрганиш билан боғлиқ. Олим, айниқса, мустақиллик шарофати билан миллий-маънавий меросимизга мунтазам ва айрича эътибор берилган сўнгги йилларда бу нодир ёдгорликни тадқиқ этишга катта иштиёқ ва шижоат билан киришди. «Авесто»нинг ёзилиш тарихи, моҳияти, адабий-фалсафий қимматини кўрсатиб берувчи янгича илмий хулосаларни илгари сурган олимнинг бир қатор кузатишлари, талқин ва тавсифлари ҳар қандай ўқувчининг маънавий-ақлий дунёсини бойитишга хизмат қилиши билан жиддий қимматга моликдир.

Ҳ.Ҳомидий ўзининг бир қатор илмий ва илмий-оммабоп асарларида «Авесто»даги таълим-тарбия, ус-тозга ҳурмат, тиббиёт, жуғрофия, экология, удумлар ва бошқа яна қанчадан-қанча соҳалар билан боғлиқ фикрларнинг кунимиздаги муаммолар ечими билан кесишадиган жиҳатларини зийраклик билан кўради, минг йилликлар тўфонидан саломат ўтиб келган тажрибаларни ибрат мактаби сифатида кўрсатиб беришга муваффақ бўлади. Айни пайтда «Авесто»даги фикрларнинг илмий талқинларида шу кунга қадар яшаб келаётган айрим сакталикларга, янглиш қарашларга далиллар асосида барҳам беради.

Биргина мисол. «Авесто» зардуштийлик динининг муқаддас китоби, аммо бу диннинг туб моҳиятини англаб етмаган айрим муаллифлар, хусусан, ғарбий европалик, қолаверса, ўзимизнинг олимлар ўрта аср-

лардан бошлаб, кунимизга қадар ҳам бу динга нисбатан «оташпарастлик» атамасини қўллаб келганлар. «Авесто» билан боғлиқ турли даврларда ва турли ўлкаларда яратилган (у қайси бир хорижий давлатга бормасин, у ердаги бўлар-бўлмас лаш-луш дўконларини эмас, балки китоб мағозаларини титкилаб, тишга босгудай бир янги манбани топиб келиш пайидан бўлади!) бир қанча луғатлар, ёдгорликлар, шарҳлар («Динкард» — «Дин саргузаштлари», «Бундахишн» — «Оламнинг яратилиши» каби) ва бошқа катта-кичик бир қанча манбалар билан яқиндан танишган заҳматкаш тадқиқотчи Ҳ.Ҳомидий мазкур нотўғри талқиннинг «Авесто»нинг арабча таржималарида Зардушт номи «Магупта» шаклида ёзилгани, «маг», «мог», «муғ» сўзларининг авесточа маъноси эса «оташ» эканлиги билан боғлиқлигини, «оташпарастлик» деган тушунча аслида ана шу ердан келиб чиққанлигини, рус шарқшунослари тадқиқотларида «огнепоклонники» атамаси урфга кирганлигини айтади. У зардуштийлик оташга сиғиниш эмас, балки оташни ёруғлик, нур, нурафшон йўлга ундов рамзи сифатида қараш эканлигини таъкидлар экан, шундай ёзади: «...Биз бундан кейин аждодларимиз эътиқод этган, якка тангрига эътиқод асосига қурилган динни «оташпарастлик», «мажусийлик» деб атамасдан, «маздопарастлик», «зардуштийлик» деб номласак, тарихий, илмий ҳақиқатга асосланган бўламиз. Якка тангрига эътиқод қилгандан сўнг яна қандай қилиб оташпараст бўлиш мумкин?» (Ҳомидий Ҳ. «Авесто»дан «Шоҳнома»га. Тошкент: Шарқ, 2007, 128-132-бетлар)

Ҳ.Ҳомидий кўҳна Шарқ адабиёти, маданияти, санъати, тарихи, қисқаси, маънавий-маърифий тафаккур тарихига дахлдор катта-кичик манбаларнинг асл нусхаларини ҳам, бошқа тиллардаги таржималарини ҳам жуда катта ҳафсала билан ҳижжалаб ўрганган, улардаги муҳим нуқталарни таҳлилдан ўтказган, бир қанча

янги, кўпчиликка ҳали таниш бўлмаган фикрларни илмий-адабий амалиётга олиб кирган. Ҳамиджон ака ана шундай манбалар устида олиб борган теран тадқиқотлари ва мунгазам илмий кузатишлари асосида бадиият бобидаги муайян қонуниятларни белгилайди, ҳатто бугунги адабиётимиздаги айрим тамойилларнинг илдизлари бизнинг минг йиллик сўз санъатимизда ҳам аввалдан бўй кўрсатганлигига, шунинг учун мазкур тамойилларни тайин этишда ана шу манбалардан ҳаракат этмоқ мақбулликка алоҳида урғу беради. Масалан, у бир тадқиқотчининг «Ўзбек романи поэтикаси» номли ишида илгари сурилган ўзбек романчилигида учта сюжет чизиги мавжудлиги ҳақидаги фикрини келтирирар экан, қуйидагиларни таъкидлайди: «Қизиги шундаки, олим кўрсатиб ўтган Оврўпа ҳамда ҳозирги ўзбек романнавислигидаги ана шу устувор сюжет тизими классик романларимиз бўлмиш «Самироншоҳ», «Доробнома» ва «Барзунома»ларда тўла мавжуд. ...Демак, биз келажакда ўзбек классик адабиёти билан, хусусан, қадимги наср билан ҳозирги проза ўртасига хитой девори қўймай, уларни яхлит, тадрижий такомилда ўрганишимиз лозим экан. ...Ушбу масала ҳозирги замон адабиёти билан шуғулланадиган олимларнинг қадимги насрий меросимизни ҳам жиддий тарзда ўрганиб боришларини тақозо этади» (Ҳомидий Ҳ. Кўҳна Шарқ дарғалари. Тошкент: Шарқ, 2004, 324-бет).

Профессор Ҳ.Ҳомидийнинг улуғ аждодларимиз томонидан яратилган улкан маънавий-маърифий мерос билан ўқувчиларни таништириш, бу ноёб меросни фақат илмий ўрганиш эмас, балки уни бутун кўлами билан оммалаштириш борасидаги изчил ва баракали фаолияти ҳам алоҳида таҳсинга сазовордир. Бу ҳол олимнинг бадиий адабиётнинг юксак сўз санъати бўлиш баробарида айна чоғда беҳад қудратли ахлоқий тарбия воситаси ҳам эканлигига, унинг баркамол инсон тарбиясидаги фавқулодда аҳамиятга эга-

лигига азалдан имон келтирганлиги натижасидир. Зотан, ёруғ орзули буюк Чўлпон шундай ёзган: «Адабиёт чин маъноси ила ўлган, сўнган қаралган, ўчган, ярадор кўнгилга руҳ бермак учун, фақат вужудимизга эмас, қонларимизга қадар сингишган қора балчиқларни тозалайдирғон, ўткур юрак кирларини ювадурғон тоза маърифат суви, хиралашган ойналаримизни ёруғ ва равшан қиладирғон, чанг ва тупроғлар тўлган кўзларимизни артуб тозалайдирғон булоқ суви бўлгонликдан бизга ғоят керакдир» (Чўлпон. Адабиёт надири. Тошкент: Чўлпон, 1994, 37-бет). Ана шу «тоза маърифат суви» билан, «булоқ суви» билан ёшларимизнинг онгу шуурини, диду идрокини изчил суғоришни заҳматкаш олим ўзининг ҳам фарзи, ҳам қарзи деб билади. Шу фарзни адо этмоқ, шу қарзни узмоқ ниятининг маҳсули ўлароқ жуда кўплаб бадиий-илмий лавҳалар, адабий-маърифий эсселар, катта-кичик оммабоп рисоалар дунё юзини кўрди. Унинг «Боқий бўстон таровати», «Олис-яқин юлдузлар», «Қирқ беш аллома ҳикояти», «Машриқзамин — ҳикмат бўстони», «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи», «Тасаввуф алломалари» каби мағзи тўқ китоблари шуҳрат топди, уларнинг баъзилари қайта нашрга ҳам муносиб топилди. Бунинг ўзига хос сабаблари бор, албатта. Аввало, олим оммабоп асар учун бениҳоя зарур бўлган жиҳат, яъни муайян ижодкорга хос бўлган муҳим ва қизиқарли нуқтани аниқ топади ва уни ширадор тил билан ифодалай олади. Катта адабий тажриба соҳиби бўлган мумтоз сўз синчиси Ҳ.Ҳомидий у ёки бу аждодимизнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида ҳикоя қилар экан, аксар ҳолларда шу шахс ҳаёти ёхуд ижодидаги энг қизиқарли, характерли бўлган бир кичик воқеани баён қилади, ўқувчи диққатини жиловлайди, ундан сўнг асосий мақсадга ўтади. Шу тариқа жуда ҳам ўқишли лавҳалар яратади, бу лавҳалар ўқувчи онгидан муқим ва муҳим жой олади.

Президентимиз фахру ифтихор билан таъкидлаган-ларидек, «аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тошёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз хазинасида сақланаётган минг-минглаб қўлёзмалар, уларда мужассамлашган тарих, адабиёт, санъат, сиёсат, ахлоқ, фалсафа, тиббиёт, математика, минералогия, кимё, астрономия, меъморлик, деҳқончилик ва бошқа соҳаларга оид қимматбаҳо асарлар бизнинг буюк маънавий бойлигимиздир» (Каринов И. Юксак маънавият — енгилмас куч. — Тошкент: Маънавият, 2008, 31-бет). Ана шундай катта ва бебаҳо бойликни, хусусан, ҳикмату адаб, адабиёту санъат бобидаги кўҳна ва ўлмас қадриятларимизни иддаосиз ўрнаётган, бу бўстонда яшнаган гулу чечакларга беназир боғбонликдай муҳташам меҳнатни елкага олган, ўзининг таъбири билан айтганда, «яхши сўзни тарғиб қилиш ҳам савоб» эканлигига қатъий ишонган профессор Ҳ.Ҳомидийга ана шу савобга ҳамиша ноил бўлиб юриш насиб бўлишини тилаш мен учун ҳузурлидир.

Боқижон ТЎХЛИЕВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ЗУЛЛИСОНАЙН ОЛИМ

Профессор Ҳамиджон Ҳомидий ўзбек ва тожик тилларини мукаммал биладиган олимларимиздан. Шунинг учун ҳам олимнинг тадқиқотларида бу икки тил билан боғлиқ бўлган мавзуларнинг устивор мавқе тутиши бежиз эмас. Айниқса, Фирдавсий ва ўзбек адабиёти мавзуси олимнинг катта куч ва билими сарфланган соҳа, дейиш мумкин.

Зероки, олим ўнлаб қўлёзма манбаларни синчиклаб ўрганиш натижасида XVI-XVIII-XIX асрларда буюк

Фирдавсий «Шоҳнома»си Ҳасан Муҳаммад, Хомуший, Нодир Муҳаммад, Шоҳ Ҳижрон, Муҳаммад Яъқублар томонидан назм ва насрда туркий тилга таржима қилинганлигини аниқлади. Бундан ташқари олим дасхат манбаалар таркибидан «Шоҳнома» сюжетлари асосида ўзбек тилида яратилган «Қиссаи Сиёвуш», «Қиссаи Сухробӣ Ял» сингари халқ китобларини топиб, илмий истеъмолга жалб этди. Ҳатто у «Қиссаи Сиёвуш» матнини «Ёшлик» журналида эълон қилдирди.

Ҳ.Ҳомидий том маъноси билан ижод учун яратилган олимлар сирасига киради. У фақат илмий ижод билан эмас, балки бадиий кашфиётлари билан ҳам эътиборли намуналар яратган алломалардан биридир. Айниқса, унинг таржимачилик соҳасидаги ютуқлари ҳавас қилгулик. Унинг тожик халқ эртакларини ўзбекчалаштиргани фақат болалар учун эмас, катталар учун ҳам манзур бўлган эди. «Қайсар чумчуқ» номи остида чиққан мазкур китоб (О.Жуманов билан ҳамкорликда) бир юз эллик минг нусхада (1990 йили) чоп этилганига қарамай, жуда тез тарқаб кетди. Бугунги кунда эса у библиографик ноёб асарга айланиб улгурди.

Ҳамиджон Ҳомидий ўзбек ва тожик адабиётининг билимдони сифатида кўзга ташланади. Унинг адабиётшуносликдаги илк одимларидан бошлаб, ҳозиргача давом этиб келаётган асосий йўналиши мана шу икки адабиёт билан чамбарчас боғлиқ. Олимнинг 1968 йилда «Шоҳноманинг бир классик ўзбекча таржимаси ҳақида» мавзусидаги номзодлик, 1990 йилда «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзусида докторлик диссертацияларини ҳимоя қилганлиги бежиз эмас.

Олим Шарқ мутафаккирлари, классик меросимизнинг йирик тарғиботчиси сифатида ҳам кўплаб ишларни амалга ошириб келмоқда. Унинг «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» номли китоби шу йўналишни бошлаб берган эди. У 1998 йилда Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриётида чоп этилган. Унда

Боязид Бистомий, Абушукур Балхий, Абулҳасан Али ибн Чулуғ Фаррухий, Аҳмад Яссавий, Фаридиддун Аттор, Саид Али Ҳамадоний, Камол Хўжандий, Баҳовуддин Нақшбанд, Ҳусайн Бойқаро, Атоулло Маҳмуди Ҳусайний, Камолиддин Беҳзод, Мирзо Абдулқодир Бедил, Сайидо Насафий каби буюк сиймолар ҳақида гап боради. Китобнинг бир ўзига хос хусусияти бор. У тўлалигича қўлёзма манбаларга таяниб яратилган. Рисоладаги маълумотларнинг кўпчилиги илмий муомалага илк маротаба олиб кирилган эди.

Мана шу тадқиқот заминида олимнинг «Кўҳна Шарқ дарғалари» деган салмоқли бир китоби юзага келди. У «Шарқ» нашриётида 1999 йилда чоп этилди. Бу китоб олдингисини янги маълумот ва материаллар билан бойитибгина қолмасдан, кўплаб янги сиймолар ҳақидаги илк манбаларни илмий муомалага киритиши билан ҳам эътибор топди. Хусусан, Зардўшт, Убайдий, Шарофиддин Роқимий, Муҳаммад Мурод Самарқандий, Муҳаммад Сиддиқ Рушдий сингари алломалар, адиблар ҳақидаги қисмлар шулар жумласига мансуб. Китоб тезда ўз мухлислари қўлига ўн минг нусхада етиб борди. У жуда илиқ кутиб олинди. Унинг 2004 йилда қайта нашр этилгани бежиз эмас. Олим ўтган йили яна бир китобини нашр эттирди. У «Тасаввуф алломалари» деб номланган. Номининг ўзи ҳамма нарсани айтиб турибди. Унда тасаввуф илмига дахлдор бўлган 66 нафар буюк сиймолар ҳақидаги ихчам-ихчам лавҳалар, уларнинг ҳикматлари жамланган.

Маълумки, 2001 йили ЮНЕСКОнинг қарори ва Республика Вазирлар Маҳкамасининг фармониға мувофиқ миллий фахримиз буюк «Авесто»нинг 2700 йиллиги тантанали суратда нишонлади. Яна шу муносабат билан Ҳамиджон Ҳомидий ёдгорликнинг асли, форсча табдили, 4 жилдлик «Авесто» луғатларини қўлга киритди; «Динкард», «Бундахшин» сингари паҳлавий тилидаги ёдгорликларни ўрганиб чиқ-

ди. Ана шу катта манбалар асосида олим 33 та илмий мақола эълон қилди: «Авесто файзлари» (2001), «Авесто» ва тиббиёт» (2002), «Авесто»нинг маърифий, адабий қиммати» рисолаларини яратди. Олимнинг ушбу тадқиқотлари «Авесто» ҳақидаги энг сўнгги, янги, нисбатан асосий хулосалардир.

Ҳамиджон Ҳомидий чет элларда ҳам эътироф этилган олимдир. У кишининг илмий мақолалари «Бухоро», «Ҳасти» («Борлиқ»), «Сино», «Форс тили ва адабиёти» (Эрон), «Халқ» (Озарбайжон), «Садои Шарқ» (Тожикистон) сингари журнал ва газеталарда чоп этилган. Бундан ташқари Ҳамиджон аканинг мақолалари «Донишномаи жаҳони ислом» қомусининг 8-жилдидан ҳам ўрин олган.

Олимнинг кафедра мудир, илмий ишларнинг жонкуяр ташкилотчиси ва ташаббускори сифатида қилаётган яна бир ишини қайд этиш жоиз. Гап «Навоийга армуғон» илмий тўпламлари устида бормоқда. Ҳозиргача бу тўпламнинг 5 та сони нашр этилди. Унинг навбатдаги сонлари тайёрланмоқда. Бу тўпламларга фақат Низомий номидаги ТДПУ профессор-ўқитувчиларигина эмас, балки Республикамизнинг кўзга кўринган навоийшунослари, хориждаги йирик олимлар ҳам жалб этилаётганлиги унинг нуфуз ва мавқеини тобора оширмоқда.

Ҳ.Ҳомидий кичик-кичик ҳаётий ҳикояларнинг устаси ситфатида ҳам машҳур. Унинг устозлари, тенгдошлари, касбдошлари ва бошқа замондошлари ҳақидаги хотира-ҳангомалари Республикамизнинг турли нашрларида аллақачон ўз мухлисларини топган.

У кишининг суҳбат асносида Шарқ мутафаккирларининг дурдона ҳикматларини далил қилиб келтиришга майлу рағбатининг кучли эканлигини ҳам таъкидлаш ўринли бўлар эди. Шунинг учун ҳам тарих фанлари номзоди, профессор, марҳум Илья Григорьевич Югай у кишини орқаларидан «донишманд ота» дегувчи эди.

Ҳ.Ҳомидийнинг ўзига хос хусусиятлари ниҳоятда кўп. Шулардан бири — у киши қайси бир устоз, тенгдош, дўст, касбдош, ҳатто ўзидан кичик шогирдларидан янги ва яхши гапларни эшитса, уни ўз кундаликларига ёзиб қўйиб, турли давраларда уни айтиб юради. Жумладан, у киши «Туя чўкса, жой олар» деган мақолни эшитмаган эканлар. Бир даврада мен шу мақолни бир муносабат билан айтган эдим, дарров ёзиб олишди. Бир қанча вақт уни мендан биринчи маротиба эшитганини гапириб ҳам юрди.

Тарих фанлари номзоди, йирик шарқшунос, таржимон ва олим марҳум Наим Норқуловдан Фузулийнинг битта жуда гўзал байтини эшитиб, хотираларида сақлаб қолган эканлар. Ҳалигача шуни гапириб юришади. У байт қуйидагича эди:

*Хизр истаюбон хирса дучор ўлди Фузулий,
Болиққа солан домина қурбоға илинди.*

Яхши дўстларнинг номини, улар қилган эзгу ишларини ўзлари йўқ пайтларида ҳам айтиб юриш одатлари бор муаллимнинг.

Ҳ.Ҳомидийдаги шукроналик ҳиссининг анчайин ёрқин ифодаси кишининг ҳавасини келтиради. Бир пайтлар у кишининг оёқлари синиб, анча муддат жиддийгина даволанишларига тўғри келди. Кўргани бордик. Уйларида ётишибди. Оёқлари гипсланган. Бир оз гаплашдик, ҳол-аҳвол сўрашдик. У киши «яхши-ки, менинг оёғим синди, шунисига ҳам минг шукр», дедилар. Бизнинг бир озгина тушунмайроқ турганимизни сезиб, изоҳ бердилар. Маълум бўлсаки, уйларида яхши ниятлар билан анчагина ёғоч — тахта олиб қўйилган экан. Набиралар ҳар куни ўша тахтанинг ён-атрофида ўйнаб юришган. Кунларнинг бирида, кутилмаганда у киши шу тахта ва ёғочлар ёнига борганда, улар қулаб кетган ва битта ноқулай тушган

ёғоч устознинг оёқ суягини синдирган. Шунинг учун ҳам у киши «Яхшиямки менинг оёғимга тушди, бўлмаса у набираларнинг бошига тушиши ҳам мумкин эди», деб хурсанд бўлган жойлари экан.

Янги китоблари чиқса, тақдим қилиш одатлари бор. Бирга ишлаш давомида неча китоб ёзишган бўлса, барчасидан биттадан дастхат билан тақдим қилишган. Бу фақат менга эмас, кўпгина ўртоқларга нисбатан ҳам такрорланганига гувоҳмиз.

Қадимий қўлёзма китоблар устида ўтириб ишлашдан завқ ва хузур олади. Жумладан, у кишининг энг охирги янги китоблари - «Тасаввуф алломалари» ҳам мана шундай қўлёзмалар устида ишлашнинг яна бир чиройли натижасидир. Китобда 66 нафар шайхларнинг ҳаёти ва мақомотлари ҳақида ихчам-ихчам маълумотлар жамланган. Абдулло Ансорий, Абусайд Абулхайр, Аҳмади Жом — Жандапил, Абулҳасан Харрақоний, Пойандаохун Ахсикатий сингари ўнлаб машойихларнинг ҳаёти ҳамда фаолиятлари ўзбек тилида илк бор батафсилроқ таҳлил қилинган, асарлари, ҳикматларидан, улар ҳақидаги халқ ҳикоятларидан намуналар келтирилган.

Китобнинг энг аъло фазилатларидан бири шундаки, унда асл манбадан олинган кўплаб фикр-мулоҳазалар, аллома машойихларнинг ҳаётий кузатишлари биринчи маротаба илмий муомалага киритилган. Ундан тасаввуф тарихи, тасаввуф фалсафаси, ахлоқ ва одоб, миллий анъана ва қадриятлар билан шуғулланаётган мутахассислар ҳам, кенг китобхонлар оммаси ҳам бемалол фойдаланишлари мумкин.

Бир суҳбат чоғида устознинг ота-оналари ҳақида сўраб қолдим. Домланинг кўзларида ёш ҳалқаланди. «Сиз мени ҳозир йиғлашга мажбур қиласиз, - деб сўз бошладилар устоз, гап оҳангида беадоқ ўкинч шундоққина сезилиб турарди. - Менинг ота-оналарим жуда эрта ўтиб кетишган. Уларнинг меҳрларига тўймай қолганман...»

Олимнинг юқори малакали илмий-педагогик кадрлар тайёрлаш соҳасидаги меҳнатлари ҳам салмоқли. У киши талабаларга юқори савиядаги маърузалар ўқиш; уларнинг битирув малакавий ишларига илмий раҳбарлик қилиб келишади. Олим раҳбарлигида 8 нафар талаба магистрлик диссертациясини тайёрлади. Ҳозиргача олимнинг бевосита илмий раҳбарлигида 7 нафар шогирд номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган. У киши 14 нафар докторлик, 33 та номзодлик диссертацияларига расмий оппонент бўлган.

Ҳамиджон Ҳомидий ўзлари манбаашунос бўлганликлари учун аксарият шогирдларини ҳам ўз илмий йўналишларига жалб этишга интиладилар. Улардан Ж.Маҳмудов «Паҳлавон Маҳмуд ҳаёти ва меросининг матний тадқиқи», Ҳ.Юсупов «Шарқ халқлари адабиётида Жамшид образининг пайдо бўлиши ва шаклланиши», С.Раҳимова «Амирий форсий девонидаги шеърлар поэтикаси» Ҳ. Жўраева, «Ҳусайнийнинг ҳаёти ва ижодий мероси» сингари мавзуларда тадқиқот ишлари олиб боришди. Республикамизнинг турли олий ўқув юртларида, илмий-тадқиқот институтларида тайёрланган юзлаб диссертацияларнинг экспертиза қилинишида, ташқи тақриздан ўтказилишида олимнинг муносиб ҳиссалари бор.

Олимнинг Ватан ва халқ олдидаги заҳматли меҳнатлари ҳукуматимиз томонидан муносиб тақдирланган. У мустақиллигимизнинг 10 йиллиги муносабати билан «Дўстлик» орденини олишга ноил бўлган. Икки маротаба «Халқ маорифи аълочиси» нишони билан тақдирланган.

Ҳозир устоз айни куч ва тажрибаларини янгидан-янги изланишларга сафарбар қилиб келмоқда. Олдинда улкан ижодий режалар турибди. Бу йўлда устозга ғайрат ва баракалар ёр бўлишини тилаб қоламиз.

ИЛМ ИЗЛАМАК КОМИЛЛИК ТИЛАМАКДИР

Халқимиз шуниси билан ҳам бағрибутунки, унинг бахтига «бешикдан қабргача илм изламоқ» ҳикматини касби-корига, ҳаётий муддаосига айлантирган, саҳарни шомга, шомни саҳарга улаб, риёзат тортиб, илм-маърифат ҳосил қилиб, уни ҳар қадамида, ҳар лаҳзаси ва лафзида бошқаларга улашишга интиладиган фарзандлари кўп. Ана шундай саодатманд, мунаввар сиймоларимиздан бири, филология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети «Ўзбек классик адабиёти» кафедраси профессори Ҳамиджон Ҳомидий (Ҳомидов)дир.

Ҳамиджон домла бамисоли шамга ўхшайди. Шам пирпираб нур сочар экан, шабада ўз таъсир кучи билан уни ҳар кўйга солишга интилади, шам шуъласини тинимсиз ҳилпиратиб гоҳ ингичка торгтиради, гоҳ тўлиб ёнишга имкон бериб қўяди. Шам шабаданинг хуруж ва қутқуларига бас келиб, бардош бериб, ўзининг асл маслагига интилади, ўз вужудини фидо қилиб, эриб оқади, лекин порлаб зиё таратаверади. Ҳамиджон ака ана шундай, саломатлик ва турмуш ташвишларининг шабадага хос хуружларини писанд билмай, борлигини бош мақсади — зиёкорликка бағишлайдиган чинакам зиёдидир.

Атоқли шоиримиз Абдулла Орипов бир шеърида «Ушоққина одамман, жуссам — отамдан ҳадя» деганидек, Ҳ.Ҳомидий ҳам ўз жуссасидан бир неча баробар катта ва оғир донни кўтариб олган жонсабил чумоли сингари кўламли, залворли юмушларни зиммасига олган. Ҳ.Ҳомидий кўп ҳолларда адабиётимизнинг ўрганилмаган ёхуд кам ўрганилган муаммоларига қўл

уради ва уларни муваффақиятли ҳал этади. Унинг «Абулқосим Фирдавсий «Шоҳнома»сининг бир ўзбекча таржимаси ҳақида» мавзуидаги фан номзодлиги ва «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзуидаги фан докторлиги илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертациялари қадим форс-тожик-ўзбек адабий алоқаларини ёритишга бағишланган. Бундай тадқиқотларни ҳар қандай тадқиқотчи амалга оширолмайди. Бунинг учун Ҳ.Ҳомидий каби ҳар икки тилни мукаммал билишдек адабий-илмий зуллисонаинлик қобилияти, ҳар иккала тилдаги қадимий қўлёзма манбаларни қилни қирқ ёргудек синчковлик, нуктасанжлик билан мутолаа-мукошафа қилишдек нодир салоҳият зарур.

Халқ илмий тадқиқотчининг фаолиятини игна билан қудуқ қазишга ўхшатади. Шундай тадқиқотчи Ҳ.Ҳомидий халқимизни кўплаб маънавият ва маърифат сарчашмаларидан баҳраманд этиб келмоқда. Унинг биргина «Авесто» ёдгорлиги ҳақидаги чуқур ва изчил тадқиқотлари фикримизнинг яққол далили бўла олади. Олим «Авесто»нинг асл матни ва хорижий тиллардаги таржималари устида кўп йиллар илмий текшириш ишлари олиб бориб, ушбу ёдгорликнинг илмий-бадиий, маънавий-маърифий моҳиятини биринчилардан бўлиб халқимизга очиб берди ва тарғиб-ташвиқ этди. Ҳ.Ҳомидийнинг «Авесто ва тиббиёт» (2001), «Авесто файзлари» (2001), «Авестонинг илмий ва адабий қиммати» (2003), «Авесто»дан «Шоҳнома»га (2007) сингари китоблари, «Авесто ва адабиёт», «Авесто» ва фольклор», «Авесто»нинг назмий аҳамияти», «Авесто» — маънавият сарчашмаси», «Авесто бадиияти», «Авесто»нинг таркибий қисмлари ва моҳияти», «Авесто» ва маънавият», «Зардуштийликда таълим-тарбия» каби илмий-маърифий мақолалари мана шу изланишларнинг самараси сифатида эълон қилинган. Бу китоб ва мақолалар кенг халқ оммасига «Авесто»нинг юзага келиш тарихи, унга оид манбалар, манбалардаги мифологик қатламнинг

моҳиятлари, унда акс этган зардуштийлик динининг илмий-маърифий қиммати, асар таркибидаги сюжетларнинг жаҳон халқлари адабиётига ёйилиш хусусиятлари ҳақида муфассал маълумот беради.

Устоз олим, адабиётимиз, илм-фан ва маданиятимиз, миллий фалсафамизнинг мумтоз манбалари хусусида яна ўнлаб китоблар яратганки, улар илмий-амалий қиммати билан ҳамиша талаба ва тадқиқотчилар, маърифат шайдоларининг диққат марказидадир. Шулар сирасига кирувчи «Гуманизм куйчиси» (1972), «Барҳаёт шеърӣ қаср» (1979), «Навоӣ ва Фирдавсий» (1985), «Адабиёт — интернационал тарбия воситаси» (1986), «Боқӣ бўстон таровати» (1986), «Борбад Марвазӣ» (1986), «Олис-яқин юлдузлар» (1990), «Шоҳнома»нинг шуҳрати» (1992), «Қирқ беш аллома ҳикояти» (1994), «Машриқзамин — ҳикмат бўстони» (1997), «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» (1998), «Кўҳна Шарқ дарғалари» (1990, тўлдирилган иккинчи нашри 2004), «Тасаввуф алломалари» (2004) каби китоблар олимнинг нафақат баракали ижодидан, балки ижодий такомил босқичлари ва жараёнларидан ҳам дарак беради. Уларда ижоднинг тобора қамрови кенгаяётганини, савияси кўтарилаётганини, таҳлил хусусияти чуқурлашаётганини кузатиш мумкин. Олим ўз асарларида турли манбалар ва маънавият юлдузлари ҳақида маълумот берар экан, бунда икки хусусият кўзга ташланади: бири — мавжуд маълумотларни умумлаштириш, иккинчиси — бошқа тадқиқотчилар фойдаланмаган ноёб манбалар асосида янги маълумотларни илмий истеъмолга олиб кириш. Масалан, «Тасаввуф алломалари» тазкирасида 60 дан ортиқ мутасаввиф ҳақида мақола бор. Шулардан «Фузайл Аёз», «Абубакр Шиблий», «Абулҳасан Ҳарақоний», «Абусаид Абулхайр», «Абдулло Ансорий», «Аҳмади Жом — Жандапил», «Маҳмуд Шабустарий», «Саид Али Ҳамадоний» каби мақолалар ўзига хос илмий янгилиги билан ажралиб туради.

Профессор Ҳ.Ҳомидий маърифатнинг мубориз байроқдори, аини пайтда, жаҳолатнинг кушандаси, толмас курашчисидир. У фақат илмий-назарий асарлари билан эмас, балки ўз амалий фаолияти билан ҳам ҳамма вақт жаҳолатга қарши маърифат билан курашишнинг намунасини кўрсатиб келади. Бир неча йиллар аввал бўлиб ўтган бир воқеа фикримизнинг далилидир. Ҳамиджон устоз навоийшунос олим сифатида илмий ишлар ёзиш билан бирга, ҳар йили педуниверситетда «Навоийга армуғон» илмий тўпламини тайёрлаб нашр эттиради ва «Навоийхонлик» илмий-маърифий анжуманини ташкиллаштиради. Шундай навоийхонлик суҳбатларининг бирида ҳофиз Навоий ғазалларидан бирини мароқ билан хониш этар ва анжуман аҳли мириқиб, сеҳрланиб тингларди. Шу пайт Ҳамиджон аканинг ёнларида ўтирган ижтимоий фан вакиллари билан бири секингина домланинг кулоқларига: «Навоий ҳазратлари ҳам жуда узундан-узоқ чўзиб ёзаверган эканларда-а?» дея пичирласа бўладими?! Бу гапдан устознинг кайфияти учиб кетди, жуда безовталанди, ўзини қўярга жой топа олмади. Чунки, бу жаҳолатнинг нақд ўзгинаси эди. Боз устига, бу — илмий даражаларга эга бўлган, талабаларга дарс берадиган домланинг «олимона» жаҳолати. Ҳа, афсуски, шундай сохта зиёлилар ҳам йўқ эмас. Улар, таъбир жоиз бўлса, шамнинг атрофида парвоз қиладиган, лекин унинг ишқида ўртанмайдиган, тафтини сезмайдиган, шуъласи зиёсидан баҳраманд бўлолмайдиган «парвона»ларга ўхшайдилар. Университет домласики, у қайси соҳа мутахассиси бўлишидан қатъи назар, Навоийни англамаса, қадрламаса, унинг талабаларига ўтадиган дарси қанчалик аҳамиятга эга бўлади? Бу муаммо Ҳ.Ҳомидийни чуқур ўйлантирди. У жаҳолатнинг бу кўринишига қарши оқилона маърифий тадбир излади ва топди. Маърифат оламида мавжуд: «Навоий — ҳаммага мансуб, Навоийни англаш — ҳаммага дахлдор, Навоийни ҳамма билиши керак», деган ғоя домланинг тафаккурида қатъийлашди ва у

«Навоийни ҳаммага ўқитиш керак», деган хулосага келди. У зудлик билан Алишер Навоий шахсияти ва адабий меросини педуниверситетнинг барча факультетларида махсус курс тариқасида ўқитиш режасини тузди, дастурини тайёрлади, таклиф билан ректор ҳузурига кирди. Ҳ.Ҳомидийнинг жонкуярлиги ва ректорнинг хайрихоҳлиги билан шу иш амалга ошди. Мана, кўп йиллардирки, барча факультетларда Навоий ижодиёти бўйича Республиканинг атоқли навоийшунос алломалари дарс ўтмоқдалар. Бу натижа айтишгагина осон. Аслида, бу натижага эришишнинг тагида жуда катта фидойилик, курашчанлик, ташкилотчилик, изланиш, сабот-машаққат ётади. Айниқса, академик Азиз Қаямов, профессор Нажмиддин Комилов каби нуфузли, беназир алломаларнинг педуниверситет дарсхоналарига ташрифини таъминлаш осон эмас ва бу таҳсинга сазовордир. Талабаларни навоийшунослик ва, умуман, адабиётшуносликнинг тирик юриб турган маънавий хазиналари, пири муршидлари бўлмиш бундай зотларнинг сабоқларига муяссар этиш бебаҳо савоб ва педуниверситетга келтириляётган кони фойдадир. Профессор Ҳ.Ҳомидийнинг ушбу ибратли ташаббуси ва тажрибасини Республиканинг бошқа барча олий ўқув юртларига ҳам татбиқ этилса, мақсадга мувофиқ иш бўларди. Зотан, адабиётдан ҳамда Алишер Навоий шахсияти ва ижодиётидан ўқув йили давомида ақалли бирор соат ҳам дарс ўтилмайдиган олий ўқув юртлари ҳам, минг афсуски, йўқ эмас.

Ҳ.Ҳомидий бошқараётган кафедрадан ўнлаб фан номзодлари ва фан докторлари етишиб чиқмоқда. Ушбу илмий-маърифий даргоҳ, профессор Ҳ.Ҳомидий сақлаб келяётган нуфуз ва мавқеи туфайли, ҳамиша мамлакат ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий Аттестация Комиссиясининг диққат-эътиборидадир. Ихтисослашган ҳимоя кенгашларида ҳимоя учун қабул қилинаётган ҳар икки диссертациядан бири мазкур кафедра ҳузуридаги семинар-

га муҳокама ва хулоса тақозоси билан жўнатилиши фикримизнинг яққол далилидир. Бу кафедранинг илмий салоҳияти ҳамда унга ишончдан далолатдир. Мазкур кафедрада Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Сулаймон, Натан Маллаев каби буюк сиймолар фаолият кўрсатишган. Ҳ.Ҳомидий, шак-шубҳасиз, шу устоз адиб ва алломаларнинг муносиб давомчиси бўлди. Бу ҳам муътабар бир ҳолатдир. Зеро, баъзан, қанчадан-қанча кафедра-лар, илмий-иждодий бўлимлар ва ҳоказо ташкилотлар улуг асосчилардан кейин муносиб давомчисини йиллар мобайнида тополмай юриши ҳам бор гап.

Профессор Ҳ.Ҳомидийнинг илмий-маърифий фаолияти муносиб тақдирланмоқда. У 1996 йили «Дўстлик» ордени билан мукофотланди. «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» китоби 1998 йили халқ таълими вазирлиги томонидан эълон қилинган «Болалар учун ёзилган энг яхши асарлар» танлови совриндори бўлди. Устоз олим ҳозир ҳам авжи илмий-маърифий баркамоллик палласида. Унинг ақл-заковати ҳали халқимизни янада баракали ижод дурдоналаридан баҳраманд этишидан умидвормиз.

Ботирхон ВАЛИХЎЖАЕВ,
академик,

Қобулжон ТОҲИРОВ,

Гулсанам ХОЛИҚУЛОВА,

филология фанлари номзодлари.

ҚАМРОВИ КЕНГ ОЛИМ

Шарқ мумтоз адабиётининг нозик билимдонларидан бири, нозик инсон, меҳрибон мураббий, зийрак тадқиқотчи, таржимон, муҳаррир Ҳамиджон Ҳомидий 75 ёшга қадам қўйди.

Ҳамиджон Ҳомидий 1935 йилда Косонсой шаҳрида этиқдўз оиласида туғилди. Бўлажак олим 1951 йилда ўрта мактабни тугатгач, иш фаолиятини Косонсой туман бос-

махонасининг ҳарф терувчиси вазифасидан бошлаб, 1954 йили босмахона мудир лавозимида ишлади. 1955-1960 йиллар Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети талабаси, 1963-1965 йиллар Ўзбек адабиёти кафедрасининг аспиранти сифатида таҳсил олди. 1962 йилдан бери шу университетда таълим-тарбия бериб келмоқда. У Ўзбек адабиёти кафедрасининг аспиранти ва ўқитувчиси, доценти, профессори, сўнгра кафедра мудир лавозимларида фаолият кўрсатиб, моҳир мударрис, аллома муаллим сифатида обрў-эътибор топди. Олим 1967 йилда «Фирдавсий «Шоҳнома»сининг бир ўзбекча таржимаси ҳақида» мавзуида номзодлик диссертациясини ёқлади. Адабий ҳамкорлик ва таъсир масалалари билан жиддий шуғулланган адабиётшунос ўзбек ва форс-тожик адабиётининг ўзаро алоқаси масалаларидан бири — Фирдавсий ижодининг ўзбек адабиётига таъсири, хусусан, «Шоҳнома»нинг Хомуший ва Нормухаммад Бухорий томонидан амалга оширилган ўзбекча таржималари, қўлёзмалари бадийятни асосли тадқиқ этди. Ушбу изланишлар натижасида «Навоий ва Фирдавсий» (1985), «Боқий бўсгон таровати» (1986), «Шоҳнома»нинг шуҳрати» (1982) номли йирик илмий асарлари, монографиялари нашр этилди. Адабиётшунос ўз тадқиқотларининг давоми сифатида 1991 йилда «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзуидаги докторлик диссертациясини ҳимоя қилиб, Фирдавсий ижодининг XVII — XIX аср ўзбек адабиётига таъсирини кенг планда атрофлича тадқиқ этди. Аҳамиятлиси, бу изланишлар Фирдавсийнинг ўзбек адабиётига таъсири ҳақидагина бўлиб қолмасдан, балки улут форс-тожик шоирининг ҳаёти ва адабий мероси ҳақида ҳам қимматли маълумотларни беради.

Профессор Ҳ.Ҳомидий бугун ҳам фаол равишда илмий тадқиқот ишларини олиб бормоқда. Унинг «Авесто» файзлари» (2001), «Авесто» ва тиббиёт» (2001), «Авесто»нинг илмий-адабий қиммати» (2003), «Авесто»дан «Шоҳнома»га» (2005) сингари моногра-

фиялари, 40 га яқин мақолалари ана шу янги даврнинг маҳсулидир. Уларда маънавиятимиз сарчашмаси «Авесто»нинг ўзига хос гоъвий ва бадий хусусиятлари таҳлил ва талқин этилган.

Олимнинг мустақиллик йилларида амалга оширган илмий ишлари бу билан чегараланиб қолгани йўқ. Заҳматкаш адабиётшунос мустақилликкача деярли ўрганилмаган Шарқнинг машҳур машойихлари ва алломалари ҳаёти ва ижодига ҳам алоҳида қизиқиш билан эътибор қаратди. Бир неча йиллик тажриба ва билими асосида кўҳна дастхатларни, олимларнинг асарларини синчиклаб ўрганган адабиётшунос уларнинг таъсири ҳақида «Ҳикмат тўла бу саҳифаларни ҳар гал варақлаганимда, ўзим учун янги таассурот, маърифат оламан», дея таъкидлайди.

Дарҳақиқат, Ҳ.Ҳомидийнинг «Қирқ беш аллома ҳикояти» (1994), «Машриқзамин — ҳикмат бўстони» (1997), «Кўҳна Шарқ дарғалари» (1999-2004), «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» (1998), «Тасаввуф алломалари» (2004) каби китоблари қимматли маълумотларга бойдир. Бу асарларнинг аҳамиятли томони шундаки, улардаги маълумотлар, бадий-илмий лавҳалар илк манбалар асосида берилган. Чунончи, «Кўҳна Шарқ дарғалари» китобида Зардушт, Низомий Арузий Самарқандий, Убайдий, Шарофиддин Роқимий, Муҳаммад Мурод Самарқандий, Муҳаммад Сиддиқ Рушдий сингари сиймолар ҳақидаги лавҳалар илк бор китобхонлар эътиборига ҳавола қилинди. Олимнинг 2004 йили нашр этилган «Тасаввуф алломалари» китобида 66 нафар сўфий шайхлар, орифлар ва валий инсонларнинг таржимаи ҳоли, фаолияти ҳақида ихчам маълумотлар, уларнинг фикру мулоҳазалари ва ҳикматларидан намуналар келтирилган. Умуман, олимнинг бу каби изланишлари натижалари маънавиятимиз тарихини ўрганишда фойдалидир.

Ҳ.Ҳомидий қирқ йиллик илмий фаолияти давомида адабиёт илмининг турли соҳалари ривожига ўзи-

нинг 20 дан ортиқ монография, рисола ва ўқув қўлланмалари, 300 дан ортиқ ўзбек, форс-тожик, рус, қozoқ тилларидаги салмоқдор илмий ҳамда илмий-оммабоп мақолалари билан катта ҳисса қўшди. Шунингдек, 20 дан ортиқ докторлик, номзодлик диссертацияларга ҳакамлик қилди.

Ҳ.Ҳомидийнинг моҳир таржимон ва манбашунос сифатида амалга оширган ишлари ҳам алоҳида диққат-эътиборга лойиқ. У Хомушийнинг «Шоҳнома»и туркий», Рушдийнинг «Тазкират ул-авлиёи туркий» асарларининг қўлёзмалари ҳамда «Сиёвуш қиссаси», «Робия Адавия», «Боязид Бистомий», «Ат-Термизий ҳикматлари» манбалари устида синчковлик билан илмий изланишлар олиб борди. Таржимонликда Носир Хусрав, Ф.Муҳаммадиев, С.Айний, С.Охундов, Р.Жалилов асарларини форсчадан ўзбек тилига ўгириб, китобхонларга тақдим этди.

Олим фаолиятининг яна бир муҳим йўналиши муҳаррирлик билан боғлиқ. 20 дан ортиқ асарлар, дарслик қаторида «Навоийга армуғон» (2,3,4-китоблар), «Эпик шеърят султони» номли мақолалар тўпламлари ҳам Ҳ.Ҳомидий муҳаррирлиги остида нашр этилди.

Ҳ.Ҳомидий илмий-тадқиқот ишлари билан бир қаторда олий ўқув юртларида ҳам дарс бериб, ўз билим ва тажрибаларини ёшларга ўргатиб келмоқда. Айни пайтда ёш тадқиқотчиларга ҳам раҳбарлик қилиб, меҳрибон устоз, талабчан мураббий сифатида илмий кадрлар тайёрлашга ҳам муносиб улуш қўшмоқда.

Иқтидорли, камтар ва меҳнатсевар олим Ҳ.Ҳомидийнинг илм-фан, таълим соҳасидаги хизматлари муносиб тақдирланган. У икки марта «Халқ маорифи аъло-чиси» нишони (1974, 1980), «Дўстлик» ордени (1996) ҳамда бир неча фахрий ёрлиқлар соҳибидир. Филология фанлари доктори, профессор Ҳ.Ҳомидийга узоқ умр, сиҳат-саломатлик, эзгу ва хайрли ишларида улкан зафарлар, янгидан-янги илмий-ижодий парвозлар тилаймиз.

НУКТАДОНЛИК

I

Бундан чорак аср муқаддам диплом иши ёзиш тараддудида юрган кезларим эди. 20-йилларда нашр этилган «Маориф ва ўқитғувчи» журналини varaқ-лаб туриб, шоир Чўлпон қаламига мансуб «Шоҳнома»нинг туркча таржимаси» сарлавҳали каттагина мақолага дуч келиб қолдим. Уни Ҳамиджон Ҳомидов деган муаллифнинг шу мавзудаги номзодлик рисо-ласи билан солиштирсам, баъзи ўринларида чатоқ-лик бордай. Ёшлик эмасми ҳовур баланд: тезпишар «илмий» хулосалар чиқариб, «Тошкент оқшоми»да бир нордонгина мақола бостириб юбордим.

Ҳамид акани дастлаб шу зайлда билган бўлсам, яқинлигимиз орадан салкам ўн беш йил ўтгандан кей-ин бошланди. Тақдирни қарангки, мен у киши му-дирлик қилаётган Низомий номидаги Тошкент Педа-гогика институтининг ўзбек адабиёти кафедрасига ас-пирант бўлиб келдим. Муҳими, бу ишда у кишининг хайрихоҳлиги, ҳатто, кўмаги бор эди. Хом сут эмган бандамиз-да. Хаёлимдан «бу одамнинг ўтган гаплар-дан хабари бўлмаса керак» деган фикр ўтди, ўшанда.

Иттифоқо, адабиёт тарихига оид бир мақолалар мажмуаси қўлимга тушдию тилимни тишлаб қолдим. Унда домланинг Фирдавсий ижодига доир тадқиқоти босилган бўлиб, менинг ўша мақоламга ҳам батаф-сил муносабат билдирилган эди. Босиқ оҳанг, сал-моқли далиллар билан ҳақ-ноҳақ ажрим қилинибди. Ана шунда Ҳамид аканинг беғараз олим, ботиний бир маданиятга эга инсон эканлигини англадим, ихлосим ошди. Шу-шу, у кишининг ижодига ҳам, шахсига ҳам ўзгача нигоҳ билан назар соладиган бўлиб

қолдим. Кўпинча хаёл суриб юрадиган, озгингина жуссали бу инсоннинг илмий салоҳияти, нозик таъби, нуктадонлиги бир-бир намоён бўла бошлади...

Профессор Ҳамиджон Ҳомидов «томчи тома-тома тошни тешар» деган нақлга амал қилувчи, эринмай ишлайдиган олимлар тоифасидан. Ўттиз йил мобайнида Шарқнинг буюк даҳоларидан бири Абулқосим Фирдавсий ижоди ва унинг ўзбек адабиёти тарихидаги ўрни масалалари билан мутассил шуғулланиб келади. Ана шу илмий йўналишда номзодлик ва докторлик диссертацияларини ёзди.

Ҳ.Ҳомидов ўтмиш адабиёти ва санъатидаги буюк алломаларимизнинг ҳаёти, ижоди, ибратли ишлари билан бугунги наслларни таништиришга алоҳида аҳамият беради. Олимга катта шуҳрат келтирган «Олисиқин юлдузлар», «Боқий бўстон таровати», «Қирқ беш аллома ҳикояти» сингари китобларнинг ҳам илмий, ҳам маърифий қимматини таъкидлаш жоиз.

Олим ижодининг қирраларидан яна бири — матн-шунослик. «Сиёвуш қиссаси», «Тазкиратул авлиёи туркий», «Шоҳномаи туркий» каби ноёб асарларнинг қайтадан халқимизга тақдим этилиши унинг хизматиدير.

Ҳамид ака асли Наманганнинг Косонсойидан. У ўзбек ва тожик тилларига баб-баравар чечан. Зуллисонайн олимнинг лафзи ширин, суҳбати пурмаъно. У ҳангомаларда гоҳ ўзбек, гоҳ тожик тилларидаги иборалар, ҳикматлар, байтлар билан ўз нутқини зийнатлагани сабаб, айтганлари кишининг дилига жо бўлиб, муҳрланиб қолади. Бу хусусият нафақат суҳбатида, ижодида ҳам кўринади. Унинг Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида тожик адабиёти кенгашини бошқаришининг боиси ҳам шундан. Мутаржимлиги устига муҳаррирлигини, мураббий устозлигини қўшсак, олимнинг фаолияти доираси нақадар кенглиги ойдинлашади.

Ҳамид ака етимликнинг азобию ситамини бошидан кечириб, машаққатнинг қаттиқ нонини еб катта бўлган одам. Шунданми — дабдабаю асъасаларни кўпам хуш-

лайвермайди. Аммо инсоннинг қадрини тиклаш, меҳроқибат кўрсатиш пайида бўлади. Дўст-ёронлардан, шогирду мухлислардан маслаҳатини, мададини аямайди. Доим кимнингдир ташвишини чекиб юради. Неча бор диссертация ҳимояларида етти ёт бегона тадқиқотчиларга «ҳимоячи» бўлиб чиққанини, айрим камчиликларга ёпишиб олиб, бир инсоннинг умрлик меҳнатига қора чизиқ тортмоқчи бўлганларга қарши жон-жаҳди билан курашганини кўрганмиз. Илмий ишнинг моҳиятини қамрови кенг олимга хос қўлам ва теранлик билан очиб берганларининг гувоҳи бўлганмиз...

Бугун Ҳамид аканинг руҳи баланд. Эртани, истиқболни кўзлаб турибди. Дилида эса келажак манзиллардаги олис-яқин юлдузлар жамолининг васфи учун янги сўз, янги ташбеҳлар кўз очмоқда.

*Абдусалом Умаров, Низомий номидаги ТДПИ
Таржима назарияси ва қиёсий тилишунослик кафедраси муdiri.*

II

Ҳурматли китобхон, сиз ҳозиргина ўқиган мақола «Ўзбекистон овози» газетасининг 1996 йил 6 февраль сонида босилган эди. Шунга ҳам салкам ўн беш йил ўтибди. Бу орада мен Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонасига ишга олиндим. Қадрдон Пединститутдан ҳам биров узоқлашдим. Аммо профессор Ҳамиджон Ҳомидий (энди унинг китоб ва мақолалари шундай имзо остида чиқа бошлади — А.У.) билан ака-укалигимиз, яқинлигимизга путур етмади. Вақти-вақти билан учрашиб, суҳбатлашиб турдик. Муҳими, мен кутубхонада туриб, у кишининг кенг қамровли илмий-ижодий фаолиятини кузатиб бориш имкониятига эга бўлдим.

Ўтган давр ичида Ҳамиджон аканинг газета ва журналларда, қомусий нашрларда чиққан кўпдан-кўп мақолаларидан ташқари ўн иккита китоби дунё юзини

кўрди. «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» номли асари 1998 йили Халқ таълими вазирлиги ва Ўзбекистон Матбуот давлат қўмитаси томонидан эълон қилинган «Болалар учун ёзилган энг яхши китоблар» танловининг ғолиби бўлди. «Машриқзамин — ҳикмат бўстони», (1997 ва 2008 йиллар), «Кўҳна Шарқ дарғалари» (1999), «Авесто файзлари» (2001), «Авестодан «Шоҳномага» (2008), «Тасаввуф алломалари» (2004), «Олис-яқин юлдузлар» (1990 ва 2009 йиллар) номли китоблари заҳматкаш олимга чинакам шуҳрат олиб келди.

Домла Ҳамиджон Ҳомидий ижоди билан ён-атрофимиздаги мамлакатларнинг адабиёт ихлосмандлари, толиби илмлари ҳам баҳраманд бўлмоқдалар. Унинг илмий мақолалари Эрон, Озарбайжон, Россия, Туркия, Қозоғистон ва бошқа мамлакатлардаги энг нуфузли нашрларда мудом чоп этилиб келинмоқда.

Олим кейинги йилларда хориж сафарларини одат қилиб олди. Бироқ унинг сафарлари оддий сайру томоша эмас, ўзига хос илмий экспедиция тусига кирган. Биргина Эрон ислом республикасига 5 бор ташриф буюриб, кутубхонаю китоб дўконларини кезиши оқибатида адабиёт тарихига, айниқса бизнинг маданиятимиз ўтмишига дахлдор бўлган анча-мунча манбаларни қўлга киритишга эришди.

Тиниб-тинчимас устознинг хизматлари Юртбошимиз томонидан муносиб тақдирланиб, унга «Дўстлик» ордени ва «Мустақилликнинг 15 йиллиги» эсдалик нишони берилди.

«Ҳозирги пайтда X асрнинг камёб ёдгорлиги «Худуд-ул олам» рисоласи ҳамда XVII асрнинг машҳур адиби, Бобурнинг эвараси Султон Муҳаммад Дорошукўхнинг 2 жилдлик «Упанишад»лари таржимаси билан машғулман, — дейди олим ва — уни Мозандарондаги «Донишжўй» китоб дўконидан харид қилганман», — дея қўшиб қўяди.

Ҳамиджон аканинг ғайратини кўриб, улкан илмий-ижодий режаларидан воқиф бўлиб, ниятингизга етинг, умрингизга умр қўшилсин устоз, дегим келади.

СЕРФАЙРАТ ОЛИМ

Ростини айтсам, у ёки бу олимнинг илмидан кўра унинг шахси мен учун қизиқарлироқ. Илмий салоҳияти инсонлик моҳияти билан чуқур боғланган, билими, самимияти ва ғайратини намоиш этадиган олим — катта олим. Бундай тадқиқотчи худди ижод аҳлига ўхшаб ўз йўли, ўз олами ва қиёфасига соҳиб бўлади. Бунга эришиш, табиийки, осон кечмайди: йиллар мобайнида заҳмат чекиш, изланиш, янгилик яратиш учун жаҳд айлашга тўғри келади. Ана шунда олимнинг меҳнати чин дилдан тан олиниб, қадр топади. Илм-фан ривожига қўшган ҳиссаси шундоқ аниқ, ёрқин тарзда кўриниб туради. Бу гаплар филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидийга тўла дахлдордир.

*Ғайрати бор кишини эр дегил,
Ғайрати йўқ кишини қаро ер дегил, —*

дейди донишманд шоирларимиздан бири. Мен Ҳамиджон аканинг фикр ғайратига, ишлаш ва талқин ғайратига доимо ҳавас қилганман. Унинг билим фикри нечоғлик кенг бўлса, тадқиқот «манзил»лари ҳам шунчалик хилма-хилдир. «Ҳамиджон Ҳомидий ким?» деганда албатта биринчи бўлиб улуғ Фирдавсий ва унинг ўлмас «Шоҳнома»си хаёлга келади. Чунки Ҳамиджон Ҳомидий «Шоҳнома»нинг илмий тадқиқига муносиб ҳисса қўшган ўзбекнинг улкан фирдавсийшуносидир. Унинг «Барҳаёт шеърӣ қаср», «Навоӣ ва Фирдавсий», «Шоҳнома»нинг шуҳрати», «Авесто»дан «Шоҳнома»га каби китобларини ўқиган киши бунга юракдан тан беради ва айни пайтда олимнинг ҳам ўзбек мумтоз адабиёти, ҳам узоқ асрлик

форс-тожик адабиётини теппа-тенг билишига иқроор бўлади. Ҳамиджон аканинг китоблари кўпчилик томондан қизиқиб мутолаа этилади ва қўлма-қўл бўлиб кетади. Негаки, у нима ёзса, мавзуни пухта ўрганиб, моҳиятига етиб ва илҳом билан ёзади. Унинг фикр-мулоҳазалари фақат илм чегарасида тўхтаб қолмайди, балки ҳикмат ва маърифатга йўл очади. У кўҳна Шарқ алломаларининг ҳаёти ва илмий-ижодий меросидан ҳикоя қилувчи китоблари билан маънавиятимиз илдири ва асосларини янгидан мушоҳада айланишига ўзига хос бир йўл очди десак, муҳолафа бўлмайди.

«Авесто» файзлари», «Авесто»нинг илмий-адабий қиммати», «Авесто» ва маънавият» деган асарларини олайлик. Булар ҳам ҳали ҳеч ким қўл урмаган ва ҳамма олим ҳам эплай олмайдиган илмдаги янгилик. Ушбу китобларни четлаб Ўзбекистонда авестошуносликнинг на бугунги тақдири, на истиқболи тўғрисида сўзлаш душвордир. Ҳамиджон ака фақат катта олим эмас, тажрибали толмас тарбиячи — улкан мураббий ҳамдир. Унинг маърузаларини тинглаган талабанинг кўнглида мумтоз адабиётга қандоқ меҳр уйғонишини тасаввур этиш қийин эмас.

Домланинг сўнги китобларидан бири «Тасаввуф алломалари» деб номланади. Рисоланинг илмий, маърифий, амалий аҳамияти беқиёс. У Шарқнинг энг машҳур турли давр ирфоний тафаккурида чуқур из қолдирган кўплаб машойихларнинг ҳаёти, фаолиятини ўрганишда барча илм-адаб аҳлига катта манфаат келтиради.

Ҳақиқий олимнинг ёши қанча илгариласа, унинг мушоҳадалари ўшанча теранлашиб, янги ишларининг аҳамияти кучайиб боради. Ҳамиджон Ҳомидий бу ҳақиқатни ўзининг илмий-ижодий фаолияти билан тасдиқлаб турган тадқиқотчиларимиздандир.

«АВЕСТО» ЁҒДУСИДАН САБОҚЛАНИБ...

Туронзаминда топилган энг кўҳна ёдгорликлардан бири «Авесто» нафақат Марказий Осиё ва Эрон халқларини, балки бутун дунё афкори илмиясининг эътиборини топган илк маданий обида ҳисобланиши барчага маълум. Мана шу беназир манбанинг топилиши, илмий муомалага киритилиши, маданиятимиз тарихида муҳрланиб қолиши, табиийки, бир қатор олимларнинг саъй-ҳаракатлари билан боғлиқ. Ўзбекистонда авестошунослик тарихига доир лавҳалар IX-X асрлар (биргина Абу Райҳон Беруний қарашларини эсга олиш кифоя)га тегишли бўлса ҳам, уни том маънода тадқиқ этиш мустақиллик даврига тўғри келгани ҳеч кимга сир эмас. Ана шу маънода «Авесто» ёғдуларини бугунги ҳаётимиз билан боғлаган олимлардан бири Ҳамиджон домла Ҳомидийдир. Чунки гарчи замин бирлиги «Авесто»ни муқаддас ватанимиз билан боғлаб турган бўлса ҳам тил, ёзув, эътиқод, урф-одат, диний маросим каби бизни кўҳна обидадан узоқлаштирувчи ҳодисалар ҳам мавжуд эдики, бу борада олимларнинг кўмагига муҳтожмиз. Мана шу каби «тўсиқ»ларни енгишга халқимизга мадад бўлаётган манба сифатида Ҳамиджон Ҳомидийнинг «Авесто» сабоқлари» (2007)ни тилга оламиз. Мазкур илмий асар «Авесто» таркиби, моҳияти, ундаги панд ва сабоқларнинг аҳамиятини таъкидлаш билан чекланмайди, уни бевосита юртимиз тарихи билан боғлайди, ўзбек авестошунослигининг шаклланиш омилларини кўрсатади, юбилей тараддуди билан шошилиброқ эълон қилинган мақолалардаги нуқсонларни кўрсатади, кўҳна адабий манбанинг ўзбекча таржимаси хусусидаги мулоҳазалари билан ўртоқлашади. Биргина сўз билан айт-

ганда, Ҳамиджон Ҳомидий домланинг «Авесто»га бағишланган тадқиқотлари дунё авестошуносларининг илмий тадқиқотлари қаторидан ўрин олишга муносиб тадқиқотлардан бири сифатида эътибор топган.

Зардушт пандларида шундай сабоқ бор: «Ҳаммага яхшилик истайдиган одамларга яхшилик етсин!» Назаримда, ҳаммага барабар яхшилик тилаш олимларга хос хислат. Чунки илм аҳли айрим сайлаб олинган шахслар, гуруҳлар, қавм ва уруғларга эмас, балки бутун инсониятга беназир хизмат қилиши керак. Ана шу маънода илм йўлига кирган киши борки, унинг кўз ўнгиде афкори умумия туриши керак бўлади. Ҳамиджон домла мана шу матлабни яхши ҳис этгани учун ҳам биргина «Авесто» доирасида айланиб қолмади. Шарқ мумтоз адабиётининг шоҳ асарларидан бири «Шоҳнома» тадқиқотига киришди, бу форсий ёдгорлик билан ўзбек адабиётининг боғланиши қарийб бутун мумтоз адабиётимиз умрига тенг келишини назарда тутиб, «Шоҳнома» достонидаги мотивлар, тимсоллар, ҳикоятлар, рамзлар ва ҳодисаларни ўзбек мумтоз адабиётидаги умумий жиҳатлари билан боғлашга ҳаракат қилди. Натижада олимнинг «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзуидаги туркум тадқиқотлари юзага келди. Бу борада олим ҳаммага таниш бўлган ва жаҳон олимлари томонидан изчил ўрганилган «Шоҳнома»ни қайта танитиш йўлидан бормади, аксинча, «илик туркий сарчашмалардаги «Шоҳнома» излари»дан фирдавсийшуносликнинг бугунги адабиётшунослигимиздаги изларига қадар кўп асрлар давом этган адабий, лисоний, манбавий боғланишларни ўрганди. Айни маънода Ўзбекистондаги энг эътиборли фирдавсийшунослардан бирига айланди.

Юқорида эслатилганидек, ҳақиқий олим бир мавзу доирасида айланиб қолмайди. Айниқса, адабиётшунос олим ҳам манбашунос, ҳам матнчи, ҳам тадқиқотчи, ҳам мунаққид каби бир қанча хислатларни ўзида жамлаши лозим. Акс ҳолда тезкор адабий жара-

ён олдида унинг қарашлари эскириши, мутлақ ҳақиқат деб билгани нисбийлашиб қолиши мумкин. Худди шу маънода Ҳамиджон Ҳомидийнинг ўзбек адабиётшунослиги шўролар даврида ривож топмаган бир кемтик жиҳати — тасаввуфшуносликни тўлдириш йўлидаги изланишларини эътироф этиш лозим. Олимнинг «Тасаввуф алломалари» (2004) китоби орқали мумтоз адабиётшуносликдаги «валийлар тазкираси» айрим фарқли жиҳатлари билан давом этаётганлигини кўришимиз мумкин. Чунки бу қўлланма Муҳаммад Сиддиқ Рушдийнинг «Тазкирау-л-авлиё»сига асослангани билан унга қадар яратилган Абдурахмон Суллаймий, Абдуллоҳ Ансорий, Фаридиддин Аттор, Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий каби буюк мутасаввифларнинг асарларидаги маълумотларга таянгани учун ҳам ўзбек китобхонлари етмишдан ортиқ сўфийлар ҳаёти, маноқиблари, асарлари ва таълимоти ҳақида маълумот олиши мумкин. Кези келганда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, бизнинг ўзбек адабиётшунослигини ана шу каби қўлланма, маълумотнома, каталог ва таснифлар билан бойитишимиз керакки, зеро соҳани ўрганишга киришаётган ёш адабиётшунослар мавзуни яна қайтадан бошлаб, ўз мақсадларига етолмай ора йўлда қолишмасин. Чунки бадиий адабиёт ижодий тафаккурга суянса, илмий тафаккур аниқ маълумотлар асосида иш кўради. Илмнинг мана шу ибтидоси ҳар бир олимга сабоқ бўлиши ва ўз ишларимизда имкон қадар шу йўлга биздан кейин кирувчиларнинг тўғри ва аниқ маълумотлар олишини назарда тутиб иш кўрмоғимиз ривожланаётган адабиётшунослигимиз учун катта ёрдам бўлишини унутмаслигимиз керак.

Мен филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидийнинг айрим китоблари мутолааси туфайли таассуротларимдан бир шингил ҳикоя қилдим, холос. Ҳолбуки, илмда серқирра олимнинг

этиборидан қадимги «Авесто»дан «Наманган адиблари»га қадар бирор ҳодиса беиз кўчмаганини ҳар бир адабиётчи яхши билса керак. Қолаверса, домланинг улуғ Шайхзода ва Натан Маллаевлар мактабини давом эттириб олиб бораётган педагоглик фаолияти, бир неча Ихтисослашган илмий кенгашларда иштирок этиб, ёш олимларга бераётган илмий сабоқлари, ўнлаб шогирдлар тайёрлаб адабиёт илмимизни бойитаётгани каби қатор сифатлари борки, улар ҳақида ушбу соҳаларнинг мутахассислари сўз юритиши мақсадга мувофиқ бўлса керак.

Нурбой ЖАББОРОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ЗУЛЛИСОНАЙН ОЛИМ, ОЛИЙЖАНОБ ОДАМ

Мутахассислар якдил эътироф этадилар: замондошларимиз орасида бундай номга энг муносиб олимлардан бири — ўзбек ва форс-тожик мумтоз адабиётининг билимдони, филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидийдир.

Профессор Ҳамиджон Ҳомидий қамрови кенг, фаолияти серқирра олимлардан. Олимнинг адабиёт тарихи бўйича етук мутахассис, авестошунос, тасаввуфшунос, тазкиранавис, ўткир нотик ва салоҳиятли педагог сифатидаги фаолияти бунинг ёрқин далилидир. Кўҳна «Авесто»дан мумтоз ўзбек адабиётининг Алишер Навоий, Бобур, Машраб сингари намоёндаларигача, улардан замондош шоиру ёзувчилар ижодигача, Абулқосим Фирдавсий, Шайх Саъдий, Хожа Ҳофиз каби форс-тожик адабиётининг классикларидан ҳозирги тожик адиблари асарларигача устоз адабиётшуноснинг синчков назаридан четда қолган эмас.

Олимнинг ўнлаб китоблари, юзлаб илмий мақолалари бунинг исботидир. Қувонарлиси шундаки, бу китоб ва мақолалар наинки мамлакатимизда, ҳатто узоқ ва яқин хорижда ҳам мутахассислар эътиборига тушган, эътирофини қозонган.

Олим мустақилликка эришганимиздан кейин ривожлана бошлаган тасаввуфшунослик борасида ҳам салмоқли ишларни амалга оширди. «Тасаввуф алломалари» китоби бунинг ёрқин далилидир. Асарда Абулҳасан Харрақоний, Абусаид Абулхайр, Абдулла Ансорий, Аҳмади Жом — Жандапил, Пояндаохунд Ахсикатий сингари машойихларнинг ҳаёти ва ижоди тасаввуфшунослигимизда биринчи марта ўрганилди, ёритилди. Йирик тасаввуфшунос олим Нажмиддин Комилов китобга ёзган сўзбошида олимнинг хизматларини қуйидагича эътироф этади: «...тасаввуф ва тариқатлар билан қизиқади-ган одамлар учун бу китоб қимматли манбадир. Ислом тарихи, Мовароуннаҳр тасаввуфини ўрганувчилар ҳам ушбу китобдан ўзларига керакли маълумотларни топа оладилар. Шубҳасиз, бу каби асарларнинг кўпайиши маънавият тарихини ўрганиш нуқтаи назаридан ҳам, бугунги маърифатимиз учун ҳам фойдалидир».

Ҳамиджон Ҳомидий тинимсиз илмий изланишда. Яқинда Чустий таржимаси асосида Шайх Саъдий «Бўстон»ининг янги нашрини амалга оширгани ҳам буни тасдиқлайди. Китобдаги «Даҳога эҳтиром» деб номланган сўзбоши Шайх Саъдий биографияси, меросининг кўлами, «Бўстон»нинг хос хусусиятлари ҳақидаги теран тадқиқотдир.

Бундан ташқари, олим «Наманган адиблари» тазкирасини нашр эттирди. Тазкирада Намангандан етишиб чиққан мумтоз ижодкорлар баробарида йирик замондош адиблар ва ёш истеъдодлар ижодига ҳам муносиб баҳо берилган. Бу, ўз навбатида, янги авлод ижодкорларга рағбат ҳамдир. Устозлар ҳаёти ва ижодидан сабоқ ҳамдир.

Муттасил илмий изланишда бўлган, мунтазам мутолаа қилган, фикр юритган иқтидорли одам бир кун келиб олим бўлиши мумкин. Бироқ олимлик ва одамийликнинг бир одамда юксак даражада мужассам бўлиши камдан-кам учрайдиган ноёб ҳодиса. Не бахтки, Ҳамиджон Ҳомидий ана шундай саодатга ноил бўлганлардан. Устоз олим ўзлари кўп такрорлайдиган «Ёмон сўзким келиб жонга урғай, Ки жондин ҳам ўтуб иймонга урғай», «Яхшилик қил. Агар яхшилик қилиш қўлингдан келмаса, дағи ёмонлик қилмағилки, ул ҳам яхшилик қилиш билан баробардир» сингари ўғитларга, Маҳмуд Ҳасаний билан ҳамкорликда нашр эттирган «Машриқзамин — ҳикмат бўстони» деб номланган беқиёс манбадаги нодир ҳикматларга ҳаётда ҳам тўлиқ амал қилади. Устозни таниганимга қарийб чорак асрга яқинлашган бўлса, шу давр мобайнида унинг бирорта одамни хафа қилганини ёхуд етишиб келаётган ёш истеъдоднинг йўлига тўғаноқ бўлишга уринганини эслай олмайман. Ҳар доим, барчага бирдай хайрихоҳ. Қўлидан келса, ҳаммага ёрдам беришга ҳаракат қилади. Шу маънода, олимни ёш истеъдодларнинг меҳрибон устози деб таърифланса, асло муболаға бўлмас.

1994 йили камина — Ҳамид Сулаймонов номидаги Қўлёзмалар институти аспиранти Фурқат асарларининг қўлёзма манбалари бўйича номзодлик диссертациясини ҳимоя қилдим. Институт ҳузуридаги Ихтисослашган кенгаш аъзоси Ҳамиджон Ҳомидий эксперт комиссиясининг аъзоси сифатида диссертацияни баҳолаши зарур эди. Домла тадқиқот ҳақидаги ижобий хулосани ёзиб бергач, бирор кун Тошкент Давлат педагогика университетига — у кишининг ҳузурига боришимни сўрадилар. Мен бажонидил рози бўлдим ва олим мудирлик қилаётган Ўзбек классик адабиёти кафедрасига бордим. Домла эринмай, кунт билан диссертацияга илова қилинган Фурқатнинг янги аниқланган шеърларидаги форсий сўз ва иборалар табилида, изофалар транс-

литерациясида йўл қўйилган айрим хато ва камчиликларни кўрсатиб, уларни тузатиш зарурлигини айтдилар. Домланинг нақадар бағри кенг, холис ва хайрихоҳ инсон ва олим эканлигидан бениҳоя хурсанд бўлдим. Ваҳоланки, у киши бу камчиликларни рўкач қилиб, ҳимоя жараёнини чўзиши, бунини ёзма хулосасида кўрсатиши мумкин бўлгани ҳолда илм остонасидаги ғўр бир аспирантга тўғри йўл кўрсатган, чин маънода устозлик қилган эди. Бундай ҳимматни унутиб бўладими?

Энди яқингинадаги бир воқеани ҳам эслаш зарур, деб ўйлайман. Устоз олим жорий 2010 йили Давлат Аттестация комиссияси раиси сифатида камина хизмат қилаётган Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Ўзбек филологияси факультети махсус сиртки бўлим талабаларининг малакавий битирув ишлари ҳимоясида иштирок этдилар. Аксар Давлат Аттестация комиссияси раисларидан фарқли ўлароқ домла ҳимояларда мунтазам қатнашдилар. Ҳар бир ишнинг ютуқлари ва камчиликларини катта тажрибага эга олимларга хос синчковлик билан таҳлил қилиш орқали махсус сиртки бўлим битирувчиларига унутилмас сабоқ бердилар. Шунинг баробарида, талабалар ишини баҳолашга келганда, Миллий университет домлалари қаттиққўллик қилган ҳолларда ҳам Ҳамиджон ака талабаларнинг ёнини олиб, уларнинг руҳини кўтардиларки, принципиаллик ва катта устозларга хос бундай меҳрибонлик яхши самара беришига барчамиз амин бўлдик. Негаки, малакавий битирув ишларининг ҳимояси ҳар қачонгидан кўра қизиқарлироқ, талаба учун ҳам, профессор-ўқитувчилар учун ҳам фойдалироқ бўлди, деб ўйлайман.

Мен турли илмий анжуманларда, диссертация ҳимояларида Ҳамиджон Ҳомидийнинг сермазмун, теран, ёрқин ва жозибали нутқларини кўп бор тинглаганман. Ҳар қандай олим агар нотик ҳам бўлса, нур устига аъло нур. Негаки, илмга, маърифатга йўғрилган фикрларни бошқалар, айниқса, келажагимиз бўлган ёш авлод онги

ва шуурига сингдира олиш, қалбига етказа олиш чинакам фазилатдир. Устоз Ҳамиджон Ҳомидий ана шундай фазилатларни ўзида мужассам этган фозил инсон, донишманд олимдир. Шундай одам ва олим билан замондош эканимдан, унинг самимий мулоқотидан баҳраманд бўлаётганимдан фахрланаман.

Йўлдош СОЛИЖОНОВ,
филология фанлари доктори, профессор.

ЗУККОЛИК ПАЛЛАСИ

Мен Ҳамиджон ака билан ўтган асрнинг 70-йилларида танишганман. У пайтларда домла мумтоз адабиётимизнинг атоқли билимдони, «Ўбек адабиёти тарихи» фанидан биринчи дарслик муаллифи Натан Муродович Маллаевнинг муносиб шогирди сифатида танилган эдилар.

Илмга интилиш истаги бизни бир-биримизга яқинлаштирди. Ўша пайтда Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика институтида фаннинг турли йўналишлари бўйича илмий мақолалар тўплами нашр этиларди. Бу тўпламларда чиққан мақолалар Олий Аттестацияси комиссияси томонидан ҳисобга олинарди. Ҳамиджон ака мени ана шу тўпламларда мақолаларим билан қатнашишга жалб қилдилар. Қисқа муддатда иккита тўпламда мақолаларим босилиб чиқди. Номзодлик диссертациясини ёқлаб олганимдан кейин ҳам Ҳамиджон ака билан илмий ва дўстона алоқаларимиз узилмади. Тўғриси, домла мени тинч қўймадилар, илмий тўпламга масъул муҳаррирлик қилишни таклиф этдилар. Бу менига катта масъулият юклади ва мен бажонудил рози бўлиб, иккита тўпламга муҳаррирлик қилдим. У кишининг кўмаги билан мен нафақат ушбу олий ўқув юртида, балки республикамизнинг турли

вилоятларида ишлаётган илм аҳли билан танишиш ва яқинлашиш бахтига муяссар бўлдим.

Ўтган асрнинг 80-йилларининг ўрталарида бўлса керак, Ҳамиджон ака тўй қилиб, бизни қишлоғига чақирди. Наманганлик адабиётшунослар Азимжон Раҳимов, Нуриддин Бобоҳўжаев, Одилжон Носировлар билан тўйга бордик. Меҳмонлар учун дастурхон тузалган боққа олиб киришди. Бу ерга Тошкенту Самарқанд, Андижону Сирдарёдан келган ҳамкасблар тўпланишди. Файзли дастурхон зиёфати адабиёт ҳақидаги давра суҳбатига айланиб кетди.

Ҳозир Ҳамиджон Ҳомидий кенг қамровли адабиётшунос сифатида республикамизда яхши танилган. У билиб, масъулиятни ҳис қилиб ёзадиган олимлар сирасидан. Бу фазилатлари домланинг буюк Шарқ алломалари, «Авесто» ёдгорлиги ҳақидаги китоблари, ўнлаб мақолалари, радио ва телевидениедаги мазмунли суҳбатларида яққол кўринади. Шуниси борки, Ҳамиджон Ҳомидий ўзининг асосий мутахассислиги ҳисобланган мумтоз адабиёт масалалари билангина чекланиб қолмайди. Унинг тафаккури чуқур, билим доираси кенг бўлиб, жаҳон адабиётини ҳам, янги ўзбек адабиёти ва ҳозирги адабий жараённи ҳам яхши билади ва таҳлил қила олади.

Ҳамиджон ака ҳозир айнан зукколик палласига кирдилар. У кишининг тафаккур боғида етишган сара меваларининг мазасини ҳали кўп йиллар тотишдан умидвормиз.

Янис САЛПИНКИДИ

НА ПУТЯХ НАУКИ

Безусловно я не литератор и объять художественное наследие Хамиджона Хомиди мне не под силу, но поделится своими воспоминаниями о нем как о заме-

чательном человеке и педагоге мне доставит не только удовольствие, но представляется еще и долгом.

Впервые я услышал о Хамиджоне Хомидове от Натана Мурадовича Маллаева лет 20 тому назад когда я писал его портрет с натуры в музее А.Навои при нашем университете. Музей был выпестован и взращен его руками.

Я помню во время очередного сеанса, как потемнело его лицо когда вошел к нам один из его педагогов, молодой худощавый человек, с каким-то вопросом, а когда он ушел, то Натан Мурадович с гордостью сказал, что это близкий и дорогой ему ученик, который сейчас в преддверии защиты докторской диссертации и это его гордость и надежда, а возможно в будущем и достойный наследник.

В последствии так и произошло, и надежнее и благодарнее ученика чем Хамиджон Хомидович Натан Мурадович не получил.

Сейчас музеем Навои занимается Хамиджон Хомиди, и я по мере возможности стараюсь ему помочь, нами был сделан большой портрет маслом Натана Мурадовича, причем руками студента-дипломанта Арифа Якубова. Музеем дарились и иллюстрации к узбекским народным сказкам, а в прошлом году была подарена картина на историческую тему: «Бобур у постели больного Хумаюна»; наполненная Альфией Аллаевой, как магистерская диссертация, безусловно это еще студенческая работа, но в ней есть несомненные достоинства, одно из них это, то что в современном искусстве Узбекистана она разрабатывается впервые. Она красива по колориту и передает внутреннее состояние выдающегося полководца и поэта.

Хамиджон Хомидий человек неумный, надо было видеть его радостное и взволнованное лицо когда он меня нашел, чтобы поделиться радостью и показал 3-х томное издание собраний сочинений Н.М.Мал-

лаева, выпущенное в далеком Пакистане. Тогда мы с ним поняли, что, то что, написано настоящим ученым нетленно и ему не мешают даже те (торы) шоры, которые накладывало на него политизированное советское время.

Обширно наследие Хамиджона Хомидий. Десятки лет, притом самых плодотворных и ярких, были отданы анализу и всестороннему исследованию «Шахнаме» Абул-каси́ма Фирдоуси произведению равного по своему значению разве только «Илиаде» и «Одиссею» Гомера. Не зря десятки статей ученого печатаются за рубежом и особенно в Иране на родине великого поэта.

Годы независимости приоткрыли новые горизонты и позволили ученому прикоснуться и посвятить себя «Авесте» - древнейшей, доисламской «Библии» Востока, книги, раскрывающей и удлиняющей духовный путь нашего народа, дана ей новая трактовка и обосновывается ее общечеловеческая значимость.

Как-то наткнувшись на статью Х.Хомидий в «Халк сузи» за 12 июня 2002 года «Беруний и Гомер», я попросил перевести ее для меня и перевод бережно храню-хотя Хамиджон Хомидий об этом не знает.

В прошлом году ученый тяжело болел, но узнав о моей юбилейной выставке-нашел время и силы прийти на выставку в последний день до закрытия. Мне была приятна его радость и особенно, то что он за всей ее дионисийской яркостью и увесистостью увидел ее глубинную философскую суть. Ведь как-то Великий Поль Сезанн, французский художник обронил, что иногда достаточно, если тебя понимают два-три достойных человека.

Хамиджон Хомидий в пути, вообще у настоящего ученого нет возраста и я верю, мы ещё познакомимся с его лучшими работами, посвященными узловым проблемам литературоведения Востока.

Здоровья ему и хороших учеников.

ИККИ ЭЛ СУВ ИЧГАН ДАРЁ

Орамизда шундай инсонлар борки, уларнинг ҳаёти ўзгалар учун ибратга айланади. Амалга оширган эзгу ишлари юзлаб одамлар тақдирида бурилиш ясайди, ҳалоллик, ростгўйлик маёғини тутиб, илм-фан равнақига таъсир кўрсатадилар. Натижада, ўз-ўзидан, бунинг аксини англатувчи кучлар билан курашишга тўғри келади. Курашда адолатни ҳимоя қилиш анча мушкул, чунки яратувчи инсонлар эзгулик учун курашда ҳамиша адолат тарозусини маҳкам тутиб иш юритадилар, фирромликка, енгил-елпи «уддабуронликларга йўл қўймайдилар. Сермулоҳазалик, камтарлик, вазминлик, кўп тинглаб, оз сўзлашлари, очик-кўнгиллик, одамларга меҳр кўзи билан қараш ва энг муҳими, ҳеч қачон илмга ҳиёнат қилмаслик уларнинг мустаҳкам иродасидан, юксак эътиқодидан, чинакам илм кишиси эканидан дарак беради.

Филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий қиёфасида ҳам айнан шу хислатлар мужассам. Олим феноменини белгиловчи асосий чизгилар форс-тожик ва ўзбек классик адабиёти тадқиқига бағишланган йирик монографиялари орқали бўртиб кўринади.

Шарқ адабиётининг улкан сиймоларидан Фирдавсий ҳаёти ва ижодига бағишланган тадқиқотлари: Фирдавсий анъаналарининг ўзбек мумтоз адабиётидаги жилваларини кузатишга йўналтирилган йирик илмий рисоалари, «Шоҳнома» тадқиқига оид монографиялари, Фирдавсий ва ҳазрат Навоий ижодини ўзаро адабий алоқалар фонида қиёсий таҳлил қилувчи ўнлаб илмий мақолалари, диссертация иши олим ижодини икки қардош миллат адабиёти ва маънавиятини туташтирувчи улкан дарёга қиёс этиш имконини беради.

Икки қардош эл сув ичгувчи бу дарё олимнинг адабиётшунос сифатидаги ўзига хос илмий қарашлари, концепцияси, тафаккур тарзи, қизиқарли кузатишлари, салмоқли илмий хулосалари билан мавжланиб туради. Устознинг «Авестодан Шоҳномага» номли йирик илмий рисоласи, назаримда, илмий фаолиятининг муъжаз умумлашмасига ўхшайди. «Авесто» сабоқларига оид илмий кузатишлари маърифий қарашларини акс эттирса, «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» бўлимидаги кузатишлари эртақларда, халқ китобларида, достонларида, ҳозирги ўзбек адабиётидаги Фирдавсий анъаналари, қаҳрамонлари талқини бобидаги илмий таҳлиллари ўзбек адабиётшунослигида адабий алоқалар бўйича истиқлол даври руҳини ифодаловчи янгича йўналиш ифодасидир.

Китобда олим томонидан ҳали-хануз олимлар диққатини тортмаган айрим илмий муаммоларга муносабат билдирилган. Биринчи маротаба Фирдавсий яратган образлар ва поэтик топилмалардан XX асрнинг Ғ.Ғулом, Ҳ.Олимжон, М.Шайхзода каби йирик сўз санъаткорлари ижодий фойдаланганликларини илмий асословчи мулоҳазалар берилган. Ғ.Ғуломнинг «Ассалом» шеърида Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си хотимасидаги шеърият қасри мангу, барҳаёт қаср эканлиги ҳақидаги ҳукм-хулосаларни янгича оҳанг ва моҳиятда поэтик кáшф қилганлиги асосланган. «Шоҳнома»даги Семурғ образи Ҳ.Олимжоннинг эртақ-достонларида янги мазмун билан бойитилганлиги ҳақида эса олим қуйидагиларни баён қилган:

«Ҳ.Олимжон достонида чин севишдан йироқ, жаҳолатга гирифтор бўлган хон қизи Паризод шартни бажарган Бунёдни қабул этмай, унинг ҳалок бўлишини истаб, дев жангига юборади. Инсон разолатга қўл уради. Семурғ эса Бунёдни жасорат сари йўллайди». «...Мақсуд Шайхзода Шарқ адабиётининг донишманди, унинг илғор анъаналаридан завқ олган санъаткор эди. Шоир-

нинг «Еттилик балладаси», «Чироқ», «Тошкентнома» сингари баржаста асарларида биз ана шу сарчашмадан бахраманд бўлганлигини кўрамиз. Агар «Тошкентнома»да шоир «Шоҳнома»даги Фирдавсий таърифлаган Рустами Достонгина торта олган «Камони Шошийни» тилга олса, «Еттилик балладаси»да еттилик халқ афсоналарини бирма-бир эслаб ўтган...» каби мулоҳазалари эса устознинг нафақат Шарқ классик адабиёти, халқ оғзаки ижодиёти, балки ўзбек адабиёти тарихини, унинг етук вакиллари ижодини чуқур ўрганган нуктадон, зуллисонайн олим эканлигидан далолат беради.

Кутлуғ тўйини нишонлаётган меҳри дарё устозимизга яратгандан сиҳат-саломатлик, ижодий баркамоллик, боқий умр тилаб қоламиз. Зеро, меҳр-оқибат, яхшилик, эзгулик, илм тарқатувчи зотлар пайғамбарлардан кейинги сафдаги улуғлардан ҳисобланадиларки, улар икки оламда азизу мукаррамдирлар.

Тўра МИРЗАЕВ,

Маматқул ЖЎРАЕВ,

филология фанлари докторлари.

АДАБИЙ САРЧАШМАЛАР БИЛИМДОНИ

Ўзбек халқ достонларининг моҳир ижроچиси сифатида танилган атоқли халқ бахшиси Эргаш Жуманбулбул ўғли бутун умри давомида халқ фаровонлиги, бадий адабиёт ва санъат тараққиёти, илм-фан равнақи ҳамда эл-юрт осойишталиги йўлида хизмат қилишни ҳаётнинг энг улуғ неъмاتي, деб билган фидоий ва заҳматкаш юртдошларимиз ҳақида куйлар экан, шундай деган эди:

*Айтмоқ керак назаркарда эрларни,
Вақтинда гуркираб ўтган шерларни.*

Дарҳақиқат, бахши бу сўзларни жуда топиб айтган. Зеро, ўзининг эзгу ишлари билан эл назарига тушган заҳматкаш одамларнинг нодир истеъдоди туфайли миллий маданият тараққий этади, илм-фан ривожланади, мамлакатда фаровонлик рўёбга чиқади ва юртда тинчлик-хотиржамлик қарор топади. Бундай беназир ижодий салоҳият соҳиблари умр бўйи башарият шуурини маърифат ёғдуси билан нурафшон этиб яшайдилар. Уларнинг тафаккур зиёсидан таралган зарфишон нурлар замон ва макон ўлчамларини писанд қилмай, асрлар оша инсониятни ёруғ манзиллар сари чорлайверади. Жаннатмакон юртимизнинг муборақ заминиди ана шундай буюк алломалар, адибу шоирлар, санъат аҳллари туғилиб, вояга етганлиги учун ҳам Ўзбекистонимиз ҳақли равишда жаҳон цивилизациясининг бешикларидан бири сифатида эътироф этилган.

Ўзбек адабиётшунослиги тараққиётига улкан ҳисса қўшган зукко олим, адабий қадриятларимизни тадқиқ ва тарғиб этишдек эзгу ишга ўз умрини баҳшида этган ҳассос тадқиқотчи, филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий ҳам халқимизнинг ана шундай фидойи фарзандларидан бирidir. У машҳур шоир ва олим Мақсуд Шайхзода, мумтоз адабиётимизнинг зукко билимдони профессор Натан Маллаев, таниқли ўзбек тилшуноси Мазлума Асқарова ва зуллисонайн Ҳаким Ҳомидий сингари атоқли олимлардан сабоқ олиб «суяги қотган»лиги учун ҳам бадиий матнни теран таҳлил қила олиш иқтидорига эга нозиктаъб адабиётшунос бўлиб етишди. Бу серғайрат олим ўз ижодий фаолияти давомида Шарқ халқлари бадиий тафаккури тараққиётида муҳим ўрин тутган «Авесто», «Шоҳнома» сингари буюк ёдгорликларни теран тадқиқ этди. Олимнинг «Барҳаёт шеърӣ қаср», «Боқӣ бўстон таровати», «Шоҳнома»нинг шуҳрати», «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи»,

«Фирдавсий ва Навоий», «Гуманизм куйчиси» сингари китоблари сарчашмалари жуда олис замонларга бориб тақаладиган қадимий адабиётимизни тадқиқ этишнинг ажойиб намуналари сифатида илм аҳли томонидан эътироф этилган.

Профессор Ҳамиджон Ҳомидийнинг адабиётшунослик илмига қўшган ҳиссаси ҳақида сўз юритганда, назаримизда, ўлкамизда яратилган қадимий, бадий қадриятлардан бири — «Авесто»нинг илмий, адабий ва маърифий аҳамиятини кўрсатиб беришга қаратилган тадқиқотларига алоҳида тўхтаб ўтиш керак. Олим «Авесто»нинг аслият ва турли хорижий тилларга ўтирилган таржималари ҳамда уни илмий тадқиқ қилишга бағишланган манбалар устида узоқ йиллар мобайнида изланишлар олиб борди. «Авесто»нинг юзага келиш тарихи, манбалари, ундаги мифологик қатламнинг ўзига хос хусусиятлари, зардуштийликнинг моҳияти ва маърифий қиммати, «Авесто» сюжетларининг Шарқ халқлари адабиётидаги талқинларини чуқур ўрганди. Натижада олим қаламига мансуб бўлган «Авесто» ва тиббиёт», «Авесто» файзлари», «Авесто»нинг илмий-маърифий аҳамияти» каби китоблар, «Авесто» ва адабиёт», «Авесто» ва фольклор», «Авесто»нинг илмий аҳамияти», «Авесто» - маънавият сарчашмаси», «Авесто» бадиияти», «Авесто»нинг таркибий қисмлари ва моҳияти», «Авесто» ва маънавият», «Зардуштийликда таълим-тарбия» сингари йирик илмий мақолалари чоп эттирилди. Бу тадқиқотлар Марказий Осиё халқлари маданиятининг шаклланиши ва тараққий этишида катта роль ўйнаган муҳташам бадий қадриятлардан бири - «Авесто» замирига сингдирилган эзгу ўй, эзгу сўз ва эзгу амал ғоясининг моҳиятини теран англаш, унинг фалсафий, адабий, маърифий ва илмий аҳамиятини тушунишда муҳим аҳамият касб этади.

Ҳамиджон Ҳомидий нафақат зукко тадқиқотчи, талабчан ва меҳрибон устоз сифатида, балки иқтидорли ва

фидойи фан ташкилотчиси сифатида ҳам танилган. У кўп йиллардан буён ЎзР ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти илмий жамоаси билан яқиндан ижодий ҳамкорлик қилиб келмоқда. Мумтоз адабиётимиз сарчашмалари юзасидан тинимсиз изланишлар олиб бораётган бу ҳассос олим ўзининг «Авесто» номли тадқиқоти билан институтимизда яратилаётган кўп жыллик «Ўзбек фольклори ва адабиёти тарихи» номли фундаментал тадқиқотнинг юзага келишига ўз ҳиссасини қўшди. «Авесто»нинг бадиий тафаккур ибтидоси сифатидаги моҳиятини тўла очиб берган бу илмий тадқиқот мазкур кўп жылликнинг 1-томига киритилиши мўлжалланган.

Ҳамиджон Ҳомидий шунингдек, Тил ва адабиёт институти ҳузуридаги фан доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича Ихтисослашган Д 015.04.01 рақамли кенгаш аъзоси сифатида мамлакатимизга етук филолог кадрларни тайёрлаб беришдек эзгу ишга ҳам муносиб ҳисса қўшиб келмоқда. У гоҳ оппонент, гоҳ муҳокамаларда фаол иштирок этувчи талабчан, ҳалол ва тўғрисиўз мутахассис сифатида мазкур илмий кенгашда ҳимоя қилинадиган ҳар бир диссертация ишига одилona баҳо беради. Ўзининг ҳар бир чиқишида бугунги ўзбек филологияси, хусусан, адабиётшунослик фанининг долзарб муаммоларини кун тартибига қўяди.

Халқимиз илм-маърифатни мавжланиб оқиб турадиган азим дарёга қиёс қилади. Зеро, умрининг муайян сарҳадларида ўз кўнглига роз айтган Раҳматулла Юсуф ўғли таъбири билан айтганда, «яшасанг шундай бир улуг дарё мисол яшагинки, сенинг сувингдан ҳар бир гиёҳ, ҳар бир дарахт баҳра олсин». Сермазмун илмий умр соҳиби, маънавий қадриятларимизга бўлган улкан меҳрни кўнгилга жо қилган серғайрат, зукко ва заҳматкаш олим Ҳамиджон Ҳомидийнинг илмий-ижодий мероси ҳам боғу бўстонларга ҳаёт бахш этиб келаётган ана шундай жўшқин дарёга ўхшайди.

Ҳамдам АБДУЛЛАЕВ,
филология фанлари доктори, профессор
Бахтиёр ДҶУСҶОНОВ,
тиббиёт фанлари доктори, профессор.

ТЕРАН НИГОҲ СОҲИБИ

Ҳамиджон Ҳомидий ҳозирги ўзбек адабиётшунослигида ўзига хос ва нуфузли ўринга эга олимлардан бири. У атоқли адабиётшунос, профессор Натан Муродович Маллаев илмий мактабининг вакили бўлиб, Шарқ, жумладан, ўзбек, форс-тожик халқлари мумтоз адабиётларининг зукко билимдони сифатида танилди, шу халқлар бадий меросини қиёсий тадқиқ қилиш ишига муносиб ҳисса қўшиб келмоқда.

Ҳамиджон аканинг тадқиқотчилик фаолиятига аввало ўта синчковлик, теран нигоҳ ва адабий ҳодисаларни баҳолашда холислик каби хусусиятлар хосдир. Бу жиҳатдан унинг жаҳон адабиёти даҳо сиймоларидан бири Фирдавсий ва унинг «Шоҳнома» асари ҳақидаги изланишлари алоҳида ажралиб туради. Муаллифнинг ютуғи шундаки, у фирдавсийшунослик соҳасидаги тажрибаларга таянган ҳолда уларни янгича қарашлар билан бойитди, муайян жиҳатларини кашф этди. Хусусан, «Шоҳнома»нинг ўтмишда Марказий Осиёда тарқалиши, таржималари, ўзбек халқ оғзаки ижоди ва мумтоз шоирларига таъсири ҳамда халқ китоблари таркибида қайта ишлов топиши каби масалалар илк марта монографик йўсинда талқин ва тарғиб қилинди.

Ҳамиджон Ҳомидийнинг ўзбек ва тожик тилларини пухта билгани, хусусан, қадимиятга мансуб матнлар билан «тиллаша олиши» ибратли фазилатдир. Бу ўринда аввало унинг «Авесто»га бағишланган тадқиқотлари кўз олдимизга келади. Олимнинг неқбинлиги шундаки, бу ноёб адабий-тарихий ёдгорликни форс тилидаги манбалар, Эронда чоп этилган нусхалари асосида тадқиқ этди. У «Авесто»ни мустақиллик йилларида холис ва кенгрок

ўрганишни бошлаб берган олимлардан бири бўлди. Унинг «Авесто» файзлари», «Авесто» ва тиббиёт» (Б.Дўсчонов билан ҳамкорликда) ва қатор илмий ва илмий оммабоп мақолалари авестошунослик соҳасидаги янги изланишларга рағбат бағишлади. У кейинги тадқиқотларида «Динкард», «Бундаҳишн» сингари ёдгорликларга суяниб «Авесто»нинг бизга қадар етиб келган қисми хоразмлик авестохонлар оғзидан ёзиб олинган матнлар асосида Ардашер Бобакон замонида тузилганлигини исботлади. Домланинг «Тасаввуф алломалари» китобида бир неча хоразмлик машойихларнинг фаолияти ёритилганлиги ҳам бизни қувонтирди.

Ҳамиджон аканинг илмий қарашларида Шарқ алломаларига муносабат кўпинча монография, адабий портретлар, таржима ва бошқа шаклларда ифода этилади. Олимнинг «Қирқ беш аллома ҳикояти» рисола-си илмий-бадий лавҳалардан ташкил топиб, бой фактик материаллар асосида мароқли ёзилган. Бу асардаги қатор шоиру олимлар тавсифида айрим маълумотлар илк марта таҳлилга тортилган бўлиб, мавжуд тасаввурларнинг янада кенгайишига хизмат қилган.

Олимнинг М.Ҳасаний билан ҳамкорлиги маҳсули бўлган «Машриқзамин — ҳикмат бўстони» икки марта нашр этилган асари унинг ижодидаги таржимонлик ва тўпловчилик салоҳиятини намоён этди. Бу нодир мажмуага жам бўлган Шарқ донишмандларининг тафаккур хазинасидаги дурдоналар чинакам изланишлар ва кўламдор меҳнат натижаси бўлиб, Шарқ бадий ҳикматномасига ёрқин янги саҳифа бўлиб қўшилди.

Шунингдек, Ҳамиджон аканинг шахсан ташаббуси билан Низомий номидаги педагогика университетида кейинги йилларда «Навоийга армуғон» тўпламининг ҳар икки йилда чоп этилаётгани ҳам таҳсинга сазовордир.

Ҳамиджон ака камтар, меҳнаткаш, самимий инсон, бағрикенг олим. У кейинги йилларда хоразмлик тадқиқотчи ёшларни илмий раҳбар ёхуд оппонент

сифатида қўллаб келмоқда, мақолаларининг чоп этилишига кўмаклашмоқда. Унинг инсонийлик фазилатлари Урганч Давлат университети ва биринчи Тошкент Давлат тиббиёт институти Урганч филиалида Давлат аттестацияси комиссиясига раислик қилган вақтларда ҳам намоён бўлди. У ўзининг талабчанлиги, билимдонлиги ва айни чоғда талабалар билимини холис баҳолаб, уларни маърифатга рағбатлантириши билан устоз мураббий эканини ҳам кўрсатди.

Умуман, ажойиб инсон ва олим Ҳамиджон ака-нинг табаррук 75 ёши билан муборакбод этиб, унга хос фидоийлик, серғайратлик, ҳалоллик каби сифатларни кўпчилик илм аҳлида кўришни истар эдик.

Маҳмуджон МАЪМУРОВ,

филология фанлари номзоди, доцент

ҲАР БИР УЧРАШУВ БАЙРАМ

Мен Ҳамиджон Ҳомидий билан домладошман. Биз наманганлик шогирдлар: Ҳамиджон Ҳомидий, Одилжон Носиров, Мўминжон Сулаймонов ва мен атоқли адабиётшунос олим Натан Муродович Маллаевнинг илмий раҳбарлиги остида номзодлик диссертацияларини ҳимоя қилганмиз.

Ана шу муносабатлар туфайли Ҳамиджон Ҳомидий билан танишганман. У киши косонсойлик. Ҳамюртмиз. Илгари у кишини кўрмаган эдим. 1970 йили Тошкент Давлат педагогика институти СССР Халқлари адабиёти кафедрасига аспирантурага ўқишга борганимда танишдик. Тезда иноқлашиб кетдик. Оилавий борди-келди қила бошладик. Унинг инсоний фазилатлари мени ром этди. У кишига ғамхўрлиги ва меҳрибонлиги, одамижонлиги, кичик кўнгиллилиги билан ажралиб турарди. Илм салоҳияти кенг ва чуқур, икки тил соҳиби, жаҳон адабиёти, жумладан,

Шарқ ва ўзбек мумтоз адабиёти билағони. Файратчан, тинмай ўқийди ва ёзади, изланади, фанда бирор янгилик қилишга интилади, ўзидан бирор ёрқин из қолдиришга ҳаракат этади. Тез фикр-мулоҳаза қилади, тез сўзлайди. Сўзамол. Бу ижобий хислатларга ҳавас қилдим ва унга эргашишга ўзимда масъулият сездим.

Аспирантура остонасига қадам қўйганимда, қаршимда кўп саволлар пайдо бўлди. Аспирантурада қандай ҳаёт кечиришим керак? Қишлоқда қолган оилам ва уч фарзандимдан қандай хабар олишим керак? Домлам қандай? Унинг характери, шогирдларга муносабати қандай? Институт ҳаёти, кафедра фаолияти қандай, уларга қандай муносабатда бўлишим зарур? Улар менга очилмаган йўл, очилмаган эшик эди. Ана шу тилсим калитини менга Ҳамиджон Ҳомидий берди. У киши билан, деярли ҳар куни учрашардим, маслаҳатлар олардим. Ҳар хил йўриқларга бирга борардик. Менга ҳамроҳ ва бош-қош бўларди. Қимматли вақтини аямасди. Домладошлик аста-секин дўстликка айланди.

Инсоний дўстлик илмий ҳамкорликка олиб келди. Бирга ижод қилдик. Ўзбек ва тожик халқ оғзаки ижодида машҳур бўлган «Зангори гилам» эртагининг ўзбек ва тожик шоири томонидан шеърий эртақ қилинган вариантларини таҳлил этдик, ҳар икковини бир-бирига солиштирдик. Мақоламиз «Бир сюжет сайри» сарлавҳаси остида 1975 йили «Халқлар дўстлиги — адабиётлар дўстлиги» илмий тўпламида чоп этилди. Илмий ҳамкорлик кейин ҳам давом этди. Ҳамиджон Ҳомидий, Зиёвиддин Мансуров ва мен наманганлик адибларни ўргандик. 142 нафар Наманган шоир-ёзувчилари ҳақида материал тўпландик. Уни замонавий тазкира (антология, маълумотнома) тарзида нашр этишни мўлжалладик. Шунга ўхшаш биргаликда ижод қилганмиз.

Аспирантура даври ўтиб кетди. Мен Тошкентга борганимда, домла Наманганга келганларида учрашишни канда қилмаяпмиз. Дўстлар, илм аҳллари би-

лан Ҳамиджон Ҳомидийни орзиқиб кутамиз. Ҳам-
касблар ва талабалар билан соатлаб суҳбатлашамиз.
Шаҳар ва қишлоқларни айланамиз, сўлим гўшалар-
да дам оламиз, тоғ сайрида бўламиз. Ана шу муноса-
батларда домладан кўп ҳайратланарли озуқа оламиз.
Дунёда, жумладан, Тошкентда илм-фан соҳасида юз
бераётган буюк ўзгаришлар, тожик, эрон ва ўзбек
адабиёти алоқалари, янгиликлар ҳақидаги суҳбатлар-
ни жон қулоғимиз билан эшитамиз. Авестошунослик
фаолияти ва изланишлари, Шарқ адабиёти аллома-
лари ҳақидаги кашфиётлари бизни сеҳрлаб қўяди.
Илмий ва ҳикматли суҳбатларига тўймаймиз.

Инсон инсондан тафт олади, дейишади. Образли қилиб
айтганда, тафт рамзий маънода — илм, меҳр-муҳаббат,
дўстлик-садоқат ришталаридир. Улар асло сўнмасин.

Ҳамюртимиз, зукко олим Ҳамиджон Ҳомидий
билан бўлган ҳар бир учрашув биз учун, илм аҳли
учун байрамдир.

8 сентябр, 2005 йил.

Комилжон Абдуллаев,
педагогика фанлари номзоди, доцент,
Найима Раҳмонова,
шоира.

«ШОҲНОМА»НИНГ ШУҲРАТИ ҚАДАР

(Ҳамюртимиз адабиётшунос олим Ҳамиджон Ҳомидий
ижодига ҳайратдан бир нуқра)

*Чин олим ёстуғин тошдан яратди,
Нима уқди — ани оламга айтди
Хожа Аҳмад Яссавий*

Йигирмадан ортиқ адабиётшуносликка доир китоб,
10 дан ортиқ таржима асарлар, 10 дан ортиқ дарс-

лик ва қўлланмалар, 400 га яқин илмий ва илмий-оммабоп мақолалар муаллифи, 1 нафар фан доктори, ўнга яқин фан номзоди етиштирган, 30 га яқин докторлик ва номзодлик диссертацияларнинг оппоненти бўлган машҳур юртдошимиз, «Жаҳоний эътирофга сазовор» чин олим, филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий заҳматли меҳнатлари эвазига эгаллаган билимларини оламга айтаётган устозлардан саналадилар.

Ҳамиджон Ҳомидий — катта ҳарфлар билан ёзилдиган УСТОЗ. Устозлик шогирдлар халқ, жамоатчилик эҳтиромига мушарраф бўлган чинакам раҳнамо одамнинг унвони. Ҳ.Ҳомидий илми, меҳри, қалби ва одамийлиги билан ана шу унвонга сазовор инсон. Устоз томонидан айтилган ҳар бир фикр, ҳар бир сўз ўз салмоғи, замиридаги пурмаъноси, лекин содда ва самимийлиги билан кишини мафтун этади.

Устоз Ҳамиджон Ҳомидий устозу шогирдлик, дўсту биродарлик, одамийлик бобида ҳам юксак маънавий фазилатларга эгадир. У кишининг Косонсой шаҳрида ҳунарманд оиласида туғилиб, босмахонада оддий ҳарф терувчиликдан профессорликкача босиб ўтган 75 йиллик ҳаёт йўли (1935-2010) ва 55 йиллик (1955-2010) илмий-ижодий изланишларига назар солсак, яна бир қатор ибратли, рамзий далилларга — «бешлик»ларга гувоҳ бўламиз. Устоз фаолиятида 5 та қирра намоён: тиниб-тинчимас адабиётшунос олим, моҳир таржимон, фидойи педагог, сеvimли устоз, меҳрибон ота.

*Эмас осон бу майдон ичра турмоқ,
Низомий панжасига панжа урмоқ.
Керак шер оллида ҳам шер жанги,
Агар шер ўлмаса, бори паланги.*

Устоз адабиётшунослик майдонига дунё адабиёти-нинг буюк сиймоси Абулқосим Фирдавсийнинг жаҳон

эпосининг гултожиси — 120 минг мисрадан иборат бадийий обида, дунё эпопеясининг машхур намуналари — Гомернинг «Илиада» ва «Одессия»си, Дантенинг «Илоҳий комедия»си, финларнинг машхур «Калевала»сидан ҳам бир неча марта катта «Шоҳнома» асарини тадқиқ қилишдек қийин, мураккаб масалани ўрганиш учун кириб келди ва муносиб уддалади.

Фирдавсий 35 ёшида «Шоҳнома»ни ёзишга киришган бўлса, устоз 33 ёшларида «Фирдавсий «Шоҳнома»сининг бир ўзбекча таржимаси ҳақида» номзодлик диссертациясини ёқлади. Фирдавсий «Шоҳнома»ни ёзиш учун 30-35 йил давомида вақт сарфлаган бўлса, устоз 30-35 йил (1955-1990) «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзусини тадқиқ этди ва филология фанлари доктори, профессор даражасига эришди. Ярим асрдан ошиқ илмий фаолиятларида бу мавзуни четлаб ўтмадилар ва 5 та улкан тадқиқот яратдилар: «Барҳаёт шеърӣ қаср», «Боқӣ бўстон таровати», «Фирдавсий ва Навоӣ», «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти», «Шоҳноманинг шуҳрати».

Биргина «Боқӣ бўстон таровати» рисоласида баён этилган фикрлар, «Шоҳнома»нинг «Қутадғу билиг» ва бошқа шоирлар ижоди, хусусан, «Хамса» билан боғлиқ таҳлили чуқур мушоҳадага ундаса, «Шоҳнома» таржималари таҳлили кишини ҳайратга солади. Бу рисола дунёга келгунга қадар бўлган машаққатларни, устоз чеккан заҳмату риёзатларни, тонгларга уланган тунларни-ю кўз нури тўкилган саҳифаларни қайта-қайта қўлга олиб варақланган китобларни кўз олдинга келтирасан киши. Биргина Хомуший таржимасида асарнинг асл нусхасида ташлаб кетилган жумланинг келтирилишидан беихтиёр лол бўласан.

*«Гави пилтан сар сӯи роҳ кард,
Кас омад паяш зуду огоҳ кард.
Ки Сухроб шуд 3-ин жаҳони фароҳ,
Ҳаме аз ту тобут хоҳад, на коҳ.»*

Хомуший бу парчани қуйидагича ағдарган: «Бу аснода йўл узра хабар бердиларким. ул йигитлик бўстонининг навниҳоли гулининг чечакни ажал самумининг шамоли учурди». Фақат асл нусхадаги «у сендан тахт эмас, тобут тилайдур» деган жумланинг ташлаб кетилганлигини эътиборга олмасак, асл нусха мазмуни равон ва образли тарзда берилган («Боқий бўстон таровати» 143-144-бетлар). Муболаға, бетакрор иборалар, сажъ санъатидан фойдаланиш маҳоратини ўқир экансиз, Фирдавсийнинг буюклигига яна бир бор иқрор бўласиз, таржимон санъатига ҳам таҳсинлар ўқийсиз. Бу муқояса ва таҳлилларни ўқиб, олимнинг маҳорати, билимдонлиги, уста таҳлилчилигига қойил қоласиз. Биргина куёш чиқиши ва ботиши тасвирининг Фирдавсий «Шоҳнома»си ва Хомуший таржимасидаги таҳлили кишини беихтиёр завқ ва ҳайратда лол этади.

Худди шу тахлит Нурмуҳаммад Бухорий таржимасининг бутун ютуқ ва камчиликлари ила асар асли билан солиштириб таҳлил этилиши, «Шоҳнома»нинг адиб ва шоирлар ижодига таъсири масалалари шу қадар кенг ёритилганки, устознинг ғоятда теран фикрли, улкан қалбли, ҳисобсиз билимли тадқиқотчи, зукко кузатувчи эканига иқрор бўласан.

Агар «Шоҳнома» дурру жавоҳирлар денгизи бўлса, тадқиқотчи адабиётшунос олим ажойиб бир ғаввос сифатида бу денгиздан шундай лаълу гавҳарларни териб халққа тақдим этганларига шак-шубҳа йўқдур. Бу лаълу гавҳарлар адабиётшунослигимиз хазинасида ўз ҳусну гўзаллигини кўз-кўз этиб турибди.

Марказий Осиё халқларининг муштарак ёдгорлиги, маънавий мулки, эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амални улуглаган асар - «Авесто»ни тадқиқ этишга ҳам биринчилардан бўлиб киришган устоз Ҳомидий «Авесто» файзлари, «Авесто ва тиббиёт», «Авесто»нинг илмий-маърифий қиммати, «Авестонинг янги (ўзбекча) нашри» каби қатор илмий рисола ва мақолалар мажмуасини яратдилар.

Устознинг таржимонлик соҳасидаги ютуқлари — «бешлик»лари ҳам ҳавас қилса арзигулик: «Қайсар чумчуқ», «Кўҳна одамлар», «Етим», «Темур Малик», «Қорача қиз» асарлари унинг таржимасида нашр этилган. Шунингдек, устоз нафақат ўзбек, балки форс-тожик адабиётининг ҳам чуқур билимдони, мухлиси ҳисобланадилар. Ҳавас қиларлик томони, устознинг қувваи ҳофизаларида юзлаб форс-тожик ғазаллари ёд бўлиб кетган.

Устоз тасаввуф ҳақида, яъни инсонни руҳан камолотга етказиш назариясига оид ҳам ўзига хос 5 та асар яратди. Буларнинг ҳар боби ўзи бир тадқиқот. Устознинг яна бир маҳорати шундаки, асарларининг номланишидаги ўзига хослик, рамзийлик ва сиқиклик.

«Тасаввуф алломалари» асарини ўқигач, дунёга қайта келгандек бўласан. Асарда 66 нафар аллома ҳақида маълумот бериш билан бирга улар ҳақида энг ноёб фикрлар келтириш баробарида киши маънавий дунёсига руҳ берувчи ғоялар тарғиб этилади. Насиҳатларсиз ҳам одам устоз айтмоқчи «Ғуноҳ ишларга қўл уришдан уяладиган, яхшилик қилиш қўлидан келмаса, ёмонлик ҳам қилмайдиган» бўлиш кераклигини, дунёда инсонни юксакликка кўтарадиган нарсаси поклик ва ҳалоллик, камтарлик эканини англайсан киши. Буюкликнинг сирру синоатларини излаб китобни қайта-қайта варақлайсан.

Севимли устоз шогирдлар етиштириш борасида кузатаётганимиз анъанавий «бешлик»ни четлаб, уни икки ҳиссага қўпайтирганлар. Аммо таъкидлаш ўринлики, улардан беш нафари наманганликдир. Ана шундай «бешлик»лари билан танилган, «бешлик» — «Хамса»си билан ўзбек адабиётига асос солган Навоийнинг толмас тарғиботчиси, аждодларимиз руҳини шод этаётган ва уларнинг энг яхши хислатларини ўзида мужассамлаштириб, ёшларга тарқатаётган устоз табаррук 75 ёшни қоралаяптилар. Аммо бизнинг назаримизда ўша сиймо: қадлари ихчам, қадамлари илдам, қарашлари маъно-

ли, сўзлари мулойим, бошларида дўппи. Дўппидаги безаклар осмон, юлдузлар, ер, гул рамзлари гўёки аж-додларимиз еру осмонни бошларига кўтариб юрадилар. Адабиётшунослигимизни кўкларга кўтараётган, дунё-га танитаётган Ҳамиджон Ҳомидий ҳақидаги сўзимиз-ни устознинг «Тасаввуф алломалари» китобларида кел-тирилган Азизиддин Насафийнинг қуйидаги ҳикмат-лари билан якунлашни истардик.

«Оламда донолар кўп, аммо (комил инсон) олам-нинг қалбида бўлади, бирдан ортиқ бўлмайди. Бошқа-ларнинг ҳар бири ҳар хил мартабада бўлади ва у эса оламнинг яғонаси. У оламдан ўтса, бошқа бири унинг даражасига етади ва унинг ўрнига ўтиради. Зеро, олам қалбсиз бўлмайди. Одам борлиқ мевасидир. Вужуд сил-силасининг мартабалари унинг хизматида. Одам яра-тилиши, барча улуғлиги ва азаматлиги билан бир ин-сондек ҳисобланади. Одам ёлғиз ҳолда барча олам-ларнинг жамловчисидир».

Биз шогирдлар таъбир жоиз бўлса, оламнинг қалби, барча оламларнинг жамловчиси, табаррук 75 ёшни қар-шилаётган устозга мустаҳкам соғлиқ, ижодий барака, туганмас куч-қувват, «Авесто» ва «Шоҳнома»нинг шуҳрати каби боқий умр, энг эзгу тилаклар тилаймиз. Табаррук ёшингиз муборак бўлсин, УСТОЗ!

Файзуллахон НАБИЕВ,
филология фанлари номзоди

ОЛИЖАНОБ ИНСОН, НУКТАДОН ОЛИМ

1. Илк мулоқот, илк сабоқ

1965 йил. Талабаликнинг дастлабки йиллари... Ус-тодлар даъватлари, талаблари билан дарслар жараё-нида берилган турли топшириқларни бажариш учун кутубхоналарда мутолаа қилиб, керакли адабиётлар-

ни ўқиб-ўзлаштиришга, зарурий иқтибослар олиш ва муҳим адабиётларни конспектлаштиришга киришиб кетганмиз. Вақтлар ўтиб, бу кундалик одатга айланиб қолди. Мутолаачилар сафи ортиб, янги-янги китобхон дўстлар, танишлар орттирдик, зиёга, зиёкорларга яқинлашиб бордик...

Шулар орасида бир киши — қироатхонага чинакам танда қўйган, катта қора портфелли йигит ҳамиша биз ёшларнинг диққатимизни тортар ва унга нисбатан ҳавасимиз ортар эди.

Биз кутубхонага қанча эрта келмайлик, у одам қироатхона эшиги ёнида навбат кутиб турар, таъбир жоиз бўлса, ҳар куни у кутубхона эшигини «очар» ва кечки пайт, ҳаммадан кейин, уни «ёпиб» кетар эди... Мабодо уни топиш зарурати туғилса, фақат институт кутубхонасидан қидириш ва топиш лозим эди. Чунки у эртадан кечгача шу ерда қироат қилиб ўтирар, ҳар куни ишни портфелни очибоқ газеталар кўришдан, аввало, газета саҳифаларига кўз югуртиришдан, сўнгра, маъқул кўргани материаллар, хабарлару янгиликларни ўқишдан бошларди. Бироз ўтгач, яна портфелни очиб қоғоз папкалардаги машинкадан чиққан ва чиқмаган материалларни олиб, уларни диққат билан ўқир, ручкада айрим тузатишлар киритар, қалам билан таҳрир қилар ва, ниҳоят, портфель яна очилиб ундан энди китоблар, қўлёзма ва факсимиле нусхалар — аслиятлар олиниб, улардан айрим ўринлари машинка-ёзувлари, дастхатлар билан солиштирилар ва баъзи саҳифаларга янги маълумотлар кўчирилиб, баъзан олд ва орқа саҳифалар қўшимча ёзувлар билан тўлдирилиб, тоширилар эди.

Ҳар куни эртадан-кечгача шу ҳолат такрорланса-да, бу қотмадан келган, чайир инсон чарчаш нималигини билмас, ҳеч ким билан ортиқча суҳбатлашмас, бутун мутолаа жараёнида ҳеч кимни ва ҳеч нимани сезмас, хаёли-хотири паришон бўлмас, мук тушганича ўз маш-

гулоти билан банд бўлади... Бугун, орадан шунча йиллар ўтиб, айна ширин ҳолатларни — болаликнинг ўқиб-ўрганиш, изланиш билан боғлиқ дамларини ўйлар, айнан ўша манзил — институт кутубхонаси ва у билан вобаста манзараларни кўз олдимга келтирар эканман, ўз-ўзидан, бобокалон шоиримиз Алишер Навоийнинг:

*Умрни зоеъ этма меҳнат қил,
Меҳнатни саодатнинг калити бил! —*

дея, наслларга берган ўғит-ибратлари қайта-қайта ёдимга тушади. Зеро, бу — буюк даъват, саодатга мушарраф этувчи ибрат.

Мен, ҳайрат билан ҳикоя қилаётганим қаҳрамоним ёшлигидан астойдил меҳнат қилиб, умр сарчашмасидан, илм-фан наҳридан баҳра олган, унинг нуризиёси билан ҳаётини зийнатлаган устоддир — филология фанлари доктори, профессор, йигирмадан ортиқ китобларнинг, 500 дан зиёд мақолаларнинг муаллифи, атоқли адабиётшунос, фирдавсийшунос, нуктадон таржимон, ажойиб нотик, моҳир муаллим, меҳрибон устоз Ҳамиджон Ҳомидийдир.

Биз, ёш талабалар бу кишига ҳавас билан боқардик, бироқ мулоқотга кириша олмасдик, истиҳола қилардик — диққатини бўлиб чалғитмасдик, чалғитолмасдик. Кунлар, ойлар ўтиб, ўз-ўзидан мулоқот ва самимий муносабатларимиз бошланди, дуч келган жойда саломлашиб, ҳол-аҳвол сўрашадиган бўлдик. Бу бизлар учун, айнан, мен учун файзли, мароқли эди... билсак, бу йигит аспирант экан, аспирантурада ўқир экан.

Аспирантура, аспирантлик 60-йилларда юксак мақом бўлиб, бунга ҳар ким ҳам эришолмас, эришганлар зиммасида эса жуда катта масъулият бўлган. Тагин қаттиққўл устодга шогирд тушган бўлса, ундан илмнинг катта довларидан ошиб ўтишга, чексиз сарҳадларини кечиб ўтишга тўғри келган.

Хуллас, қироатхона фаолиятини ва қироат амалини — китобхонлик, унинг самара-натижасини устодларда, хоссатан, айти шу чайир, толмас инсонда — устод Ҳамиджон Ҳомидийда кўрганман. Бу илк мулоқотлардан, илк сабоқлардан чиқарганим қатъий ва ҳаётий хулосаларим эди...

2. Юзма-юз мулоқот

1965 йилнинг куз кунларидан бири биз I курс талабалари — институтнинг асосий биноси 3-қаватида «Ўзбек адабиёти тарихи» фанидан бўладиган машғулотга йиғилганмиз. Машхур адабиётшунос, навоийшунос Маллаев Натан Муродовични кутаяпмиз...

Ҳамма сабоқлар ҳам сабоқ, албатта. Шунингдек, ҳамма олимлар ҳам — олим. Аммо устод Натан Муродович менимча туғма, қўйма олим инсон эди. Назаримда, домла онадан олим бўлиб, ҳақиқий инсон бўлиб туғилган эди. Аксинча, бунчалик илмий муваффақиятларга эришиш, инсоний фазилатларга эга бўлиш ва эътироф топиш қийин. Натан Муродович эса йигитлик чоғларидаёқ илм-фанда ва ҳаётда камдан-кам кишиларга насиб этадиган юксак мақомларга мушарраф бўлган катта эътироф ва эҳтиром топган забардаст олим ва етук инсон эдилар. У кишининг ҳар бир дарси катта ҳодиса, адаб (адабиёт) ва ахлоқ (хушхулқ) тантанаси, байрами эди, биз учун.

Бу гал аудиторияга Натан Муродович эмас, балки биз билганимиз, ҳавас қилганимиз ўша аспирант йигит кириб келди. Севиндик: сабаби юзма-юз учрашдик, бевосита мулоқот бошладик. Машғулот бошланиб, янги домла:

- Қани, ким айтади: Хусрав Деҳлавий ким?
- Ҳасан Деҳлавийчи?
- Уларнинг бир-бирларидан фарқли жиҳатлари нимада?

— Улар ижоди мисолида анъана ва ўзига хосликлар нималардан иборат? каби қатор саволлар билан талабаларнинг диққатини бир жойга жамлади. Ҳамманинг эътиборини ўзига қаратди.

Албатта, қисқа-қисқа жавоблар бўлди. Ҳар. ким билганича нималарнидир деди. Кутилмаганда, домланинг нигоҳи менга — қироатдошига тикилди. Ўзимни ноқулай сездим. Қалбимни тортиниш, журъатсизлик ҳисси эгаллади...

— Хўш, Сиз нима дейсиз? — саволига жавобан Хусрав Деҳлавий ҳаёти: унинг ота-боболари асли шахрисабзлик бўлганликлари, аммо мўғуллар талотуми даврида кўп жабрдийдалар қатори бу хонадон аҳли ҳам тинч ўлкаларга, Ҳиндистонга бош олиб чиқиб кетганлиги, Хусрав ўша замонда дунёга келиб, ўша ерда ҳинд диёрида ўсиб-улғайгани, вақтлар ўтиб забардаст ижодкор бўлиб етишгани ва Низомий «Ҳамса»сига жавобан қадимий дарий тилида «Ҳамса» ёзгани ҳақида узук-юлуқ жавоблар айтган бўлдим. Тортинчоқлик, қимтиниш ва ҳаё боис қизариб кетдим, юзларимдан гўё аланга чиқаётгандек, ўз-ўзидан нафасим қисилди...

Домла эса энди менга қарамас, кўзларини бир нуқтага тикканича тасдиқ ишорати — бош қимирлатиб турарди. Ниҳоят, янги домланинг «яхши», «жуда яхши» баҳосини эшитиб, мамнунлик аломатини кўриб, ўзимга кела бошладим. Йиллар ўтиб, бундай ҳолатларни ҳар қандай шогирднинг устод қаршисида ўзини йўқотиб қўйиши, кутилмаганда эсанкираб қолиши сирларини англаб етдим. Устоднинг атайин бир нуқтага тикилиб, тасдиқ аломатларини қилиб туришлари, бу билан талабани «атайин аҳвол»дан чиқишига йўл бериши — муаллимликнинг, мураббийликнинг эзгу амалларидан бири экан... Ва яна: жавобларга беоғриқ тузатиш ва тўлдиришлар кириштиш, лутф кўрсатиш «танг вазият»ни юмшатишга ва

шогирд фаоллигини оширишга яхши бир далда экан. Бундай ширин ҳолнинг, олижанобликнинг, меҳрибонликнинг илк сабоғини ҳам ўша аспирант йигитдан, янги домладан олганман...

Энди билсак, кўпдан биз ҳавас қиладиган, институт қироатхонасига танда қўйган аспирант йигит — Ҳамиджон Ҳомидий машҳур адабиётшунос, забардаст навоийшунос, нуктадон таржимон, қалами ўткир, фикри тиниқ мунаққид, ажойиб нотик, шогирдларига ўта меҳрибон, шу билан бирга, ниҳоятда талабчан, гўзал фазллар соҳиби Натан Муродович Маллаевнинг шогирди, суюкли шогирди экан. Бу биз учун чинакам янгилик бўлиб, омадли, заҳматкаш шогирдга ҳавасимиз, ихлосимиз янада ортди. Ўқиш, изланиш, самара-натижаси шундоқ кўз олдимизда намоён эди. Гўё зафар, омад «мана мен» дерди...

Мен ўша пайтлардаёқ қироатхонанинг, қироатхоналарнинг ганжиналар, тафаккур ганжиналари маҳзани, ундаги китоблар эса мислсиз машаққатлар маҳсули, чинакам «игна билан қудуқ қазиш»лар самараси эканлигини, ижод аҳлининг тунларни тонгларга, тонгларни тунларга улаб куч-қувватини, онги-тафаккурини тўкиб-сарфлаб меҳнат қилганлигини, заҳмат чекканлигини, унинг натижаси ўлароқ илм-фанга, бадий тафаккур оламига муносиб улушлар қўшганликларини чуқур ҳис этганман, имон келтирганман.

Комил ишонч билан айтаманки, шуларнинг бири — бугун нафақат мамлакатимизда, балки хорижий ўлкаларда ҳам, хусусан, Тожикистон, Эрон Ислом мамлакатада ҳам алоҳида эътироф ва эъзоз топган устод: атоқли адабиётшунос ва фирдавсийшунос, нуктадон таржимон ва олижаноб нотик, моҳир муаллим ва меҳрибон устод Ҳамиджон Ҳомидийдир...

Ва яна, интиҳода устоддан мамнунлик ва ифтихор билан таъкидлайманки, Ҳамиджон Ҳомидий йўли

— заҳмат йўли, зафар йўли, демакки, саодат йўли. Чунки бу йўл — таълим-тарбиянинг йўли, икки дунё саодати йўли.

Султонмурод ОЛИМ,
филология фанлари номзоди.

СОБИТЛИК

Сўзлар ҳам хийла «бевафо» бўлар экан. Чунки улар англатган маънолар ўзгариб, ҳар замонда ҳар хил қирралари намоён бўлиб бораверар экан...

Одатда, сарлавҳалар мақола тутаганидан кейин, унинг ички моҳиятидан келиб чиқиб қўйилгуси эди. Бу сафар, негадир, аввал сарлавҳа битилди-ю, кетидан беихтиёр Сиз ўқиган шу биринчи жумла қоғозга тушди.

Собитлик сўзига шўро даври матбуоти сарлавҳасида дуч келсак, албатта, биринчи галда хаёлимизга ҳукмрон мафкурага собитқадамлик билан риоя этиб бориш маъноси келган бўлур эди.

Гап бу сафар бир устоз олим, бир жонкуяр муаллимнинг илмга, ижодга, шогирдларга, зиёлилик ақидасига, адабиётга, тарихга, жамиятга муносабатдаги собитлиги ҳақида боряпти.

Ростини айтсам, Истиқлол қўлга киритилганидан кейин, табиийки, биринчи навбатда мустақил давлатчиликни шакллантириш, оёққа қўйиш, бунинг учун, жумладан, давлат тилида иш юритишга ўтиш ва айни жараёни янада такомиллаштириш вазифаси турар эди. Бунинг амалга ошириш учун миллий зиёлиларга катта эҳтиёж бор эди. Шу туфайли кўплаб илм ва ижод кишилари давлат идораларига ишга олинди. Шўро даврида фақат рус тилини билганларгина эгаллайдиган лавозимларда ҳам ўзимизнинг миллий зиёлилар меҳнат қила бошлади.

Яшириб нима қилдик, шундай кезларда, бу кетишда илм ва ижоднинг тақдири нима бўлади, ахир, етук мутахассис бир йил-икки йилда вояга етмаганку, илму ижод соҳаси вакили ҳар қанақасига ҳам севган соҳасидан узоқ кетмаслиги керак, дегувчилар ҳам топилди. Бу ҳақда, ҳатто, гоҳ ошкора, гоҳ ишора билан матбуотда ҳам ёзилди.

Лекин, унутмайликки, олим ё адибнинг бошқа соҳага ишга ўтгани ҳали қаламини ташлади, дегани эмас.

Иккинчи бир тоифа ижодкорлар бозор иқтисодиётининг «ширинкома»сига учди — ўзини тадбиркорликка урди.

Бироқ тарих Мустақиллик йилларида барча иқтисодий-ижтимоий мушкулотларини халқ билан бирга бошидан ўтказиб, ўз касбини собитлик билан давом эттираётган, илми ва педагогик фаолиятини изчил давом эттираётган минглаб зиёлиларнинг ўтиш даври мураккабликлари жараёнидаги улкан хизматини унутиши мумкин эмас.

Бир қарашда, бугунги кўп профессорларимизнинг ҳаёт ва ижод йўли бир хилдек: ўрта мактаб, олий ўқув юрти, аспирантура, номзодлик диссертациясини ёқлаш, доцентлик, докторлик диссертациясини ёқлаш, профессорлик, талабалар, аспирант ва докторант шогирдлар етиштириш, мақола, рисола, монография, дарслик, қўлланма дегандек.

Аммо шу бир хиллик замирида яна қанча ҳар хиллик борлигини кўп ҳам тасаввурга келтиравермаймиз. Камида, Иккинчи жаҳон уруши ва ундан кейинги оғир йиллар етимлик азобларини бошдан кечириб, Наманган вилоятининг чекка Косонсойидан Тошкентга келиб, ҳозирги Низомий номидаги педагогика университетига ўқишга кирган, уни бителиб, бутун умрини шу ўқув даргоҳи билан боғлаган муайян тақдирнинг узун йўли меҳнат-машаққатсиз, ўнқир-чўнқирсиз, муаммо-мушкулотсиз кечган, деб ўйлайсизми?

Бу ҳам бир собитқадамлик эмасми?

Умуман, бизнинг замонда, хусусан, «номи улуғ» соҳада профессор бўлиб, унинг нонини ейиш осонми? Ёки бир олимга «Халқ таълими аълочиси» нишони, «Дўстлик» ордени бекорга берилмайди. Ёзувчилар уюшмасига, Фан доктори илмий даражасини беришга ихтисослашган илмий кенгашга аъзо бўлиш замирида ҳам меҳнат ва ижодий маҳсулот ётади.

Назаримда, кўпларимиз кейинги йилларда нимаки ёзган бўлсак, ана шундай собитқадам устозларимиздан бурчдорлик, худди уларга ҳисоб бериб туриш мажбурияти доим елкамизда турган ҳолда ёзгандекмиз. Очиги, ёшликдан танлаган соҳамиздан узоқлашиб кетсак, илмда биздан кўра уч-тўрт кўйлакни кўпроқ йиртган домлаларимиз нима дейди, деган мулоҳазага борганда, кўз олдимизда, жумладан, Ҳамиджон Ҳомидий каби олимлар ҳам турган.

Албатта, «Фирдавсий «Шоҳнома»сининг бир ўзбекча классик таржимаси хусусида» мавзуида 1967 йили номзодлик, «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» номи остида 1991 йили докторлик диссертациясини ёзиб, ёқлаш жараёнида мактабда бир синф ҳам ўзбекча ўқимаган бир тожик йигитининг — кечаги тиришқоқ талабанинг етук ўзбек фирдавсийшуноси бўлиб етишганини кўриш қийин эмас.

Олимлар орасида, мавзу тадқиқотчига қалбан яқин бўлса — яхши, деган қараш юради. Форсий ва туркий сўз санъатлари ўртасидаги алоқа ва таъсирлар тарихи ҳамда тамойилларини ўрганиш биз сўз юритаётган адабиётшунос ижодининг бош йўналишини ташкил этади. Шунинг учун ҳам унинг илмий асарларини Эронда, Тожикистонда ҳам ўқиб, ўрганишади.

Икки адабиёт манбалари билан ишлаш, шу икки улкан уммондан керакли дурларни топиб, илмий жамоатчилик ҳукмига ҳавола этиш, ростини айтганда, олимдан икки ҳисса кўп куч-ғайрат талаб этади.

Бундай тадқиқотлар самарасидан туркийлар ҳам, форсийлар ҳам бирдай баҳраманд бўлаверади.

Олимнинг йигирмадан ортиқ китоби орасида шу икки сўз санъати, тафаккури, фалсафаси, маданияти, маънавияти қиёсий таҳлил этилмаган, шу икки миллий фикр оламига дахлдор шахслар ҳаёти ва ижоди ўрганилмаган бирор нашр йўқ. Шу тариқа у илмимизга — кенг китобхонлар оммасига тарихан маълум, лекин бугун кам кишилар биладиган кўплаб улуг-улуг зотларнинг номларини олиб кирди. Ахир, қалам Зардушт, Форобий, Ибни Сино, Фирдавсий, Борбад, Табарий, Низомий, Кубро, Румий, Хўжандий, Нақшбанд, Мирхонд, Навоий, Косоний, Бедил ва ҳоказо буюк номларни битиши учун улар ҳаёти ва ижодидан хабардорлик, боз устига, бу масалалар юзасидан янги бир маълумот ё талқин келтириш, камида, қандайдир янги, ўзига хос нуқтаи назарни илгари суриш лозим-ку.

Шоир ё адибни, танқидчи ёки адабиётшуносни, журналист ёхуд публицист бўладими, хуллас қўлида қалами бор зотларни биронта тор мавзуда ёзишга ундаш, мажбурлаш мумкин эмас. Мақолда тўғри қайд этилганидек, *қозончида ихтиёр — қайдан қулоқ чиқарса!* Бироқ ҳар қандай етук тадқиқотчи ишлайвериб-ишлайвериб, охири ўзига катта бир йўналиш пайдо қилиб олади. У йиллар давомида шу соҳага ихти-сослашади, ниҳоятда бой факт-далиллар хазинасига эга бўлади, унда муайян хулосалар, ишланиши керак бўлган янги-янги мавзулар шаклланади, бора-бора ёш илмий ходимларни шу мавзуларда тадқиқотлар олиб боришга ҳам ундайди.

Шу маънода Ҳамиджон Ҳомидий домла форсий-туркий адабиётлараро алоқа ва ўзаро таъсир йўналишининг таниқли мутахассисларидан бирига айландилар.

Кейинги йилларда меросимизнинг шўро даврида ўрганиш ман этилган жиҳатларини илмий ёритишга

жиддий киришилди. Бу йўлда илмий-оммабоп асарларга эҳтиёж ҳам кучайди. Аммо ҳамма олим ҳам илмий-оммабоп услубни кўнгилдагидек эгаллаб ололмаслиги, яъни барчага тушунарли тил ва ифодага эга эмаслиги — аниқ. Ҳамиджон аканинг кейинги йилларда чоп этилган «Қирқ беш аллома ҳикояти» (1994), «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» (1998), «Кўҳна Шарқ дарғалари» (1999), «Тасаввуф алломалари» (2004) китобларида, таҳлилга бой илмийлик билан бирга, айнан шундай оммабоплик ва маърифийликни кўрамиз.

XX аср ўзбек адабиётшунослари даврасида ўзига хос устоз-шогирд анъаналари шаклланди. Масалан, устози вафотидан кейин ҳам унинг меросини йиғиш, ўрганиш, тарғиб қилиш, хотирасини жойига қўйиш бўйича Тўра Мирзаевнинг — Ҳоди Зарифга, Шерали Турдиевнинг — Иззат Султонга, Нажмиддин Комилов ва Сайди Умировнинг — Файбулла ас-Саломга, шунингдек, Ҳамиджон Ҳомидийнинг — Натан Маллаевга садоқати адабиётшунослигимизнинг юксак маънавий бойлиги сифатида тарғиб этилиши керак.

...Бир куни Маънавият тарғибот маркази Самарқанд вилояти бўлими раҳбари Йўлдош Суюновни таксигача кузатиб қўйишга тўғри келди. Ҳайдовчи пулни қимматроқ сўради.

— Э, ука, арзонроқ айтаверинг, бу киши — домла одам, дуо қиладилар, — дедим.

— Ака, сессия яқинлашяпти-ку, талабаларни «соғар» пайтга ҳам оз қолди, огринмай биз айтган пулни чўзаверсинлар... — деса бўладими.

Камина-ку олий таълим тизимида деярли домлачилик қилмаган, Йўлдош ака ҳам, аслида, институтда ишламайдилар. Лекин шундоқ ҳам кунини кўриш осон кечмаётган талабанинг чўнтагига кўз олайтирганлар учун иккаламиз ҳам уялиб кетдик. Умуман, жамиятда олий таълим тизими муаллимлари ҳақида шундай қараш шаклланишининг ўзи —

уят. Ўқимай туриб, домланинг оғзини мойлаш орқали синов дафтарчасига бир парча ёзув сотиб олаётган талаба учун-ку — икки карра уят. Чунки эртага ишни синов дафтарчасидаги имзо бажармайди-ку. Шунақа қилиб, дунёдан орқада қолиб юраверамиз.

Илм ўрганиш — қийин, унга амал қилиш — мушкулдан-мушкул. Дунёда бундан оғир вазифа кам бўлса керак. Эҳтимол, шунинг учундирки, XIV асрнинг буюк шоири Хожа Ҳофиз Шерозий:

*Воизон к-ин жилва бар меҳробу минбар мекунанд,
Чун ба хилват мераванд, он кори дигар мекунанд, —*

деб ёзган. Мазмуни: «Воизлар меҳробу минбарда жилва қилишади, лекин хилватга ўтганларида эса бошқа иш билан машғул бўлишади». Халқнинг: «Муллонинг айтганини қил-у, қилганини қилма», — деган мақоли ҳам бекорга яратилмаган. Шу маънода бир фикрни дангал айтиш мумкинки, Ҳамиджон Ҳомидий ва у кишига ўхшаган зиёлиларимиз умр бўйи тарғиб қилиб келганлари илмларига хиёнат қилиш йўлига кирмаганлар. Бошқача айтганда, халқнинг боласига илм беришга қасд қилган кишининг айнан ёшларнинг илм-сизлиги устига «тирикчилик устахонаси»ни қуриши каби ўта ёмон, жамиятни бадтар ботқоққа ботирадиган иллат бундай собитқадам кишиларни ўз домига тортиш қувватига эга эмас.

...Бир куни бир таниқли олимнинг уйида бир бой одам меҳмон бўлибди. Хайрлашаётган пайтлари ҳалиги олимнинг ўғли ишдан келиб қолибди. Кутилмаганда бой дарвозахонада олимнинг ўғлига:

— *Отангдай бўл, отангдай бўлма!* — дебди.

Бу нима дегани? «Отангдай олим бўл-у, отангдай камбағал бўлма!» — дегани бу. Чунки умрининг мазмун-моҳиятини бойлик тўплашдангина иборат деб юрган одам мамлакат миқёсида шунчалар таниқли

олимнинг бундай камтарона яшадини хаёлига ҳам келтирмаган экан.

Аммо, афсуски, Яратган ҳар кимга нияти ва ҳаракатига яраша беради. Ахир, бойлик борасида Эйнштейн икки дунёда Рокфеллерга тенг кела олармиди?! Аммо Рокфеллер ҳам илм борасида икки дунёда Эйнштейн бўлолмаслиги — аниқ. *Икки кеманинг учини тутган фарқ бўлади*, деган ақида бекорга пайдо бўлмаган.

Бу жиҳатдан ҳам Ҳамиджон акага ҳар қанча ҳавас қилса, арзийди.

Яна бир мулоҳазанинг ўрни борга ўхшайди. Баъзилар номзодлик диссертациясини ёқлайди, кейин бир-икки мақола-сақола, қўлланма-пўлланма қилади-да, доцентлик олади. Кўп ўтмай докторлик диссертациясини ёқлайди. Бир-икки китоб-питоб, шогирд-погирд дегандай... чиқаради-да, профессорлик дипломига эришади. Бўлди — тамом. У энди маза қилиб, чеккан машаққатларининг роҳатини кўриб яшаб юравериши керак. Қарабсизки, уч-тўрт йилда илмдан орқада қолиб кетади. Ўзи сезмаган ҳолда консервация ҳолатига тушади. Ичида: «*Мен қиларимни қилиб қўйганман*», — деб ўйлайди. Хато ўйлайди.

Айнан собитқадамлиги учун ҳам Ҳамиджон ака бир кун бўлсин илмий тадқиқотни тўхтатиб қўйганлари йўқ.

2005 йил 21 июль куни Косонсой тумани ҳокимияти катта мажлислар залида Ҳамиджон Ҳомидий домла таваллудларининг 70 йиллиги тантана қилинди. Ҳамюртлари, маҳалладош, синфдош ёр-биродарлари, туман ва вилоятнинг маънавият даргалари, Тошкентдан борган ҳамкасблари олим босиб ўтган илмий-ижодий йўл, у кишининг илмимиз ва маънавиятимизга қўшган муносиб ҳиссаси ҳақида жўшиб сўзлашди. Ўзбек ва тожик тилларида жаранглаган бу нутқлар юртимизда зуллисонайниликдек мўътабар анъана ҳамон давом этаётганидан далолат бериб турди.

Одатда, матбуотда ёш мутахассисларга нисбатан мана бундай тарзда таъриф битилади: *«Кейинги йилларда мумтоз адабиётимиз тадқиқи билан фаол шуғулланаётган адабиётшунос олим Ҳамиджон Ҳомидий ушбу асарни нашрга тайёрлар экан, китоб сўзбошисида қуйидагиларни таъкидлайди...»* Ҳолбуки, биз бу парчани «Ўзбекистон адабиёти ва санъати»нинг 2010 йил 8 январь сонидан келтирдик. Унда Шайх Саъдий Шерозийнинг Чустий таржимасида босилган «Бўстон» асари ҳақида сўз боради.

Илм — кеч мевага кирадиган дарахтга ўхшайди. Камина Фанлар академиясининг Тил ва адабиёт институтида энди иш бошлаганимда раҳматли Иззат Султон домла олтмиш бешни тўлдирган эдилар. Шундан кейин ҳам у киши яна йигирма етти йил шу илмий даргоҳда меҳнат қилиб, кўп-кўп тадқиқотлар яратдилар.

1995 йили у кишининг академик Матёқуб Қўшжонов домлага жон куйдириб айтган мана бу гапларига гувоҳ бўлганман: *«Бир илмий китобда ўқидимки, тўқсон ёш инсон учун ўрта ёш ҳисобланар экан. Фақат биз ўзимиз бемаъни одатларимиз билан уни камайтирар эканмиз. Рост-да, масалан, менга кўнгилдаги ижодий режаларимни бажаришим учун яна эллик йил керак...»*

Муҳтарам Ҳамиджон акага кўнгилдаги ижодий режаларини бажаришлари учун яна шунча умр тилаймиз.

Қодиржон ЭРҒАШЕВ

филология фанлари номзоди.

ТАДРИЖИЙЛИК

Кўп асрлик тараққиёт йўлини босиб ўтган, бой меросга, лирик ва эпик анъаналарга эга бўлган Шарқ адабиётини тадқиқ этишнинг ўзига хос мураккаб жиҳатлари бор. Ана шулардан бири шундан иборат-

ки, Шарқ адабиётидаги ҳодисаларни, жанрларни, образ ва сюжетларни, мотивларни ўрганишда муайян бир давр билан чекланиш, шу даврдаги адабий ёдгорликларни ўрганиш масалани тўлиқ ва узил-кесил ҳал этиш имконини бермайди, зеро уларнинг катта қисми чуқур илдизларга эга ва бу илдизлар жуда узоқ даврларга бориб тақалади. Шарқ мумтоз адабиётида, жумладан, ўрта асрларга оид адабий ёдгорликларда мавжуд кўплаб адабий ҳодисалар халқларнинг қадимий бадиий тафаккури, дунёқараши, диний тасаввурлари ва мифологияси билан боғлиқ равишда юзага келган. Бирон бир адабий ёдгорликдаги образнинг ёки мотивнинг ундан олдин яратилган бир асарда мавжудлигини аниқлаш — бу ҳали унинг генетик илдизи очиб берилди, дегани эмас, зеро ўша образ ёки сюжет, ёхуд мотив, гарчи ибтидоий шаклда, генетик куртак кўринишида бўлса ҳам янада қадимийроқ асарларда мавжуд бўлиб чиқиши мумкин. Баъзан бундай занжирнинг анча узун бўлиб кетиши ҳам кузатилади.

Бу йўналишлардаги тадқиқотларда муайян бир давр билан чекланиш тўғри бўлмаганидек, муайян бир адабиёт билан ҳам чекланиш мақсадга мувофиқ эмас. Чунки бир халққа мансуб адабий ёдгорликдаги образ ёки мотивнинг генетик илдизлари бошқа бир халққа мансуб ёдгорликка, унинг оғзаки ижодига, мифологиясига бориб тақалиши мумкин. Бу, албатта, халқларнинг умумий тарихий жараёнларга тортилиши, ўзаро сиёсий, иқтисодий, маданий алоқалар, адабий таъсир каби омиллар айрича бир аҳамият касб этади, чунки Ўрта Осиё учта: туркий, араб, форс маданиятлари ўзаро кесишган ҳудуд ҳисобланади. Мазкур минтақада яшаб ижод этган адиблар ана шу уч маданиятдан, уч адабиётдан, уч лисоний ва бадиий тафаккурдан баҳраманд бўлганлиги кўплаб тадқиқотчилар томонидан айтиб ўтилган ва эпик шеъриятимизнинг илк

намуналари бўлмиш «Кутадғу билиг», «Ҳибат ул-хақойиқ» каби асарлардан бошлаб мумтоз адабиёти-мизнинг бошқа кўплаб намуналари мисолида бунга ишонч ҳосил қилиш мумкинлиги таъкидлаб ўтилган.

Буларнинг ҳаммаси адабиёт тарихини, хусусан, адабий ҳодисаларнинг (жанрлар, образлар, сюжетлар, мотивлар) генезисини, генетик асосларини қиёсий адабиётшунослик аспектида ўрганишни муҳим ва долзарб вазифа қилиб қўяди ва шу йўналишда яратилган тадқиқотларнинг илмий аҳамиятини белгилаб беради. Атоқли олим Е.Э.Бертельснинг Навоий дostonларини унинг салафлари асарлари билан қиёслаш асосида яратган илмий ишлари мазкур йўналишдаги тадқиқотларнинг классик намунаси бўлиб қолаётганлиги, ўз қимматини йўқотмаганлиги бунинг яққол далили дейиш мумкин.

Бугунги кунда адабиётшуносликдаги ана шу илмий йўналишнинг забардаст вакилларидан бири, шубҳасиз, атоқли олим, филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидийдир. Домла адабий ҳодисаларнинг генетик асосларини қиёсий аспектда ўрганишга жуда улкан ҳисса қўшди, ушбу йўналишни ривожлантирди ва янги босқичга кўтарди, унинг даврий қамровини кенгайтди. Биргина мисол. Агар бир қатор ишларда ўзбек ва форс-тожик адабиётларини қиёсий ўрганиш, асосан, XII асргача бўлган даврга оид ёдгорликлар мисолида амалга оширилган бўлса, профессор Ҳ.Ҳомидий «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» номли тадқиқотида хронологик чегарани янада қадимроққа сурди ва адабиётимиздаги кўплаб сюжетлар, мотивлар, образларни «Шоҳнома» сюжетлари, мотивлари ва образлари билан қиёслади. Кейинги ишларида олим ўз кузатишларини янада чуқурлаштириб бир қатор образлар, сюжетларнинг «Авесто» билан генетик алоқаси ҳақида сўз юритди.

Шарқ мумтоз адабиётида учрайдиган кўпгина машҳур образлар адабиётга «Шоҳнома» орқали ки-

риб келганлиги ҳақидаги мулоҳазаларини олим шундай баён қилади: «Халқ ривоятлари ва тарихий манбалар асосида эпик поэзияда биринчи бўлиб Фирдавсий Хусрав ва Ширин, Баҳром Гўр, Искандар образларини яратди. Бу образлар Фирдавсий туфайли китобдан-китобга, авлоддан-авлодга ўтиб, ўз тақомилига етди. Фирдавсийдан сўнг Низомий, Хусрав Деҳлавий ва ниҳоят Навоий бу образларни қаламга олиб, ҳар бирлари ўзига хос услуб, гоя, шакл, мазмунга эга юксак даражадаги дostonлар яратиб, ўз «Хамса»ларига киритдилар»¹.

Домланинг Фарҳод образининг генетик куртаклари ҳақидаги фикрлари ҳам диққатга сазовордир: «Шарқ эпик поэзиясида илк бор Фарҳод образи Фирдавсий «Шоҳнома»сида учрайди. Афросиёбнинг доғишманд вазири, Турон лашкарининг сипоҳсолори Пироннинг ўғилларидан бири Фарҳоддир. Кайхисравнинг сарой паҳлавонларидан бирининг оти ҳам Фарҳоддир. Уларнинг ҳар иккиси ҳам замонасининг тенгсиз баҳодирлари, не-не жангларда жасорат кўрсатган қаҳрамонлар...

Хамсанависликни бошлаб берган Низомий Ганжавий «Хусрав ва Ширин» достонида Фарҳод образини яратди. Лекин Низомийда Фарҳод ҳунарманд уста, яратувчи, ижодкор инсон сифатида тасвирланади»².

Профессор Ҳ.Ҳомиидий тадқиқотларида фақат образларнинг эмас, балки сюжетлар ва мотивларнинг генетик асослари масаласи ҳам катта ўрин тутди. Масалан, олим «Шоҳнома»да Рустамнинг етти жасорати тасвирланган ҳикоялар билан Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достонида Фарҳоднинг Юнон сафари пайтида кўрсатган уч жасорати тасвирланган эпизодлар ўртасида генетик алоқани кўрди ва ўз фикрини бевосита муаллиф сўзлари ёрдамида асослаб беради, зеро Навоийнинг

¹ Ҳомиидий Ҳ. «Авесто»дан «Шоҳнома»га. — Тошкент: 2007. — Б.167-168.

² Ўша ерда. — Б.170.

ўзи Фарҳоднинг бу ишларини Рустамнинг Мозандаронда девларга қарши кураши билан қиёслаган. Ёки Низомий, Деҳлавий, Навоий дostonлари сюжетлари учун асос бўлган Баҳром Гўр ҳақидаги афсонани олайлик. Домла бу образнинг ҳам, у билан боғлиқ афсонанинг ҳам генетик куртаги «Шоҳнома»да учрашини қайд этиб ўтади. Шунингдек, у жаҳонгир Искандар ҳақидаги афсона ва ривоятлар гарчи Шарқ ва Ғарб халқлари орасида кенг тарқалган бўлса-да, улар биринчи марта Фирдавсий асарида ўз бадиий талқинини топганини таъкидлайди.

Шуниси диққатга сазоворки, олим ўз тадқиқотларида фақат адабий ҳодисаларнинг генетик асосларини кўрсатиш билан чегараланиб қолмайди, балки ўша ҳодисаларнинг кейинги тараққиёти, эволюцияси масаласига ҳам тўхталади, кейинги даврга мансуб адабий ёдгорликларда улар янги қирралар, хусусиятлар касб этганлигини, бу мавзу ва мотивларга, образларга мурожаат қилган адиблар уларни янада чуқурроқ ишлаганликлари ва янги босқичга кўтарилганликларини ҳам қайд этади. Масалан, Фарҳод Фирдавсийда туронлик бир баҳодир, у асарда бир-икки марта кўринади, холос. Яна бир Фарҳод юқорида айтилганидек, Кайхусравнинг сарой паҳлавони Низомийнинг «Хусрав ва Ширин»ида эса Фарҳод хунарманд, ижодкор шахс қилиб тасвирланади ва эпизодик образ сифатида намоён бўлади. Улардан кейин бу мавзуга қўл урган ва Фарҳод образини яратган Навоий биринчи марта Фарҳоднинг чин ошиқ, вафодор ёр, чин инсон садоқатли дўст, барча билимларни эгаллаган баркамол шахс, моҳир хунарманд ва истеъдодли ижодкор, баҳодир жангчи ва қаҳрамон каби хислатларнинг барчасини ўзида мужассам этган тўлақонли сиймосини чизиб берди, уни бадиий асарнинг гоявий-бадиий мазмунини юзага чиқаришда ҳал қилувчи ролни ўйнайдиган бош қаҳрамон даражасига кўтарди. Ана шу кузатишларини баён қилар экан, профессор Ҳ.Ҳомидий ушбу образнинг кейинги тараққиётини Навоий ижоди билан боғ-

Низомий номидаги
Тошкент давлат педагогика
институтининг 1-босқич
талабаси Ҳамиджон
курсдоши (ҳозир машҳур
таржимон) Низом Комилов
билан пахта даласида.
1956 йил.

4-курс талабаси Ҳамиджон ҳамсабоқлари Дармонжон
Ражабова ҳамда Абдураим Отаметовлар билан. 1959 йил.

Ҳамиджон ака аспирант дўстлари даврасида: Шерали Турдиев, Фуломгусейн Алиев (Озарбайжон), Ҳасанхўжа Муҳаммадхўжаев, Ҳамиджон Ҳомидов. 1964 йил.

Муаллим ўз устоз ва ҳамкасблари даврасида: 1-қатор чапдан ўнгга: рафиқаси Онахон Ҳомидова, устоди профессор Натан Маллаев, доцент Саломат Иброҳимова, аспирантлар Матназар Пирназаров, Анора Мўминова ҳамда филология фанлари номзоди Ҳамиджон Ҳомидов. 1971 йил.

Ҳамиджон Ҳомидов Чинобод Санаторияси
дам олувчилар давраси (ўрта)да. 1979 йил.

Устоз ва ҳамкасблар даврасида: чапдан ўнгга
Фуломжон Ғофуров, устод Ғайбулла Саломов,
Ҳамиджон Ҳомидий, Сайди Умиров
ҳамда Дониёр Бегимкулов. 1997 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий дўстлари профессорлар Сафарбой
Рўзимбоев, Ҳамдам Абдуллаев ҳамда шогирдлари Насиба
ва Бекпошшалар қуршовида. Урганч. 1997 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий Шероз университети
талабалари давраида. Шероз шаҳри. 8 май 2002 йил.

Эрон ислом республикаси президенти Хотамий
профессор Ҳомидийга дастхат ёзиб бермоқда.
Тошкент. 15 май 2004 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий Техрондаги мударрислар
тайёрлайдиган университет тингловчилари орасида.
20 август 2003 йил.

«Сиз, албатта, манбашунос бўлишингиз лозим» демоқда профессор Ҳомидий иқтидорли шогирди, Ўзбек тили ва адабиёти факультетининг 2-курс талабаси Ҳуснигул Жўраевага. 13 апрель 2003 йил.

Устоз ва ҳамкасблар даврасида. Ўнгдан чапга: профессор Абдуқодир Хайитметов, Ҳамиджон Ҳомидий, академик Азиз Қаюмов, Иброҳимжон Йўлдошев, Ёқубжон Исҳоқов (орқада). 2004 йил.

Ҳомидий шогирдлар даврасида.
 Чапдан уннга: Азимжон Шоимов, Тошмурод Бўриев,
 Каромат Муллахўжаева, Азиз Холмонов,
 Ҳамидбек Юсупов. 2004 йил.

Профессор Ҳомидий дўстлар даврасида. Чапдан ўннга
 Низомий номидаги ТДПУ ректори, профессор Баҳром
 Ғофуров, Ҳамиджон Ҳомидий, Эрон ислом
 республикасининг Ўзбекистондаги фавқулодда ва мухтор
 элчиси Ҳусайн Нароқиён, Эрон элчихонаси хузуридаги
 маданият ишлари ваколатхонасининг раиси
 доктор Иброҳим Худоёр. Тошкент. 2004 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий академик Матёқуб Қўшжонов ва
тадбиркор Нуриддин Зоҳиров билан. Тошкент. 2004 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий ҳамкасблар қуршовида.
Косонсой. 21 июль 2005 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий Эроннинг
Мозандарон вилояти маркази Сорий шаҳридаги
Халқаро анжуманда маъруза ўқимокда. 18 май 2006 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий Намангандаги
машрабхонлик иштирокчилари қаторида:
ўртада Ўзбекистон халқ шоири Ҳабиб Саъдулла. 2006 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий оила
ва неваралари даврасида. 2006 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий шогирдлари билан.
Косонсой. 2006 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий дўстлари Абдуманнон
ва Акрамжонлар билан. Косонсой. 15 июль 2006 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий Ёзёвонда: чапдан ўнгга Рафиқ,
Мўминжон, Азаматжон, Мунаввархон, Онахон,
Ҳамиджон, Баходир, журналист Малик Бой Муҳаммад.
6 август 2007 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий қозоқ шоири Турмағамбет
Изтилеуовнинг 125 йиллигига бағишланган
Халқаро конференция иштирокчилари сафида.
Қизилўрда. 31 октябрь 2007 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий Ўзбекистон халқ ёзувчиси
Тохир Малик билан. 11 октябр 2008 йил.

Диссертация ҳимоясидан сўнгги дўстлар гурунги.
Чапдан ўнга: Қурдош Қаҳрамонов, Баҳодир Каримов,
Ҳамиджон Ҳомидий ва Сувон Мелиев. 8 апрель 2008 йил.

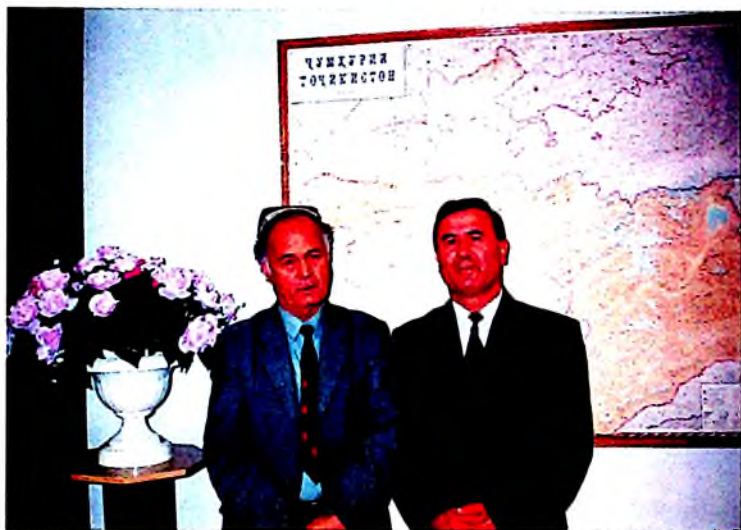

Ҳамиджон Ҳомидий ўғли Беҳзод, келини Дилафрўз,
неваралари Нодира, Иброҳим, Беҳбудийлар билан.
Душанбе. 23 август 2008 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий ва профессор Абдушукур Чориевлар
оиласи қадрдон дўст. Қарши. 8 сентябрь 2008 йил.

Профессор Ҳамиджон Ҳомидий арабшунос олим,
Тожикистоннинг Ўзбекистондаги фавқуллод ва
мухтор элчиси Тожиддин Мардонов билан. 1999 йил.

Профессор Ҳомидий Техрондаги халқаро анъанавий
китоб намоиши иштирокчилар сафида. Чапдан ўнгга:
доцент Абдулла Аҳмедов, адиб Гулом Карим,
шоир Мирпўлат Мирзо, Ҳамиджон Ҳомидий,
олим ва мутаржим Эргаш Очил. 7 май 2002 йил.

Ҳамиджон Ҳомидийнинг фарзандлари: ўнгдан чапга Баҳром, Беҳзод (қўлда), Жамшед, Назархуршед. 1976 йил.

Ҳамиджон Ҳомидий неваралари Феруза, Заррина, Ирода ва Гулрухсорлар қуршовида. 2009 йил.

лиқлигига алоҳида урғу беради ва буюк шоирнинг хизматларини, новаторлигини эътироф этади.

Зукко ва зийрак тадқиқотчи Навоий мазкур образлар ва мотивларни ривожлантириб, уларга янгидан-янги қирралар ва хусусиятлар бахш этибгина қолмай, янги мазмун ва ғоя ҳам юкланганини, улар воситасида ўзининг ижтимоий, сиёсий, фалсафий қарашларини, энг юксак, илғор гуманистик идеалларини ифода этганига ҳам эътибор беради. Масалан, Баҳром образи ва у орқали муаллиф ифодалаган ғоялар ҳақида олим шундай ёзади: «Низомий ва Хусрав Деҳлавийда Баҳромнинг ўзбошимчалиги ўз бошини ейди. Навоий эса нодон, маишатпараст, калтабин шоҳ ўзинигина эмас, балки элни, юртни ҳалокатга элтади, деган юксак ижтимоий моҳиятга эга бўлган фикрни илгари суради. Навоий Баҳром тақдиридан сабоқ олишга даъват этади: одил, тадбиркор, маърифатли шоҳ ғоясини илгари суради... Демак, Навоий Баҳром Гўр образини янги тараққиёт босқичига олиб чиққан, ўзининг юксак идеалларини, замоннинг долзарб масалаларини ифодалашга Баҳром характеридаги мусбат ва манфий жиҳатлардан маҳорат билан фойдаланган»³.

Юқорида айтиб ўтилганидек, олим кейинги ишларида Шарқ адабиётидаги бир қатор образлар, сюжетларнинг «Авесто» билан генетик алоқасига эътибор қарата бошлади. Бу ҳол унинг Баҳром Гўр хусусидаги мулоҳазаларида ҳам ўз аксини топган. «Шоҳнома»да тасвирланган Баҳром Гўр билан «Авесто»да мадҳ этилган Баҳром образлари ўртасида жуда яқинлик бор, деб ёзади тадқиқотчи. — «Баҳром Яшт» тафсилотлари «Шоҳнома»даги «Баҳром Гўр» воқеалари билан ҳамоҳанг»⁴.

Домла «Авесто»нинг тарих, маданият, мифология, адабиёт, таълим-тарбия билан боғлиқ жиҳатларини

---

³ Ўша китоб. — Б.178.

⁴ Ўша асар. — Б. 65.

устоз ва мураббий, ўзбек ва тожик адабиётининг ота-шин тарғиботчиси Ҳамиджон Ҳомидий ана шундай азиз инсонлардан. Умрининг бу сарҳисоб палласида устознинг нигоҳи билан ортга назар ташласангиз, бирор афсус-надоматни кўрмайсиз. Зеро, унинг умри бесамар ўтмаяпти, ҳар бир куни илм-маърифат излаш, ўзгаларга яхшилик қилиш, эзгу амаллар йўлидаги тинимсиз меҳнат-машаққат билан кечяпти.

Ўз фаолиятини Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтида бошлаган Ҳамиджон домла Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Сулаймон, Натан Маллаев сингари ўзбекнинг катта олимлари суҳбатига муяссар бўлди, улардан сабоқ олди. Бу сабоқ фақат «мактаб-мадраса сабоғи» эмас, балки ҳаёт сабоғи ҳам эканлиги, инсоннинг эзгулик йўлида олиб борадиган курашлари учун ғайрат, шижоат бағишлайдиган, иродани шакллантириб, мустаҳкамлайдиган куч эканлигини унинг бутун фаолияти, бугун амалга ошираётган ишлари намойиш этиб турибди. Устозлари чироғини ёқиб, бутун уларнинг ишларини давом эттириб келаётган Ҳамиджон Ҳомидий Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетида Ўзбек классик адабиёти кафедрасини бошқариб келмоқда. У кишининг раҳбарлиги даврида кафедрада, хусусан, Ўзбек тили ва адабиёти факультетида кўп хайрли ишлар амалга оширилди. «Маънавият сарчашмалари» ва бошқа илмий тўпламлар босмадан чиқди. «Навоийга армуғон» мажмуасининг II-V китоблари чоп этилди. Ҳозир тўпламнинг олтинчи сони нашрга тайёрланмоқда. Шунини эслаш жоизки, «Навоийга армуғон» тўпламининг дастлабки китоби 1968 йили Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Сулаймон ва Натан Маллаев ташаббуси билан дунё юзини кўрган эди. Орадан йиллар ўтиб, улар ишини давом этиши устоз-шогирдлик анъанасининг бир кўринишидир.

Бугун эса, Ҳамиджон Ҳомидий ўзи ҳам устозлик анъанасини давом эттирмоқда. Олимнинг раҳбарли-

гида кўплаб илмий ишлар ёқланди. Бугун тадқиқот олиб бораётган шогирдлари ҳам адабиётшуносликнинг долзарб муаммолари устида изламоқдалар. Жумладан, иқтидорли шогирдлар томоидан Паҳлавон Маҳмуд рубоиётига, Амирий шеъриятига бағишланган илмий ишлар, «Шоҳнома» устидаги изланишлар ва бошқа тадқиқотлар бевосита устознинг раҳнамолигида якунига етмоқда. Бу мавзулар Ҳамиджон Ҳомидийни ҳамиша қизиқтириб келган. Чунки, унинг дастлабки тадқиқоти Фирдавсий «Шоҳнома»сига бағишланган эди. Кейинги йиллари олиб бораётган тадқиқот ишлари, эълон қилган мақолаларида эса устоз сарой адабиётига эътибор бера бошлади.

Хатто, сарой адабиёти мавзуида бир неча йил махсус курс ўқиди. Бир пайтлари сарой адабиёти дея ўрганилмаган шоирлар фаолиятига нафақат талабаларни, балки кенг илм аҳли диққатини ҳам жалб этолди.

Классик адабиёт бўйича тадқиқот олиб бораётган шогирдларига, ва умуман, бу соҳадаги изланувчилар олдига устоз қатъий бир талабни қўяди. Бу — асосий манба, яъни қўлёзма устида ишлаш. Агар домланинг фаолиятини кузатадиган бўлсак, ўзи ҳам дастлабки тадқиқот ишини қўлёзма устида ишлашдан, матн-шуносликдан бошлаган. Устоз 1967 йили «Фирдавсий «Шоҳнома»сининг бир ўзбекча таржимаси» мавзусида номзодлик диссертациясини ёқлаган; 1991 йили «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзусидаги докторлик диссертациясини муваффақиятли якунлаган. Матн-шунослик, манбашуносликка асосланган мазкур тадқиқот ишларида муайян натижага эришиш учун икки тилда — ўзбек ва тожик тилида изланишлар олиб бориш талаб этиларди. Кейинги йиллари олиб бораётган тадқиқотлари эса зардуштийликнинг муқаддас китоби — «Авесто»ни ўрганишга қаратилган. Узоқ йиллар давомида нотўғри талқин этиб келинган, «Шоҳнома» достонига қайсидир жиҳатлари билан

манба сифатида хизмат қилган бу обида моҳиятини тўғри англаш ва англатиш истаги, имконини ишга солиб яратилган тадқиқотлар бугунги адабиётшуносликнинг ютуғи, деб баралла айтиш мумкин.

Меҳнат ва заҳматлар эвазига олим кўплаб ишларни якунига етказди. Бу изланишлар самараси сифатида юзлаб мақола, рисола ва китоблар дунёга келди, илм-адаб аҳлигина эмас, оддий китобхоннинг ҳам эътиборига тушди. Сўнгги йиллари устознинг нафақат илму ирфон аҳли, балки омма орасида ҳам мухлислари кўпайгани сир эмас.

Ҳамиджон Ҳомидий кўплаб илмий-оммабоп китоблар яратди. «Олис-яқин юлдузлар» (1990), «Машриқзамин — ҳикмат бўстони» (1997), «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» (1998), «Кўҳна Шарқ дарғалари» (1999), «Авесто» файзлари» (2001), «Тасаввуф алломалари» (2004) сингари китоблари шулар жумласидандир.

Бу китоблар мактаб ўқувчиси ва ўқитувчилари, олий таълим тизимида ишловчилар ва талабалар учун қанча қизиқ бўлса, касби адабиётга дахлдор бўлмаган мухлисларга ҳам ўтмиш маданий меросимиз, буюк алломаларни етиштирган аждодларимиз ҳақида маълумот берувчи манба сифатида аҳамиятлидир. Бу борада маълумотларнинг камлиги, тадқиқотларнинг энди олиб борилаётганлигини инобатга олсак, уларнинг қиммати ойдинлашади. Айниқса, тасаввуф илмига қайсидир маънода қизиқиш ортиб бораётган бугунги кунда сўфий-шайхларнинг ибратли ҳаёт тарзи, мақсадлари, аъмоллари ифода этилган «Тасаввуф алломалари» китоби жуда муҳимдир.

Адабиёт илмининг бошқа илмлардан ажралиб турадиган бир муҳим жиҳати бор. Унга умрини бағишлаган инсон унинг талаблари, моҳияти билан ҳамоҳанг яшаши шарт. Шу маънода Ҳамиджон Ҳомидийнинг пок ва ҳалол яшашга ўргатадиган маърифий

китобларидаги фикрлари устознинг ўз ҳаётий принципларига, яшаш тарзига айланган. Суврату сийрати уйғун, серғайрат, фидоий олим, меҳрибон мураббий, адабиётшунос Ҳамиджон Ҳомидийни ҳаётининг бугунги файзли дақиқаларида қутлар эканмиз, устозга келгуси ҳаётида мустаҳкам соғлиқ, бағрикенглик ва баракали ижод тилаймиз. Шогирд ва фарзандлари камолини кўриб яшаш бахти насиб этсин.

Саидмурод ТИЛЛАХЎЖАЕВ,
журналист.

ЭЪТИРОФ

У йигирмата илмий ва илмий-оммабоп китоблар ёзган, йигирмата илмий ишга муҳаррир бўлган, ўндан ортиқ докторлик, йигирмадан зиёд номзодлик диссертацияларига расмий тақризчилик қилган. Ўнга асарни ўзбекчага ўтирган, ўнга дарслик, қўлланма ва дастурлар яратган, беш юзга яқин илмий ва илмий-оммабоп мақолалар чиқарган. Шундай сермахсул олим ким экан, дерсиз. У — Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг кафедра мудир, филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидийдир.

Биронта машҳур билимдон, омадли одам ҳақида гап кетса, «Ҳа, бақувват оиладан бўлса керак-да, отаси уни ўқитаман, одам қиламан деб, бойлигини сарфлаган-да», дейишади баъзилар. Йўқ, Ҳамиджон ака ҳақида бундай деб бўлмайди. Агар шундай бўлганида мактабни битирар-битирмас Косонсой босмахонасига иш излаб келмаган бўларди.

— Бир суҳбат чоғида устознинг ота-оналари ҳақида сўраб қолдим, — деганди олимнинг сафдоши, профессор Боқижон Тўхлиев. — Домланинг кўзларида ёш ҳалқаланди.

— Сиз мени ҳозир йиғлашга мажбур қиласиз, — деб сўз бошладилар устоз. Гап оҳангидан беадоқ ўқинч шундоққина сезилиб турарди. — Менинг ота-оналарим жуда эрта ўтиб кетишган. Уларнинг меҳрларига тўймай қолганман.

Ўша кезларда ҳам ҳар бир йигит-қиз ўз имконияти даражасида истаган жойда ишлаши, истаган институтга кириб ўқиши мумкин эди.

Ҳамиджон ака ҳам шундай қилди. Босмахона ишида пишгач, меҳнат нонини татиб кўргач, эллигинчи йилларнинг ўртасида Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтига ўқишга кирди. Бу ерда машҳур шоир ва олим Мақсуд Шайхзода, мумтоз адабиётимизнинг зукко билимдони, профессор Натан Маллаев, таниқли ўзбек тилшуноси Мазлума Асқарова сингари атоқли олимлардан илм ўрганди ва шу ерда ишлаб қолди. Ҳамиджон Ҳомидий даставвал Ўзбек адабиёти кафедраси аспиранти, сўнг ўқитувчи, доцент, профессор ва кафедра мудир даражаларини босиб ўтди, обрў-эътибор топди. Бадиий матнни теран таҳлил қила олиш иқтидорига эга бўлган нозиктаб адабиётшунос олим бўлиб етишди.

Ҳар бир касб, ҳар бир соҳанинг ўз фидойилари бўлади. Маълум бир соҳанинг ривожланиши кўп вақт шундай кишиларга боғлиқ. Филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий шундай олимлардан бўлиб, бугунги ўзбек адабиётшунослиги тараққиётини, хусусан, ўзбек мумтоз адабиётини ўрганишни унинг тадқиқотларисиз тасаввур этиш қийин. Шу жиҳатдан у республикамиздагина эмас, балки халқаро миқёсда ҳам таниқли олим, мумтоз адабиётларнинг ҳассос билимдонларидан бўлиши билан бирга манбашунослик, фольклоршунослик ва педагогика каби фанларнинг турли соҳалари бўйича ҳам самарали илмий изланишлар олиб бораётти.

Ҳамиджон Ҳомидий, айниқса, ўзбек ва тожик адабиётининг билимдони сифатида кўзга ташланди. Унинг

адабиётшуносликдаги илк одимларидан бошлаб, ҳозиргача давом этиб келаётган асосий йўналиши ана шу икки адабиёт билан чамбарчас боғлиқ. Олимнинг 1968 йилда «Шоҳнома»нинг бир классик ўзбекча таржима-си ҳақида» мавзусида номзодлик, 1991 йилда «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзусидаги докторлик диссертацияларини ҳимоя қилганлиги бежиз эмас.

Олимнинг кафедра мудири, илмий ишларнинг жонкуяр ташкилотчиси ва ташаббускори сифатида қилаётган яна бир ишини айтиб ўтиш жоиз. Гап «Навоийга армуғон» илмий тўпламлари устида бормоқда. Ҳозиргача шу тўпламнинг бешта сони нашр этилди. Унинг навбатдаги сонлари тайёрланмоқда. Бу тўпламларга фақат Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети профессор-ўқитувчиларигина эмас, балки республикамизнинг кўзга кўринган навоийшунослари, хориждаги йирик олимлар ҳам жалб этилаётганлиги унинг нуфуз ва мавқеини тобора оширмоқда.

Бу бежиз эмас, албатта. Чунки бу, аввало, шунда кўзга ташланадики, Ҳамиджон Ҳомидий адабиётшунослигимизнинг, адабий меросимизнинг энг долзарб масалаларини ўрганиш, шу пайтгача ўрганилмаган ёки кам ўрганилган муаммоларини ёритишдан чўчимайди. Масалан, олим ўз тадқиқотлари билан Фирдавсийнинг нақадар буюк ижодкор эканлигини, бу шоҳ асарни тадқиқ этиш бир-икки тадқиқот яратиш билан тугамаслигини кўрсатди. Шу билан бирга Ҳамиджон Ҳомидий Фирдавсий асарлари ўзбек классик адабиёти тараққиётида ҳам катта ўрин тутишини исботлади.

Унинг ижод доираси гоят кенг. У ўзбек ва форс-тожик адабиётининг ҳамма даврлари, барча асосий муаммолари бўйича илмий тадқиқот ишларини олиб борапти. Шу жиҳатдан у ўзбек ва тожик адабиётининг билимдони ҳисобланади.

Ҳамиджон аканинг илмий тадқиқотларининг аксарияти Шарқ халқлари адабиётининг баҳсалаб ва

етарли ўрганилмаган муаммоларига бағишланганлиги билан ажралиб туриши ҳам унинг жиддий олим ва қомусий билим эгаси эканлигини кўрсатади. Унинг тадқиқотчилик фаолиятига, аввало, ўта синчковлик, теран нигоҳ ва адабий ҳодисаларни баҳолашда холислик каби хусусиятлар хосдир.

Ҳамиджон Ҳомидий илмда осон ва қулай йўлни танламади. У қўлёзмаларни асл матн нусхадан ўқишдан, ўрганишдан зерикмади. Ана шу меҳнатсеварлиги туфайли Фирдавсийнинг ҳаёти ва ижодини, унинг «Шоҳнома» асарини эринмай ўқиб-ўрганди. Шунинг учун Ҳамиджон Ҳомидий деганда биринчи бўлиб улуғ Фирдавсий ва унинг ўлмас «Шоҳнома»си хаёлга келади. «Барҳаёт шеърӣ қаср», «Навоӣ ва Фирдавсий», «Боқӣ бўстон таровати», «Шоҳнома»нинг шуҳрати», «Авесто»дан «Шоҳнома»га» каби рисола ва монографиялари билан зукко олим Ўзбекистонда фирдавсийшунослик ва шоҳномашунослик фанларига оламшумул ҳисса қўшди. Бу китобларни ўқиган киши юракдан тан беради, айни пайтда олимнинг ҳам ўзбек мумтоз адабиёти, ҳам узоқ асрлик форс-тожик адабиётини теппа-тенг билишига иқрор бўлади.

Олимнинг бу ишлари Озарбайжон ва Тожикистон Республикаларида, Эрон ва Афғонистон каби чет элларда ҳам юқори баҳоланди. Фан уфқлари ниҳоятда чексиздир. Шунга кўра, олим мумтоз меросимизнинг йирик тарғиботчиси сифатида ҳам кўплаб ишларни амалга ошириб келмоқда. Биз у кишини йигирмата илмий-оммабоп китоблар ёзган олим, деб таърифлаган эдик. «Қирқ беш аллома ҳикояти» китоби ана шулардан биридир. Асарга киритилган ҳикоялар янгича бир усулда ёзилган бўлиб, дастлаб бирон қизиқарли воқеа тасвирланади, кейин шу билан боғлиқ ҳолда машҳур шахс ҳаётига оид маълумотлар келтирилади.

Сўнграқ бир неча нодир қўлёзмалар ва айрим насрий нусхалардан жамланган қизиқарли маълумотлар-

ни алоҳида китоб ҳолида «Олис-яқин юлдузлар» номида чоп эттирди. Кўпдан бери шундай китобга эҳтиёж катта эди. Шунинг учун ҳам кўп нусхада босилганлигига қарамай бу китоб тезда тарқалиб кетди.

Олимнинг «Машриқзамин — ҳикмат бўстони» деган мажмуасини қўлга олган китобхон қалбида қувонч пайдо бўлди. Бу буюк маънавиятимизнинг ноёб дурдоналари чин маънодаги мажмуаси, минг йиллик ҳикмат бўстонининг гуллариidir. «Ҳикмат бўстони» инсон ҳаётини қандай ўтказиш керак, ўзини қандай тутиши, шарқона шарму ҳаё, андиша-ю ибo кабилардан баҳс очади, сабоқ беради. Бунда маънавиятимизнинг улусий сиймолари иштирок этадилар, ибратли фикрлари билан қатнашадилар. Китобни ўқиганимиз сари биз, ХХI аср китобхонлари ўтмиш бобокалон донишмандларимиз билан мулоқот қилгандек бўламиз. Энг аҳамиятлиси шундаки, неча-неча асрлар муқаддам айтилган ибратли фикрлар ҳали ҳам ўз таъсир кучини йўқотмаган, аксинча янада сайқаллашган ва китобхоннинг қалбини ҳаяжонга солади, эзулик нурларига тўлдиради.

«Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» китобининг ҳам ўзига хос хусусияти бор. У тўлалигича қўлёзма манбаларга таяниб яратилган. Рисоладаги маълумотларнинг қўпчилиги илмий муомалага илк маротаба олиб кирилган. Мана шундай тадқиқотлар заминиди олимнинг «Кўҳна Шарқ дарғалари» деган салмоқли бир китоби юзага келди. Бу китоб олдингисини янги маълумот ва лавҳалар билан бойитибгина қолмасдан, кўплаб янги сиймолар ҳақидаги илк манбаларни илмий муомалага киритиш билан ҳам эътибор топди. Унда турли давру замонларда яшаган етмиш уч сиймонинг таржимаи ҳоли, асарлари, маънавий-маърифий ишлари ҳақида сўзланади. Улар орасида атоқли шоирлар билан бирга маърифатпарвар султонлар, амирлар, вазирлар, файласуфлар, тарихчилар, расом ва бастакорлар бор. Муаллиф ўнлаб манбаларни

мутолаа қилиб, маълумотлар йиққан ва маърифат гулшани бўладиган тазкира даражасидаги ажойиб китоб яратган. Бу китоб билан муаллиф халқимиз маънавияти тарихини ўрганишга ўзининг жуда катта ҳиссасини қўшди ва у мазкур йўналишдаги муҳим ютуқларимиздан бири бўлиб қолди.

Ҳамиджон Ҳомидий қадимий қўлёзма китоблар соҳасида ўтириб ишлашдан завқ ва ҳузур олади. Ана шундай иш самараси сифатида унинг яна бир китоби нашр этилди. Бу китоб «Тасаввуф алломалари» деб аталади. Китобда олтмиш олти шайхнинг ҳаёти ва мақомотлари ҳақида ихчам-ихчам маълумотлар ва уларнинг ҳикматлари жамланган. Китобнинг энг аъло фазилатларидан бири шундаки, унда асл манбадан олинган кўплаб фикр-мулоҳазалар, аллома машойихларнинг ҳаётий кузатишлари биринчи маротаба илмий муомалага киритилган. Олим Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий анъаналарини давом эттириб, машойихлар тазкирасини яратган. Ундан тасаввуф тарихи, тасаввуф фалсафаси, ахлоқ ва одоб, миллий анъана ва қадриятлар билан шуғулланаётган мутахассислар ҳам, кенг китобхонлар оммаси ҳам бемалол фойдаланишлари мумкин.

— Бугунги кунда тасаввуф илми кенг ўрганилмоқда, — дейди шогирди ва мазкур университетнинг катта ўқитувчиси Тошмурод Бўриев. — Бизгача Нақшбанд, Яссавий каби тасаввуф пешволари маълум эди. Устозимиз Ҳамиджон домланинг китоблари орқали эса талабалар жуда кўп тасаввуф алломалари ҳақида маълумот оляптилар.

Ҳамиджон Ҳомидий ўзбек ва тожик тилларини пухта билгани, хусусан, қадриятта мансуб матнлар билан тиллаша олгани туфайли ўз ижодий фаолияти давомида Шарқ халқлари бадиий тафаккури тараққиётида муҳим ўрин тутган «Авесто» ва «Шоҳнома» сингари буюк ёдгорликларни теран тадқиқ этди. Хусусан, унинг «Авесто»дан «Шоҳнома»га» рисоласида мазкур ёдгорлик мазмунини

талқин қилиш бўйича чуқур илмий мушоҳадалар баён этилган. У ноёб адабий, тарихий ёдгорлик «Авесто»ни форс тилидаги манбалар, Эронда чоп этилган нусхалари асосида тадқиқ этди. «Авесто»ни мустақиллик йилларида холис ва кенгроқ ўрганишни бошлаб берган олимлардан бири бўлди. Шунга кўра, адабиётшунос олим, профессор Азизхон Қаюмов «Ўзбекистонда авестошуносликнинг тамал тошини қўйган олимлардан бири Ҳамиджон Ҳомидийдир» деганларида муглақо ҳақ гапни айтгандилар.

Олим «Авесто» сюжетларининг Шарқ халқлари адабиётидаги талқинларини чуқур ўрганди. Шу ўринда унинг қаламига мансуб бўлган «Авесто» ва тиббиёт», «Авесто» файзлари», «Авесто»нинг илмий-маърифий аҳамияти», «Авесто» ва маънавият» каби китобларини олайлик. «Булар ҳали ҳеч ким қўл урмаган ва ҳамма олим ҳам эплай олмайдиган илмдаги янгилик», деб таъкидлайди адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққул.

Шунингдек, тадқиқотчининг «Авесто» ва адабиёт», «Авесто» ва фольклор», «Авесто»нинг назмий аҳамияти», «Авесто» — маънавият сарчашмаси», «Авесто» бадиияти», «Авесто»нинг таркибий қисмлари ва моҳияти», «Авесто» ва маънавият», «Зардуштийликда таълим-тарбия» сингари йирик илмий мақолалари чоп этилди. Бу тадқиқотлар «Авесто» замирига сингдирилган эзгу ўй, эзгу сўз ва эзгу амал ғоясининг моҳиятини теран англаш, унинг фалсафий, адабий, маърифий ва илмий аҳамиятини тушунишда муҳим аҳамият касб этади.

Инсон илм соҳасида қандай ютуқ ва шарафга эришмасин, унинг жами меҳнатини намоён қиладиган, қадр-қиммат, обрў-эътиборини мустаҳкамлайдиган энг биринчи ва асосий омил инсоний фазилатидир. Киши қандай мартаба ёки мансабда бўлмасин, илмнинг қай бир босқичини эгалламасин у, аввало, самимий қалб соҳиби, маърифат пешвоси, ҳақиқат ошноси бўлмоғи жоиз. Ана шу хислатларнинг ўзигина инсонга юксак бахт, баланд мартаба, олий саодат ҳадя этади.

— Инсон ва инсонийлик, илмий-ирфоний мартаба борасида мушоҳада юритар эканман, ҳар лаҳза кўз ўнгимда Ҳамиджон Ҳомидий гавдаланадилар, — дейди олимнинг шогирди Феруза Азимова. — Назаримда устоздек чин инсонлар, маърифат ва ҳақиқат пешволари, илм ва ирфон нурларига йўғрилган самимий қалб соҳиблари жуда кам учраса керак. Устоз чехраларидаги самимият, нигоҳларидаги қатъият, жонкуярлик, илм-фанга фидойилик ҳар доим диққат-эътиборимни жалб этади ва беихтиёр, қани энди ҳамма устозлар, барча инсонлар ҳам уларга ўхшаса, ўз касбини чин дилдан севиб, унинг равнақи учун тинмай меҳнат қилса, атрофидаги шогирдлари ҳам ўзидек ҳақиқий меҳнаткаш, заҳматкаш олим, аввало, ҳақиқатпарвар инсон бўлишга чақирса, тез-тез ундаса, деган хаёлга чўмиб қоламан.

Ҳақиқатан ҳам, шогирдлари айтганидек, олимнинг ўта камтарин, кўнгли очиқ ва одамларга яхшиликни раво кўрувчи меҳрибон инсонлигини унинг энг яхши фазилатларидан бири, десак муболаға бўлмайди. Ҳамиджон Ҳомидий бугунги кунда ҳам ўзи ўқиган ва тарбия топган Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университетининг етакчи мураббийларидан бўлиш билан бирга унинг сермазмун илмий-иҷодий фаолияти, ғайрат ва шижоати авжида.

— Ўйлаб туриб устозларим ҳақида гапираман, — дейди Ҳамиджон ака ана шу даврларни ва устозларни эслаб. — Агар устозларим бўлмаганида мен бу даражага етармидим, деган хулосага келиб, Абдурахмон Жомийнинг машҳур байти ёдимга келади:

*Бе пир марав ту дар амони,
Гарчанд Сикандари замони...*

Яъни, «Сен замонанинг Искандари бўлсанг ҳам бу ҳаётда раҳнамосиз ҳеч қаёққа боролмайсан». Мен Аллоҳ таолодан шунча берган умри, ризқи, айниқса, респуб-

ликамиз адабиётшунослиги, тилшунослиги, ҳатто тарихшунослигининг буюк даҳолари билан рўбарў келганимдан доим хурсандман. Низомий номидаги Педагогика университетида 19 йил ректорлик қилган, менга бевосита 2-3-курсларда дарс берган Шопўлат ака Абдуллаев, илмий ишларимда раҳнамолик қилган, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Шарқ адабиётининг нозикбин донишманди Натан Маллаев, ўзи озар бўлса ҳам ўзбек адабиётини юксак чўққиларга чиқариш учун кўп хизмат қилган машҳур донишманд санъаткор Мақсуд Шайхзода, отахон тилшунослардан Виктор Решетов, Аюб Фуломов, Шавкат Раҳматуллаев, Шоназар Шоабдурахмонов, Фаттоҳ Абдуллаев, Саидзода Усмоновлардан бевосита дарс олганман.

Ҳамиджон Ҳомидий университетда таълиму таҳсил билан шуғуллангани ҳолда ўз устози Натан Маллаевнинг ишини давом эттириб, классик адабиёт кафедрасини бошқариб келяпти. Бу ерда у ўзининг илмий салоҳиятини, ўзбек мумтоз адабиёти ҳамда Шарқ ва жаҳон адабиётининг билагони эканлигини намоён қиляпти. Катта олимгина эмас, балки тажрибали, толмас тарбиячи, улкан мураббий эканлигини намоён этяпти. Унинг маърузаларини тинглаган талабалар кўнглида мумтоз адабиётимизга меҳр уйғоняпти.

Ҳамиджон ака талабчан ва меҳрибон устоз сифатидагина эмас, балки иқтидорли ва фидойи фан ташкилотчиси сифатида ҳам танилган. У кўп йиллардан буён Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти илмий жамоаси билан яқиндан ижобий ҳамкорлик қилиб келмоқда. «Мумтоз адабиётимиз сарчашмалари юзасидан тинимсиз изланишлар олиб бораётган бу ҳассос олим ўзининг «Авесто» номли тадқиқоти билан институтимизда яратилаётган кўп жилдлик «Ўзбек фольклори ва адабиёти тарихи» номли фундаментал тадқиқотнинг юзага келишига ўз ҳиссаси-

ни қўшди», дейишади профессорлар Тўра Мирзаев ва Маматқул Жўраев.

Ҳамиджон Ҳомидий, шунингдек, Тил ва адабиёт институти ҳузуридаги фан доктори илмий даражасини олиш учун диссертациялар ҳимояси бўйича ихтисослашган кенгаш аъзоси сифатида мамлакатимизга етук филолог кадрлар тайёрлаб беришдек эзгу ишга муносиб ҳисса қўшиб келмоқда.

Ҳамиджон Ҳомидий халқаро миқёсда ҳам танилган олим. У кишининг илмий мақолалари Эрон, Озарбайжон, Тожикистон газета ва журналларида ҳам босилиб турибди. Бундан ташқари, Ҳамиджон аканинг мақолалари «Донишномаи жаҳони Исломи» қомусининг саккизинчи жилдидан ҳам ўрин олган.

Мазкур лавҳамизни биз олимнинг шогирди Наима Раҳмонованинг қаламига мансуб бўлган ушбу мисралар билан якунлашни лозим топдик:

*Бугун сизга таъзим, олқишу эъзоз,
Кўнгил дурларидан солай поёндоз.
«Исломи қомуси»дан ўрин олибсиз,
Жаҳоний эътироф муборак, устоз!*

= 12 январ, 2006 йил.

ШОГИРДЛАР КАЛОМИ

Фарида КАРИМОВА

ЭЗГУЛИККА ЙЎҒРИЛГАН УМР

Покиза қалби, эзгу мақсад йўлида камарбаста устоз Ҳамиджон Ҳомидий ҳам инсон сифатида, ҳам олим сифатида ажойиб фазилатларга эга.

Форс-тожик шоири Абулқосим Фирдавсийда шундай мисралар бор:

*Илмдан бир шуъла дилга тушган он,
Шунда билурсанким, илм бепоён.*

Ўтган асрнинг 60-йилларида улкан илм оламига қадам қўйган ёш Ҳамиджон ака қалбига эзгулик гојлари билан йўғрилган қомусий асар — «Шоҳнома» чўғ ташлади. Ана шу боис Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти қошидаги аспирантурада таҳсил олаётган Ҳамиджон Ҳомидий. «Фирдавсий «Шоҳнома»си ҳақида» мавзуида тадқиқот ишларини олиб борди. Шу ўринда тадқиқотчининг «зуллисонан»лиги, яъни ўзбек ва тожик тилларини мукамал билиши қўл келди. У 1967 йилда номзодлик диссертациясини муваффақиятли ҳимоя қилди. Лекин бу билан «Шоҳнома»дек маънавий-маърифий аҳамияти юксак асарни тадқиқ қилиш борасидаги изланишларини тўхтатмади. Чунки ёш олим «Шоҳнома» асарининг ўзбек адабиётига таъсири ма-

саласи ўрганилиши зарур бўлган долзарб муаммолардан бири эканлигини англади ва бу борадаги тадқиқотларни давом эттирди. Матбуотда мавзуга доир ўнлаб мақолалар, «Навоий ва Фирдавсий» китоби чоп этилди. Ниҳоят, Ҳамиджон Ҳомидий 1991 йилда «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзуида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди. Тадқиқотнинг самараси сифатида «Шоҳнома»нинг шуҳрати» китоби дунё юзини кўрди.

Фан уфқлари ниҳоятда чексиздир. Жамиятни, инсонни баркамол кўриш истаги домланинг тадқиқот мавзулари доирасини белгилаб беради, десак муболаға бўлмаса керак. Ҳамиджон Ҳомидийнинг «Қирқ беш аллома ҳикояти», «Машриқзамин — ҳикмат бўстони», «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи», «Кўҳна Шарқ дарғалари» китоблари ана шу мақсадга йўналтирилган.

Кейинги йилларда зардуштийликнинг муқаддас китоби «Авесто» домланинг эътиборини ўзига тортди. Бу ҳам бежиз эмас. Чунки бу ёзма ёдгорликни том маънодаги поклик ва эзгулик китоби дейиш мумкин.

Маълумки, «Авесто»да покизалик тушунчаси алоҳида диний-фалсафий категория сифатида маънавий-фалсафий нуқтаи назардан ҳам, экологик нуқтаи назардан ҳам ўзига хос талқин этилган. Ҳаёт, сув, ҳаво ва тупроқнинг поклиги, шунингдек, шу муҳитда яшайдиган инсоннинг ҳам жисман, ҳам маънан поклиги масаласи бутун асар руҳига сингдирилган. Инсоннинг назари, каломи ва бажарадиган амаллари пок бўлиши лозим. Зеро, кўнгли покизалик, эзгу фикрлилик маънавий покликнинг бош белгисидир. Маънавий баркамол инсонлар эса эзгу мақсадлар йўлида собитқадам бўлиб, бутун куч-қуввати ва имкониятлари жамият тараққиёти ва фаровонлиги йўлида сарф этиши шубҳасиздир. Шу боис «Авесто» асарининг ҳозирги кундаги аҳамияти катта бўлиб, ёшла-

римизнинг ҳар жиҳатдан мукаммал инсонлар бўлиб камол топишига ҳисса қўшади.

Олим тадқиқотларининг мавзулари ниҳоятда ранг-баранг. Лекин уларни бирлаштириб турувчи қизил чизиқ бор: «эзгулик ва покизалик». Домла ана шу эзгулик ғояларини тарғиб этиш орқали инсонларнинг, хусусан, ёшларнинг ҳар жиҳатдан баркамол бўлишини истади. Таъкидлаш керакки, аввало ўзлари баркамол инсонларнинг қалбигина ана шундай истак билан ёнади ва бутун умрини шу юксак мақсад рўёби учун бахшида этади. Ҳамиджон Ҳомидий ана шундай инсонлардан. Бугунги кунда домла эзгу фазилатлар ва илму ҳикмат туфайли нафақат Ўзбекистонда, балки чет элларда ҳам юксак обрў-эътиборга эришган бўлсалар не ажаб.

Камтарин ва самимий инсон, эзгу фазилатлар соҳиби Ҳамиджон Ҳомидийни қутлуғ 75 ёши остонасида қутлар эканмиз, устозга мустаҳкам соғлик, бардавом умр, илмий-ижодий фаолиятда баркамоллик тилаб қоламиз!

ИЛМИГА АМАЛ ҚИЛГАН ОЛИМ

Зоҳиджон СОДИҚОВ

филология фанлари номзоди, доцент.

Ҳазрат Навоий нақл қиладилар:

Олим агар илмига амал айласа,

Илмига шойиста амал айласа,

Ки ани шараф гавҳарин кони бил,

Гавҳари кон десанг они бил.

Ҳақиқатдан ҳам олимлар кўп. Аммо улар ичида олимларнинг олими, бир сўз билан айтганда олим бўлиш билан биргаликда одамийликни ҳам сақлаб қолганлари унчалик кўп эмас.

Устоз Ҳамиджон Ҳомидий деганда - кўз олдимизга ёруғ юзли, истараси иссиқ, келишган, ёши нуронийлар қаторида бўлса ҳам, шаҳдам қадам ташлаб юрганда ёшлар ҳам ортидан етолмайдиган забардаст киши, илмнинг қўл етмас чўққиларини забт қилган бўлса ҳам, ўзини ўта хокисор тутадиган олим, шоҳу гадога баб-баравар хушмомалада бўладиган, доимо ўзгаларга яхшилик қилиб, эзгулик тилаб турадиган ҳазрати инсон сиймоси гавдаланади.

Биз Ҳазрат Алишер Навоийдан юқоридаги ҳикматни бежиз келтирмадик. Аммо ҳар қандай фикр ва мулоҳаза амалиётда ўз тасдиғини топмаса, қуруқ гап бўлиб қолаверади. Шу боис камина устоз Ҳомидийнинг сермазмун ҳаётларида ўз кўзим билан кўрган ва шоҳид бўлган айрим лавҳаларга Сиз азизлар эътиборингизни жалб қилмоқчиман.

Илм олиш ва илм қилиш машаққатлари ...

Олий таълим тизимида ишлаётган зиёлилар *илм олиш* ва *илм қилиш* қийинчиликларини бошдан кечиришлари тайин. Илм олиш нималиги тушунарли. Аммо оғзаки нутқимизда, хусусан, Олий таълимдаги домлалар қўллайдиган *илм қилиш* деган тушунча ҳам бор. Бу дегани - Олий таълим ёки академия тизимида ишлаб бевосита илмий тадқиқот билан шуғулланиш, муҳими, бирор бир мавзу бўйича диссертация ёқлаб, илмий даража ва унвонга эга бўлишдир.

Холисанлиллоҳ айтганда, диссертация ёзиш ҳам бир, уни ҳимоя қилиш ҳам ундан кам бўлмаган муаммо ҳисобланади. Бири илм, иккинчиси ўша илмингизга ўзгаларни ишонтира олиш санъати. Камина иккита диссертация ёзиш юзасидан илмнинг ана шу ўнқир-чўнқир кўчаларига кириб чиқиш, унинг ёзилган ва ёзилмаган жумбоқларини баҳоли қудрат ечишга ҳаракат қилдим. Эртага ҳимоянг, - деган пайтлар ҳам

кечаси ярим тунгача Самарқандда юрган кунларим бўлган. Худога минг қатла шукрки, бахтимга Яратган мени замонамизнинг энг илғор, яхши ниятли олимларига рўбарў қилди. Улар ҳақида гапирганда аввало устози аввалим Файбулла Саломов, устозим Ҳамиджон Ҳомидий номларини ҳурмат билан тилга оламан ва улар олдида таъзим қиламан.

Устоз Файбулла Саломов вафотларидан сўнг, у кишининг маслакдошлари, қадрдон укахонлари, дўстлари бўлмиш Ҳомидий домла биз шогирдларга ўзларининг иссиқ бағрларидан жой бердилар. Пасту баланд машаққатларни енгиб ўтишимизга чинакам камарбаста бўлдилар. Ошиб кетсак - шукур қилишни, етмай қолса - сабр қилишни ўргатиб бордилар.

Устоз Ҳамиджон Ҳомидий ниҳоятда покиза, нозиктаъб, том маънодаги зиёли инсон. Домла билан муайян тадқиқот юзасидан бир маротабагина мулоқот қилган киши, у кишининг нуктадон олим, ҳақиқий илм кишиси, шу соҳанинг ҳалол луқмасини ейдиган инсонлигига шубҳа қилмайди. Илм оstonасига қадам қўйиб, дастлабки тадқиқотини яратган ҳар қандай ёш изланувчи ўз ишини устозга тақдим қилгудай бўлса, домла самимийлик билан бажонидил қабул қилиб, унинг муаллифига юксак ҳурмат кўрсатиш билан биргаликда, ишни жиддий кўриб чиқадилар. Уни янада яхшилаш, мукаммаллаштириш бўйича таклиф-мулоҳаза ва маслаҳатларини аямайдилар. Муҳими, белгиланган қисқа муддатда чуқур таҳлиллар билан тақриз ёзиб, ўзлари расмийлаштириб, тайёр ҳолда унинг эгасига топширар эканлар, - Сизни чинакам тадқиқот яратганингиз билан чиндилдан табриклайман!, Муборак бўлсин! — дейишни ҳам унутмайдилар. Бундай муносабатни кўрган ёш тадқиқотчи илм йўлида чеккан укубатларини ҳам тезда унутиб юбориши тайин, албатта. Бошқаларни билмадим-у, менда шундай бўлган.

Етук адабиётшунос, маҳоратли мураббий ва тарихнавис олим

Устоз Ҳамиджон Ҳомидий фақат мамлакатимиздагина эмас, бутун Марказий Осиё республикалари, қолаверса, Россия, Эрон ва Туркияда ҳам танилган ва яратган тадқиқотлари кенг эътироф этилган адабиётшунос олимлардан биридир. Домла олиб бораётган тадқиқот доираси ниҳоятда кенг ва чуқурлиги билан ажралиб туради. У кишининг бисотида Авестодан то бугунги адабий жараёнгача, кўҳна Шарқ алломалари ижодидан замонавий ёшлар шеъриятигача ўзига хос илмий муносабат билдирилган тадқиқотлар, таҳлилий рисоалар бисёр. «Қирқ беш аллома ҳикояти», «Машриқзамин ҳикмат бўстони», «Авестодан Шоҳномага», «Наманган адиблари» каби китоблардан адабиётнинг уч жабҳаси: халқ оғзаки ижоди, ёзма адабиёт ва таржима адабиётининг энг долзарб муаммолари тўғрисида теша тегмаган фикрларни билиб оласиз. Айни пайтда Ҳомидий домланинг «Косонсой тарихи» деб аталувчи китоблари босмадан чиқди. Бир неча минг йиллик тарихга эга бўлган Косонсойдан ўтган бир қатор мутафаккирлар ва шу кўҳна заминга оид ҳали фанга маълум бўлмаган кўплаб янгиликларни ўзида муҳассам қилган ушбу рисола устознинг чинакам тарихнавис олимликларидан ҳам далолат беради.

Полиглот ва кўҳна битиглар билимдони

Устоз Ҳамиджон Ҳомидий ўзбек, форс-тожик, рус ва қардош туркий тилларини пухта эгаллаган полиглот олимдирлар. Айниқса, жуда оз сонли олимларга насиб этадиган, яъни араб ёзувининг бир неча классик вариантлари, қадимги туркий ёзувларни ҳам ўқий оладиган нозик иқтидор эгаси эканликлари ҳам ҳақиқат. Ўзбекистон Фанлар Академияси Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида бир вақтлари Ҳ.Ҳомидий учун махсус стол ва стул ажратиб қўйилганлиги

ҳам бежиз эмас. Бугунги кунда домла хизмат қилаётган Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университетининг Ўзбек филологияси факультети адабиёт музейидаги жуда кўплаб қўлёзмалар бевосита устоз Ҳомидийнинг ташаббуслари, саъй-ҳаракатлари билан келтирилганлигини таъкидлаш лозим. Ҳозирда бу бой илмий марказдаги қимматли манбалар кўплаб ёш олимларнинг тадқиқотларига асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Устоз кўрган ва устоз бўлган инсон

Ҳомидий домла ўзбек адабиётшунослигининг чинакам дарғалари Мақсуд Шайхзода, Ҳамид Сулаймон, Натан Маллаев ва Азизхон Қаюмовлардан жуда кўп илм ва ҳаёт сабоқларини олганликларини таъкидлайдилар, уларга доимо таъзимда эканликларини такрор-такрор айтадилар. Айни пайтда, устоз Файбулла Саломов таъбири билан айтганда, шогирдсиз устоз — тирноққа зор отаонадек гап, -деганларидек, Ҳамиджон Ҳомидий домлага шогирдлардан ҳам худо берган. Мамлакатимизнинг қайси Олий ўқув юртларига борманг, домла илмий раҳбарлик қилган ёки унга расмий мутасаддилик кўрсатган шогирдларини учратишингиз мумкин. Биргина Наманганнинг ўзида Комилжон Абдуллаев, Мўминжон Сулаймонов, камина устознинг бевосита раҳбарликларида ўз тадқиқотларимизни ниҳоясига етказдик. Абдулҳамид Қурбонов, Мусо Тожихўжаевлар эса номзодлик диссертацияларини яқунлаш арафасида туришибди.

Мўминликдан комилликка ...

Профессор Ҳамиджон Ҳомидий илмий-ижодий фаолиятлари диққат марказида ривоятларга алоҳида аҳамият қаратилади. У киши мурожаат қилган ҳар бир мутафаккир ҳаёти ва ижодининг қирралари муайян ривоятлар асосида, таъбир жоиз бўлса, контекстида

туриб тадқиқ қилинади. Шу сабабли, устоз яратган илмий рисоалар адабиётнинг махсус соҳасига хизмат қилиши билан биргаликда ўзига хос оммавийлик ҳам касб этади. Жуда кўп кишиларнинг, ҳатто, адабиётга умуман дахли бўлмаган одамларнинг ҳам бир корига ярайди. Бизнингча, худди шу боисдан ҳам домлада *Шарқ донишманди* сиймосини кўрамыз.

Гоҳида биз шогирдлар устоздан сўраб қоламиз:

- Устоз! Мусулмонлик нима-ю, мўминлик нима?

Устоз вазминлик билан, дона-дона қилиб тушунтирадилар:

- Ислон фарзларини бажариб, яхшилар билан мулоқот қилсангиз мусулмон бўласиз. Мўминликка етиш учун эса, юқоридаги шартларни бажариш билан биргаликда айрим ёмон кимсалар билан ҳам муроса қилиб, улар етказган баъзи жабру-ситамларга бардош беришингиз ва энг муҳими, уларни ҳам эзгулик йўлига бошлашингиз лозим бўлади.

Устоз ҳақ. У кишига қойил қолмасликнинг иложи йўқ. Бундай ўғитларни шариат уламоларидан эшитган бир, уларни дунёвий илмлар соҳиби, илмига амал қилган замонамиз донишмандларидан билиб олган бўлакча, деб ўйлаймиз.

Бугун устоз Ҳамиджон Ҳомидий табаррук 75 ёшга тўлдилар. Шу сабабдан домлага аввало ҳазрати Лутфий умрларини беришни Яратгандан сўраб, уларнинг ижодларига барака, янада кўплаб иқтидорли шогирдлар тайёрлаб пиру комил бўлиб юришларини тилаб қоламиз.

Мўминжон СУЛАЙМОНОВ,
филология фанлари номзоди, доцент.

АЛЛОМАЛАР ИЗИДАН

Ҳомидий домла «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзуидаги докторлик диссертацияси устида тадқиқот олиб бораётган пайтлари Шарқнинг машҳур шахс-

лари, алломалари, мутафаккирлари, адиблари ва ҳукмдорлари ҳақидаги маълумотларни ўрганиб, тўплаб юрганларидан хабардор эдим. Абу Наср Форобий, Абу Райҳон Беруний, Ибни Сино каби олимлар тўғрисида сўраб қолсангиз, «Фан ва турмуш», «Шарқ юлдузи», «Гулистон» журналларининг фалон йил, фалон сонида мақола босилган, яхши мақола эди деб жавоб берардилар.

Домла бир куни Шарқдан жуда кўп улуғ шахслар етишиб чиққанлигини, аммо уларнинг аксарият қисми илм аҳлига маълум эмаслиги, имконият бўлиб қолса, алоҳида бир китоб ёзиш ниятида эканликларини айтиб қолдилар.

— Қўлёзма китобларда бундай қимматли маълумотлар жуда кўп учрайди. Уларни махсус дафтарга кўчириб олаяпман. Аввал мақолалар шаклида эълон қилиб китобхонлар фикрини билмоқчиман, — дедилар. Шундан сўнг қўлёзмаларни ўрганишга бўлган қизиқишлари сабабини айтиб бердилар.

Устоз Натан Муродович Маллаев Ҳомидий домлага номзодлик мавзуи сифатида Фирдавсий «Шоҳнома»сининг ўзбекча насрий таржималарини ўрганишни таклиф қилган эканлар. Бу мавзуга оид манбалар асосан қўлёзмалар бўлиб, ҳар бири ёстикдек-ёстикдек келадиган бир неча китоблар экан. Домла бу китобларни ўқиб ўрганишга бутун аспирантура даври ҳам етмайди деб ҳайиққанлар ва имкон топиб бу ҳақда Маллаев домлаган айтишга қарор қилганлар. Шундай кун ҳам келиб қолибди: Уругвайнинг дунёга машҳур «Национал» футбол жамоаси собиқ иттифоқнинг мана ман деган жамоаларини мағлуб этиб, Тошкентга «Пахтакор» жамоаси билан учрашувга келади. «Пахтакор»чилар бу ўйинда жуда катта жасорат кўрсатадилар ва ғалабага эришадилар. Ҳамма хурсанд, ҳамма ишқибозларнинг кайфи чоғ. Футболдан қайтишаётганда Ҳомидий домла минг бир истиҳола билан ўйлаб юрган фикрларини аста Маллаев домлага айтадилар. Ус-

тоз Маллаев бир оз ўйланиб туриб, ўзига хос салмоқли оҳангда: «Мулла Абдуҳамид, мен сизни меҳнатдан қочмайдиган йигит деб ўйлардим. Илмда осон йўл ҳам бор эканми? Яна ўзингиз биласиз», дебдилару, кейин индамабдилар. Катта устознинг шогирдига ишончи ва ўзига хос далдаси, танбеҳи тўғри хулоса чиқариш учун етарли бўлибди. Домла бир ярим йил давомида Шарқшунослик институти кутубхонасида муқим ўтириб зарур қўлёзма манбаларни ўқиб-ўрганибдилар. Шу баҳона форсий ва туркий тилда битилган эски қўлёзмаларни ҳам, тошбосма нашрларни ҳам бемалол ўқийдиган бўлиб олибдилар. Ана шу даврда кўп асрлик адабиётимиз тарихига оид бошқа нодир манбаларни ҳам ўрганишга тўғри келган экан. Кейинроқ домла ҳали фанга маълум бўлмаган, истеъмолга кирмаган, тадқиқ этилмаган асарларни ҳам ўргана бошладилар. Жумладан, бу ўринда Рушдийнинг «Тазкираи авлиёи туркий», «Хомушийнинг «Шоҳномаи туркий» ва «Шоҳ Ҳижрон «Шоҳномаси» каби асарлар қўлёзмаларини эслаш мумкин.

Ҳомидий домла бир неча нодир қўлёзмалар ва айрим насрий нусхалардан жамланган қизиқарли маълумотларни алоҳида китоб ҳолида 1990 йил «Олисиёқин юлдузлар» номида чоп эттирдилар. Кўпдан бери шундай китобга эҳтиёж катта эди. Шунинг учун ҳам кўп тиражда босилганлигига қарамай бу нашр тезда тарқалиб кетди. Устоз бу борадаги тадқиқотларини давом эттириб, бир қанча қизиқарли мақолаларни эълон қилдилар. Уларга янги маълумотларни қўшиб, 1994 йилда «Қирқ беш аллома ҳикояти» китобини нашр этдилар. Шарқнинг машҳур кишиларидан қирқ беш нафарининг ҳаёти ва фаолияти ҳақида қизиқарли ҳикоялар жамланган бу китоб ҳам тезда ўз ўқувчиларини топди. Китобга киритилган ҳикоялар янги-ча бир усулда ёзилган бўлиб, дастлаб бирор қизиқарли воқеа тасвирланади, кейин шу билан боғлиқ ҳолда машҳур шахс ҳаётига оид маълумотлар келтирилади.

Юқоридаги китобларнинг дунёга келишида домланинг кўп йиллар матбуотда машҳур кишилар ҳаётига бағишлаб эълон қилган мақолалари, албатта муҳим роль ўйнаган. Кўпчилик бу мақолаларни ўқиб, равон услубда ёзилганлигини таъкидлаган ва алоҳида китоб қилинса яхши бўлар эди, деб фикр билдирган. Домланинг бу соҳадаги изланишлари туфайли «Машриқзамин — ҳикмат бўстони», «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» каби қўлланма ва китоблари ҳам яратилди.

Устоз Ҳомидий домла узоқ йиллар кўплаб қўлёзма манбаларни тадқиқ этиш натижасида тўплаган, аниқроғи, мисқоллаб йиққан маълумотларини умумлаштириб, 1999 йил «Кўҳна Шарқ дарғалари» номи билан «Шарқ» нашриёт-матбаа концернида нашр қилдирдилар. Китобнинг равон ва қизиқарли услубда ёзилганлиги китобхонларга манзур бўлди. Ҳозир бу китобни кўплаб илм масканларининг кутубхоналарида учратиш мумкин. Ундан ўқитувчилар, мураббийлар «Одобнома» ва «Маънавият» дарсларида қўлланма сифатида ҳам фойдаланаяптилар.

Мазкур китоб тўлдирилган ҳолда 2004 йил яна чоп этилди. Маълумки, Шарқда тазкираларнинг икки тури кенг тарқалган. Биринчиси авлиёлар ҳаётига оид бўлса, иккинчиси адиблар, асосан, шоирлар ҳаёти ва ижодига бағишланган бўлади.

Истиклолга қадар авлиёлар ҳақидаги тазкиралар деярли ўрганилмади, ҳисоб. Ҳатто Ҳазрат Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат» асари ҳам шайхлар ҳаётига оидлиги сабабли номигагина ўрганилди ва қисқартирилган ҳолда нашр этилди. Аммо Ҳомидий домла бу борадаги фаолиятларини бирмунча олдинроқ бошлаган эдилар. Адабиётшунос Икромжон Останақулов билан ҳамкорликда Рушдийнинг «Тазкиратул авлиёи туркий» асарини кирилл ёзувига табдил қилиб нашрга тайёрлашди. Бу хайрли иш натижаси ўлароқ Икромжон Останақулов «Авлиёлар султони» китобини нашр қилдирди.

Авлиёлар тўғрисидаги тазкираларни тадқиқ этиш ва улар ҳақида мақолалар эълон қилиш туфайли домланинг навбатдаги китоблари ёзилди ва 2004 йил «Тасаввуф алломалари» номи билан босилиб чиқди. Ушбу китобда ҳозирга қадар илм аҳлига номлари маълум бўлмаган ёки жуда кам эътибор берилган кўплаб тасаввуф намояндалари ҳаётига оид қизиқарли маълумотлар жой олган.

Кейинги йилларда профессор Ҳамиджон Ҳомидий тазкираларни жиддий ўрганишни давом эттирдилар. Эрон Ислом Республикасида бўлиб, анъанавий халқаро китоб ярмаркасидан бир қанча нодир китоблар қатори форс-тожик тилидаги биринчи тазкира Муҳаммад Авфий Бухорийнинг «Лубоб ул-албоб» (Асосларнинг асоси) ва Мугрибийнинг «Тазкират уш-шуаро» (Шоирлар зикри) асарларини олиб келдилар. Албатта, мақола ва китобларни ёзишда бу асарлардан ҳам унумли фойдаланганлар. Шунингдек, Ҳасанхожа Нисорийнинг «Музаккир ул-асҳоб» (Сафдошлар хотираси) тазкирасини, Пўлатжон домулла Қайюмовнинг «Тазкираи Қайюмий» ва «Тазкират уш-шуаро» асарларини ўрганиб, улардан ҳам қимматли маълумотларни тўпладилар.

Доцент Маҳмуджон Маъмуров билан ҳамкорликда ёзилган «Наманган адиблари» китобидан жой олган, ўтмишда яшаб ижод этган наманганлик ижодкорлар ҳақидаги маълумотлар Ҳомидий домла қаламига мансуб.

Профессор Ҳомидий домла авлиёлар ва шоирлар ҳаётига доир тазкираларни тадқиқ этиш натижасида аниқлаган муҳим маълумотларни ҳаммуаллифликда яратилган «Ўзбек педагогикаси антологияси», «Ўзбек педагогикаси тарихи», «Ўзбек адабиёти», «Ўзбек адабиёти тарихи дастури», «Ўзбек адабиёти» (маълумотнома, лотин ёзувида), «Педагогика тарихи» (лотин ёзувида) каби дарслик, қўлланма ва дастурларга ҳам киритганлар.

Хулоса қилиб айтганимизда, устоз Ҳамиджон Ҳомидий домланинг тазкираларни ўрганиш ва улар-

ни оммалаштириш соҳасида олиб бораётган тадқиқотлари ҳамда амалий фаолиятлари ўзбек адабиёти тарихини ўрганишда ўзига хос аҳамиятга эгадир.

ИЛК УЧРАШУВДАГИ ИЛИҚ ТААССУРОТЛАР

Устозлар ҳақида ёзиш одатда кишига катта масъулият юклайди. Аввало устознинг ҳамма яхши фазилатларини кўнгилдагидек очиб бера оламанми, деган ҳадик пайдо бўлади. Қолаверса, кўпчиликка маълум бўлган жиҳатларни такрорламасликка, бошқа ўзига хос қирраларни кўрсатишга ҳаракат қиламиз.

Устоз Ҳамиджон Ҳомидий ҳақида ёки у кишининг китоблари тўғрисида ёзишдан олдин мени ҳам юқоридаги каби ҳис-туйғу чулғаб олади.

Домлани илк марта 1979 йил сентябрда, талабалигимизнинг дастлабки кунлари «Ўзбек адабиёти тарихи» фанидан маъруза бўлган куни кўрдик. Домла билан шахсан танишиш ва бафуржа суҳбатлашиш эса ўша йили Жиззах далаларида, пахта йиғим-терими даврида бўлди. Ўшанда кеч куз, далаларда деярли пахта қолмаган. Шундай бўлишига қарамай, бутун Ўзбекистон салкам 6 миллионлик хирмон учун кураш олиб бораётган палла эди.

Пахтазорда, талабалар тили билан айтганда, «подбор» ҳам қолмаган бир пайтда биздан ҳам норма, ҳам пайкални тозалаш талаб қилинди. Тозаланган далаларни шудгор қилишга рухсат берилар экан. Умрида пахта термаган, ҳатто пахтазорни кўрмаган курсдошларимиз ҳам бор эди. Улар учун табиийки, 60 килограммлик нормани бажариш мушкул иш эди. Кечки пайт ҳисоб-китоб бўлиши, яъни «штаб» — ўша пайтларда талаба бўлганларга маълум ҳол.

Бизнинг омадимиз чопиб, биринчи сменада Ҳомидий домла раҳбар бўлиб қолдилар. Ҳар ҳолда домланинг яхши муомаласидан уялибми, ҳамма ҳаракат қилар эди.

Бир куни тушликдан кейин биз пахта тераётган пайкал ёнида машина теримидан сўнг одам ораламаган, нисбатан пахтаси кўп пайкалга берухсат ўтдикда, бир четдан «подбор» қила бошладик. Ҳаш-паш дегунча бир неча этак теришга ҳам улгурдик. Айниқса, нормани бажара олмай юрган талабалар роса ғайрат қилишаётганди... Бирдан бақир-чақир эшитилиб қолди. Дала четидан бир киши бизга қараб шитоб билан келаётганини кўрдик. Ҳаммамиз сездикки, бу киши бригада бошлиғи, бизнинг берухсат бу пайкалга ўтганимизни кўриб, жаҳл билан сўкиниб келарди. Нима қилишимизни билмай қолдик: қочай десак, анча пахта териб қўйганмиз, ундан айрилиб қолишга кўзимиз қиймайди, қочмай қараб туриш ҳам хавфли, шу важохати билан келиб бригадир уриб қоладими ёки домланинг олдига ҳайдаб борадими? Бошимиз қотиб бир қарорга келгунимизча, бригадир ҳам етиб келди.

— Ким сенларга рухсат берди? Қани даладан чиқчи! — деб ўшқира бошлади. Шу пайт, биз кўрмай қолибмиз, бошқа тарафдан Ҳомидий домла келиб қолдилар. Бригадир домлага: «Шу ерда туриб болаларга қўй демабсиз», деган маънода таъна қила бошлади.

— Болалар терган пахталарини уйларига олиб кетмайдилар, сизнинг хирмонингизга олиб борадилар. Мана бу пайкалингизда ҳеч вақо қолмабди, бекор сарсон бўлишаяпти. Бу томондан мана бир четдан теришаяпти. Барибир бу дала ҳам терилади-ку?! — деб бизнинг тарафимизни олдилар, домла. Бригадир бир пас қизишиб бақириб-чақириб олди. Кейин ҳовуридан тушди. Сўнгра:

— Далани битта ҳам тўкилган, оқарган пахтасини қўймай тозалаб, шудгор қилишга топширишим керак, — деб важ кўрсатди.

Шунда Ҳомидий домла:

— Унақа қилиб тозала десангиз, битта пайкални

10-15 кун у ёқда турсин, бир ойда ҳам тамомлаб бўлмайди-ку?! Бу ёқда териладиган пахта шудгорга қўшилиб кетади. Ҳозир вақтида териб олингани маъқул, — деб яна бизга ён босдилар.

Биз барибир шу пайкалда қолдик. Кўпчилик кунлик нормани бажариб хурсанд бўлди. Кейин маълум бўлишича, бригадир катта йўл ёқасидан пайкални топ-тоза қилиб тердириб олмоқчи ва бошлиқларга ҳамма далаларни шундай қилиб тозалаяпман деб кўрсатмоқчи бўлган экан. Шу баҳона сабабли домла билан яқиндан танишиб ҳам олдик. Ўша куни домла бизнинг бошқа пайкал оралаб кетганимизни ҳам, азбаройи кўпроқ пахта териш учун шундай қилаётганимизни ҳам, кейин бригадирнинг бақариб-чақариб келаётганлигини ҳам кўриб, кузатиб турган эканлар. Шу пахта йиғим-теримида Ҳомидий домланинг талабаларга талабчан, аммо жуда меҳрибон, камтарин ва очиққўнгил эканликларини билиб олдик.

Аввало шунини таъкидлаш керакки, домла куни билан далада, талабалар орасида юриб, ҳаммага кўз-қулоқ бўлиб турар эканлар. Кейинроқ сменага бориб, ҳатто далага кирмай келиб-кетадиган домлаларни ҳам кўрганимизда, домланинг қадри билиниб қолди.

Баъзан талабаликнинг энг ажойиб «олтин даври»га хос бўлган тадбирлар — оқшом пайтлари шеърхонлик, мушоира, «ёлғондакам туғилган кунлар» ўтказар эдик. Бу тадбирларимиз жуда қизиқарли ўтар, шеър ва кўшиқларга бой бўлар эди. Домла буларни ҳам жиддий кузатар, баъзан жюри ҳайъатини бошқарар эдилар.

Хато ўқилган шеър, нотўғри айтилган кўшиқ ҳақида самимий оҳангда фикр-мулоҳазалар билдирардилар. Бир мисол: ўшанда биринчи курслар куни эди, кўшиқ хиргойи қилиб юрадиган ҳаваскор бир курсдошимиз Машраб ғазали билан айтиладиган «Ўртар» кўшигини ижро этди. Охирида:

*Бу Машраб дардини, жоно, ҳеч ким бошиға солма.
Агар машҳарда оҳ урсам, замину осмон ўртар, —*

деб тугатди.

Ҳомидий домла кеча охирида талабаларнинг топ-қирлигига, истеъдодига, шунингдек, ижрочилик маҳоратларига ҳам изоҳ бериб ўтдилар (Чамамда, биринчи курс гуруҳлари ўртасида мусобақа ташкил этган эдик). Охирида қўшиқ ҳақида гапириб, машҳар эмас, маҳшар, яъни рўзи маҳшар — бу қиёмат куни демакдир, замину осмон эмас, биҳишти жовидон. Оташқалб Машраб: Агар маҳшар, яъни қиёмат куни муҳаббат дардида оҳ урсам, биҳишти жовидон — мангу, абадий жаннат ҳам ёниб кетади демоқда, — деб байт мазмунини тўғри изоҳлаб бердилар.

Шунингдек, ғазалнинг тасаввуф билан боғлиқ эканлигига бир оз ишора қилиб ўтдилар. Зеро, у пайтларда тасаввуф ҳақида гапириш мумкин эмас, шеърларни фақат дунёвий руҳда таҳлил қилинар эди. Шу билан домла мумтоз қўшиқларни куйлашдан аввал албатта матнни тўғри ўқиш ва мазмунини яхши тушуниб олиш кераклигини таъкидладилар. Мумтоз қўшиқларни ёддан ўрганиб айтиш хато усул эканлигига, айниқса, адабиёт муаллими бунга жиддий эътибор бериши лозимлигини уқтирдилар.

Шу муносабат билан домлага далада ҳам бадий адабиёт ҳақида жуда кўплаб саволларни берардик. Устоз эса, эринмай, далил ва исботлар билан қизиқарли қилиб жавоб қайтарардилар. Домланинг ҳам форс-тожикча, ҳам ўзбекча шеърларни жуда кўп ёддан библиографи бизда катта таассурот қолдирар эди.

Бир куни кечки пайт яна қизиқарли тадбир бўлди: битирувчи курслар биз — биринчи курсларга ўзларининг қобилиятларини намойиш қилиб, шеърлар ўқиб беришди, қўшиқлар, интермедиялар ижро этишди. Энг охирида уларнинг ажойиб номерлари жой олган

экан. Адашмасам, бир қашқадарёлик қиз устозларга тақлид қилиб, домлаларнинг хатти-ҳаракатларини худди уларнинг ўзларига ўхшатиб қўярди. Жуда тақлидчиликнинг ҳавосини олган экан. Хуллас, ўша куни кўплаб устозлар қатори Аъзам Шерматов, Мазлума Асқарова, Қозоқбой Азизов, Хосият Назарова, Ҳамиджон Ҳомидийларга тақлид қилиб, уларнинг дарс ўтаётганларида учрайдиган энг характерли ҳолатларини айнан кўрсатиб берди.

Шулардан, бизнингча, энг қизиги Ҳамиджон Ҳомидий домлага қилган тақлиди бўлди. Бу бизнинг қарсақларимиздан ҳам билиниб турарди.

Муқаллид домламизнинг эҳтирос ва ҳаяжон билан ўқийдиган шеърлари — Мавлоно Атоийнинг:

*Ул санамким сув яқосинда паридек ўлтурур,
Ғояти нозуклукидин сув била ютса бўлур, —*

деб бошланувчи газалини айнан устоз Ҳомидийга хос мимика билан ўқиб берган эди.

Бунга домла ҳам табассум билан қараб турдилар-да: — Э, э, офарин, офарин! — деб қарсақ чалдилар.

Кейинги йилларда ҳам бир неча марта домла билан пахта теримида бўлдик, лекин ҳамиша бизни биринчи учрашув ва илк таассуротларимиз тарк этмади.

Домланинг камтаринлиги, талабаларга меҳрибонлиги, талабчанлиги ва ҳалоллиги, ўз касбига бўлган меҳр-муҳаббати, кўп ўқиб-ўрганиши минглаб шогирдлари қалбида илиқ таассуротлар қолдирганлиги табиийдир.

Адҳамжон АШИРОВ,
тарих фанлари доктори

АВЕСТОШУНОС ОЛИМ ВА ЖОНКУЯР УСТОЗ

Эл ардоқлаган устозлар билан бевосита мулоқотда бўлиш, уларнинг илм-фан сарчашмаларидан бахра

олиш, эзгу инсоний фазилатларидан ўрнак олиш киши қалбига лаззат ва руҳига қувват бағишлайди. Халқимизда илм фидойилари бўлган кишиларнинг қалбини дурдоналарга тўла уммонга қиёс қилишади. Узоқ йиллар давомида олиб борилган сермашаққат меҳнат эвазига олинган бебаҳо бойлик бўлган билим ва тафакурни асраб-авайлаб, уни халқ хазинасига қўшиб оммага етказиб бера олган ва ундан келгуси авлодларни баҳраманд қила олган ҳассос ижодкор инсонгина эл-юртда доимо эъзозланади, албатта.

Таниқли адабиётшунос ва манбашунос олим Ҳамиджон Ҳомидий ана шундай мўтабар, ҳимматли ва бағрикенг инсонлардан биридир. Устоз Республикамизда эмас, балки халқаро миқёсда ҳам таниқли олим, ўзбек мумтоз адабиётининг ҳассос билимдонларидан бири бўлишлари билан бирга манбашунослик, фольклоршунослик ва педагогика каби фанларнинг турли соҳалари бўйича ҳам самарали илмий изланишлар олиб борган ва ўзларининг қарийб эллик йиллик илмий фаолиятлари мобайнида йигирмадан зиёд яқин монографиялар, дарсликлар, ўқув қўлланмалари ва рисоалар ҳамда 400 дан ошдиқ илмий-оммабоп мақолалар эълон қилган йирик мутахассис ҳамдир. Сўзимиз аввалида шуни таъкидлаб айтмоқчимизки, устознинг сермахсул илмий фаолиятлари ўз даврида ҳамкасблари томонидан бир неча бор эътироф этилган ва мутахассислар томонидан унинг илмий-педагогик фаолиятига муносиб баҳо берилган⁷. Қолаверса менинг мутахассислигим адабиёт тарихи доирасида бўлмаганлиги, балки қадимий диний эътиқодлар

⁷ Ҳамиджон Ҳомидийнинг илмий-педагогик фаолияти тўғрисида ҳамкасблари билдирган фикр-мулоҳазалар тўғрисида батафсилроқ қаранг: Саримсоқов Б., Жўраев М., Сулаймонов М. Ҳамиджон Ҳомидий. «Ўзбек тили ва адабиёти», 1995, № 5-6.; Тўхлиев Б. Умр имкон намоиши. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1996 йил 2 февраль; Олим С. Хушчақчақ, билимдон, фидойи. «Маърифат», 1996 йил 3 март; Комилов Н. Зардуштдан Косонийгача. «Халқ сўзи», 2000 йил 29 июл; Тўхлиев Б. Ҳикмат бўстонида тухфа, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2000, 8 феврал.

ва уларнинг халқимиз турмуш тарзидаги изларини тадқиқ қилувчи этнолог мутахассис бўлганлигим боис ҳам ушбу мақолада Ҳамиджон Ҳомидийнинг серқирра илмий ва илмий педагогик фаолиятларида ўзига хос ўринни эгаллаган авестошуносликка оид тадқиқотлари борасидагина фикр юритишни жоиз деб билдим. «Авесто»да битилганидек ўзига эзгулик йўлини асосий тамойил қилиб олган устоз тарихимиз ва ёзма меросимизнинг ноёб дурдонаси ҳисобланмиш ушбу китобни илмий амалий манба тарзда ўрганиш ва уни кенг оммага етказиш борасида улкан ишларни бажарган фидойи тадқиқотчилардан биридир. Инчунин, бу борада устознинг узок йиллар мобайнида маънавиятимизнинг илк сарчашмаси бўлган «Авесто» таржималари, янги форсий нашрлари, сосонийлар даври ёдгорликлари «Будахшин» ва «Динкард»ни ҳамда 4 жилддан иборат «Авесто» луғати⁸ни бевосита ўқиб ўрганиш ҳамда илмий таҳлил қилиш асосида нашр қилган «Авесто» файзлари» (Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, 2001), «Авесто» ва тиббиёт» (Ибни Сино номидаги нашриёт, 2001), «Авесто» ва маънавият» (Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, 2001) каби тадқиқотларини мисол тарзда келтиришимиз мумкин. Умуман, мазкур асарларда ушбу тарихий манбанинг яратилиш тарихи, унинг ватани ҳамда мазкур манбада зикр этилган турли муаммолар доирасида қизиқарли ва эътиборга молик қарашлар баён этилганлиги билан ҳам ажралиб туради. Айниқса, бу борада устознинг «Авесто» файзлари» номли асари алоҳида эътиборга сазовордир. Ушбу китобга сўзбоши ёзган таниқли шарқшунос ва исломшунос олим профессор Н.Комилов ҳақли тарзда таъкидлаганларидек, китобда биринчи марта «Авесто» ҳақида кенг маълумотлар берилиши билан бирга, ушбу манба борасида эски тушунчалар асосли равишда танқид қилинган⁸. Шунингдек, мазкур қизи-

⁸ Қаранг: Комилов Н. Маънавий меросимиз сарчашмаси // «Авесто» файзлари». — Т.: 2001. 4-5-бетлар.

қарли ва илмий қимматли асарда «Авесто»нинг таркибий қисмлари ва моҳияти тўғрисида ҳамда қадимий ёзма меросда яратувчилик мадҳи, таълим ва устоз талқини, оила ва аёллар тавсифи, халқ байрамларига оид янги илмий маълумотлар баён этилган бўлиб, бу ўз навбатида ҳар бир ўқувчини ушбу асарни тарихимиз ва узоқ аждодларимиз ақлий-руҳий тафаккури ҳамда анъанавий турмуш тарзини ўрганишга ундайди. Домланинг зардуштийлик ва «Авесто» тадқиқи доирасида бажарган бошқа бир тадқиқотлари «Авесто» ва тиббиёт» мавзусига бағишланган бўлиб бунда кўҳна Шарқдаги тиббиёт билимининг тараққиёти ва ўзига хос хусусиятлари асл манбалар асосида ёритилган. Шунингдек, «Авесто» жамияти даврида табибларни тайёрлаш, уларнинг бурч ҳамда вазифалари, табобат амалиёти, касалликлар таснифи, уларнинг пайдо бўлиш сабаби ва омиллари, беморларни даволаш усуллари, доривор ўсимликлар ва уларнинг таснифи борасида қизиқарли ва ўз навбатида илмий-амалий аҳамиятга молик маълумотлар баён қилинган⁹. Бундан ташқари, машҳур авестошунос олим айнан «Авесто» ва зардуштийлик доирасидаги мавзуларда 10 дан ошиқ илмий тадқиқотлар ва элтика яқин илмий ҳамда илмий-оммабоп мақолалар эълон қилди. Иккинчидан, устознинг «Авесто» тарихи ва маънавий ҳамда адабий, маданий меросга бағишланган тадқиқотлари натижасида зардуштийлик ва «Авесто»нинг илк ватани айни Ўзбекистон ҳудудларида бўлган, деган қатъий хулосага келиши дунё авестошунослари орасида зардуштийлик ватани борасида давом этиб келаётган илмий баҳснинг амалда барҳам топишига маълум даражада хизмат қилди. Дунёнинг кўплаб етакчи олимлари «Авесто»нинг Ўрта Осиё заминиди, хусусан қадимги Хоразм тупроғида шаклланганлигини тан олишди.

Учинчидан, авестошунос олим Ҳ.Ҳомидийнинг узоқ йиллар мобайнида «Авесто»ни ўрганишлар натижасида айрим тарихий хатоликларга ҳам барҳам

⁹ Қаранг: «Авесто» ва тиббиёт. — Т.: Ибн Сино номидаги нашриёт, 2001.

берилди. Жумладан, Зардушт яратган динни «мажусийлик», «оташпараствлик» эмас, балки маздопараствлик ва зардуштийлик эканлиги ва уларнинг бундай деб аталишининг тарихий сабаблари очиб берилган. Устознинг ёзишларига кўра, «Динкард» ва пахлавий тилидаги бошқа китобларда Зардушт «Магупта» шаклида зикр этилган. Бу адабиётлар араб тилига таржима қилинганда Зардушт «Мажус» ва «Мажуса» тарзда, у тарғиб қилган дин «Мажусий» деб аталган. Аслида зардуштийлар ҳеч қачон қуёш, оловга сиғинишмаган. «Оташ», «Қуёш», «Нур» зардуштийлик динининг симболи бўлган, холос. Улар қуёш, ёруғликка қараб ибодат қилишган, сайил ва тўйларида ўртага гулхан ёқиб, атрофида ўйнашган, марҳумлар руҳини шаъм ёқиб шод этишган.

Зардушт диний жиҳатдан ҳам, ижтимоий жиҳатдан ҳам битта улуғ ва донишманд илоҳ — Ахурамаздага сиғинишни тарғиб қилган¹⁰. Демак, биз бундан задуштийлик динини оташпараствлик, мажусийлик деб номлаш нотўғри эканлигига амин бўламиз.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, мени илм йўлига олиб келган устозимиз Ҳ.Ҳомидийнинг ҳаётда ажойиб бир шиорлари борки, буни барча илм аҳли учун ўрнак тарзда кўрсатиш мумкин. Домла доимо «устозлардан ўрганиб илм олдингми, энди уни чарчамай сарфла, токи сенинг шогирдларинг ҳам Шарқнинг бепоён илм-маърифатидан баҳра олиб камол топсин», — деб таъкидлайдилар. Бу ўз навбатида ҳасос илм фидойисигагина хос фазилат деб айтиш мумкин. Умуман олганда, кўплаб илм аҳли қатори мен устознинг бундай сермашаққат ва ўз навбатида сермазмун фаолиятларида омадлар тилайман ва устознинг келгуси илмий-педогогик фаолиятида янги-янги тадқиқотлар кутиб қоламан.

---

¹⁰ Ҳомидов Ҳ. Авесто» файзлари... 86-87 бетлар.

МАЪНАВИЙ ЭХТИЁЖ ВА СЕРФАЙЗ ҚОМУС

Филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидий кейинги йилларда кўҳна Шарқнинг дарғалари ва машҳур машойихлари ҳаёти ҳамда фаолияти ҳақида бирламчи манбаларга таянган ҳолда маълумотлар берувчи бир қатор рисоалар чоп эттирди¹¹. Шарқ мутафаккирларининг ҳаёти, ижодий мероси ибратомуз, одамийлик ва жасоратга чорловчи ҳикоятлар, ривоят ҳамда нақллар билан йўғрилганлигидан мутаассир бўлганлигини эътироф этган адабиётшунос олим: *«Мен уларни излаш, ўрганишда кўп кўҳна дастхатларни, улкан олимларнинг асарларини ўқиганман. Ҳикмат тўла бу саҳифаларни ҳар гал ва-рақлаганимда ўзим учун янги таассурот, маърифат оламан»*,¹² — деб ёзади. Донишманд боболаримиз ҳаётидан олинган лавҳаларнинг аксарияти янги далиллар, дастхатлардаги маълумотлар асосида ёзилиб, кенг китобхонлар оммасига тақдим этилгандир. Мазкур рисоаларнинг ибратли жиҳатларидан бири шундаки, муаллиф ўзи қаламга олган алломаларнинг турли минтақа ва ҳар хил миллатга мансуб бўлган халқларнинг вакиллари эканлигига эмас, балки уларнинг ибратли ҳаёт йўли, боқий руҳи, бебаҳо ижодий мероси барча қавм ва авлодлар учун ҳамиша мўътабар ва ардоқли эканлигига эътибор қаратди.

Дарҳақиқат, муаллифнинг муроиди китобхонга маърифат улашиш, унинг таъбини равшан, кайфиятини

¹¹ Ҳамиджон Ҳомидий. Кўҳна Шарқ дарғалари. (Бадий-илмий лавҳалар. Иккинчи нашри). — Тошкент.: «Шарқ» НМАК Бош таҳририяти, 2004; Тасаввуф алломалари. — Тошкент.: «Шарқ» НМАК Бош таҳририяти, 2004.

¹² Ҳамиджон Ҳомидий. Кўҳна Шарқ дарғалари. — Б. 3.

чоғ этишга баҳоли қудрат улуш қўшишдан иборатдир. Шарқнинг аксарият улкан мутафаккирлари машаққатли ҳаёти эл-юрт тақдирига куюнчаклик, фидойиликка йўғрилган бўлиб, ўтмиш асрларда жаҳолатга қарши маърифат билан курашишнинг, зулматни нурафшон этмоқлик, халқ анъаналарини тиклаш ва ижодий давом қилдиришга интилишнинг, адолатни ёқлаш, маънавиятга ҳомийлик қилишнинг, ғайриинсоний иллатларни қоралаб, одамзодни эъзозлашнинг ёрқин намуналаридир. Бинобарин, боболаримизнинг халқсеварлик ва маърифатпарварлик борасидаги фикр-қарашлари ҳамиша бизга йўлдошу қўлдошдир.

Ҳамиджон Ҳомидийнинг «*Тасаввуф алломалари*» рисоласи мустақиллик йилларида миллий қадриятларимизни мукаммал ўрганиш учун яратилган кенг имкониятларнинг самараси, исломий билимларни халқимизга етказиш, сўфизм таълимоти дарғалари ижодини тадқиқ қилишда Н.Комилов, О.Усмонов, И.Ҳаққулов, И.Сувонқулов, Б.Назаров, С.Олим, С.Рафиддинов сингари турли авлодга мансуб олимларимиз бошлаган хайрли ишларнинг мантиқий давомидир. Адабиётшунос олим Атторнинг «*Тазкират ул-авлиё*», Жомийнинг «*Нафаҳот ул-унс*», Роқимийнинг «*Тарихи томм*», Муҳаммад Сиддиқ Рушдийнинг «*Тазкират-ул-авлиёи туркий*», Саидзиёвуддин Сажжодийнинг «*Ирфон ва тасаввуфга муқаддима*», Абдулрофеъ Ҳақиқимнинг «*Эронда тасаввуф тарихи*» сингари асарларига таяниб, фикр-мулоҳазаларини баён этади. Авлиёлар ҳақида тазкиралар битиш, уларнинг мақомат ва маноқибларини ёзиш борасида Абдураҳмон Сулламий, Абдуллоҳ Ансорий, Аттор, Жомий, Навоий, Муҳаммад Сиддиқ Рушдийлар сарчашмасида турган қадимий анъаналаримизни янги бир даврда давом қилдиради.

Филология фанлари доктори, профессор Н.Комилов китобнинг тасаввуф ва тариқатлар билан қизи-

қувчи китобхонлар, ислом тарихи, Мовароуннаҳр тасаввуфини ўрганувчилар учун қимматли манба эканлигини таъкидлайди. Чунки китобга киритилган улуг алломалар орасида Ўрта Осиёда камол топган илм-фан, маориф ва маиший маданият тараққиётига сезиларли ҳисса қўшган илм-ҳикмат, фалсафа ва фикҳ донишмандлари ҳам анчагина. Бундан ташқари китобдан ўрин олган баъзи алломалар ҳаёти ҳамда фаолиятининг маълум даври Мовароуннаҳр шаҳарларида кечган ёки авлодлари шу замин фарзандларидир. Шунинг учун ҳам Н.Комилов бу каби асарларнинг кўпайиши маънавият тарихини ўрганиш ва бугунги маърифатимиз учун фойдали эканлигини алоҳида қайд этади. Ҳамиджон Ҳомидий томонидан амалга оширилган улкан меҳнатлар самарасига тўхталиб: *«Ростини айтсам, шундай китобнинг яратилишини анчадан бери орзу қилардим. Китобни ўқиб чиқдим ва қониқиш ҳосил қилдим»*,¹³ — деб ёзади.

Чунки тасаввуф алломаларининг сўзлари ҳамиша инсон қалбининг малҳами ва руҳининг қуввати бўлиб келган. Уларни дилига жо этган инсон Қуръон ва Ҳадислар мағзига эшик очадигина эмас, ўзининг ҳолати, ахлоқини, қилаётган ишларининг яхши-ёмонлигини ўйлайди. Ҳаёт, охират, инсонийлик хусусида теран мулоҳаза юритиб, ички оламини тартибга солади. Илло инсоннинг руҳий-ахлоқий покланиши, илоҳий муҳаббат орқали юксалиб бориши тасаввуф таълимотининг асосий ғояларидан бўлиб, мазкур таълимот чуқур инсонпарварлик, поклик, абдий ҳаёт, кўнгил ҳуррияти ҳақидаги орзуларга йўғрилгандир.

Зотан азалдан халқимиз сўфий дарвешларга ҳурмат-эҳтиром кўрсатган. Бу орқали Аллоҳга унинг инсонни

---

¹³ Комилов Н. Машойихлар тазкираси. Қаранг: Ҳамиджон Ҳомидий. Тасаввуф алломалари. — Тошкент.: «Шарқ» НМАК Бош таҳририяти, 2004, -Б. 4.

улуғлаган қудрати ва файзу футуҳига эътиқодларини изҳор этганлар. Шайхларнинг сийрату сурати, донишмандона сўзларию кароматлари юксак ахлоқ ва илоҳий муқаддаслик намунаси сифатида қабул қилиниб келганлигининг сири ҳам тасаввуф шайхларининг халқимиз маънавий раҳбари, руҳоний мураббийси сифатида майдонга чиқишгани, пайғамбаримиз фаолияти ҳамда ҳолатларини давом эттиришга жазм этганликлари билан изоҳланади. Шу маънода, бемалол айтиш мумкинки, йирик шайхларнинг маънавий мероси, сўзи ва ҳолатларини, улар ҳақидаги хотиралар, ривоят ва ҳикоятларни ўрганиш орқали назарий қарашларни умумлаштириш имкони ҳам юзага чиқади.

Маълумингизким, Алишер Навоийнинг *«Насойим ул-муҳаббат»*, Муҳаммад Сиддиқ Рушдийнинг *«Тазкират ул-авлиёи туркий»* асарларигина ўзбек тилида яратилгандир. Улкан ўзбек шоири, носири, таржимони ва олими Муҳаммад Сиддиқ Рушдий замонавий адабиётшунослигимиз учун бутунлай янги фигура эканлиги, боз устига ҳар иккала муаллиф асарларининг тили замондош китобхон учун қийинчилик туғдиришини инобатга олсак, *«Тасаввуф алломалари»* рисоласининг қимматини англаш мумкин бўлади. Яна бир муҳим жиҳат шундаки, муаллиф рисолада келтирилган ҳикматларни оммавий китобхонга у қадар таниш бўлмаган Рушдийнинг *«Тазкират ул-авлиёи туркий»* асаридан олган. Агар эътибор берилса, Ҳамиджон Ҳомидий рисоласи ва Рушдий тазкирасининг композицион қурилиши ва мундарижасида ҳам талай муштаракликлар мавжудлиги аён бўлади. Ҳар иккала муаллиф ҳам ўз даврининг маънавий эҳтиёжларидан келиб чиқиб, кексалик айёмида бу эзгу ишга қўл уришади. Асарларини ёзиш учун арабий, форсий, туркий манбааларни синчиклаб ўрганишади. Хосу омга тушунарли, содда тилда баён қилишга интилишади. Ихчамликка эришиш андишасида анъанага эргашиб, пайғ-

амбарлар ҳақидаги қисса ва нақлларга тўхталмасдан, ўзига хос йўлдан бориб, тўғридан-тўғри шайх ва авлиёлар зикридан сўз бошлашади. Агар Рушдий тазкирасида 83 нафар бузруквор зикри берилган бўлса, Ҳамиджон Ҳомидий китобхонларга тасаввуфнинг муҳосибия, маломатия, тайфурия, жунайдия, нурия, қодирия, суҳравардия, мавлавия, кубровия, чиштия, нақшбандия, бектошия сингари мактаб ва тариқатлари хусусида мухтасар маълумотлар бергач, 68 нафар аллома тавсифини баён қилиш билан кифояланади. Шу боисдан бўлса керак, Рушдий қўлёзмаси 382 варақни ташиқил қилгани ҳолда, Ҳамиджон Ҳомидий рисоласи 206 саҳифадан иборатдир.

Муаллифлар қаламга олишаётган алломаларнинг илм-фан, дин, адабиёт оламида тутган ўрни, тасаввуфнинг қайси масаласига мансублиги, илмий салоҳияти, илм-фаннинг қайси тармоқлари билан машғурлигини тавсиф этишади. Бу жиҳатдан фарқ шундаки, Рушдий ҳар бир бобни зикр тарзида сажъ йўлида юксак кўтаринки руҳда тавсиф этса, Ҳомидий домла манбаларнинг мавжудлик даражасига кўра гоҳ илмий, гоҳ илмий-бадий, гоҳида эса оммабоп тилда баён қилиш йўлидан боради. Ҳар иккала тазкирада ҳам шайхларнинг туғилиб ўсган юрти, ижтимоий келиб чиқиши, таълим олган шаҳарлари, устозлари, у ёки бу тасаввуфий оқимга қўшилиб, ишқи илоҳий йўлига ўтгунга қадар бажарган ишлари, чеккан риёзатлари, тавбасига сабаб бўлган ваҳий баён этилади. Шу орқали китобхонда муайян шахс ҳақида маълум тасаввур ҳосил қилдиришга эришилади. Кейин эса қадимий насримизмнинг ривоят жанрига хос «нақл қилибдурларким», «нақлдурким», «нақл қилишлари-ча», «дебдурларким», «айтибдурлар», «келтирубдирлар», «андоқ келтирибдурларким», «сўрдиларким», «анга дедилар» сингари анъанавий киритмалар билан муайян алломанинг сафдошлари, муридлари ва

замондошларининг суҳбатлари, хотиралари ҳамда ҳикоялари берилади.

Шундан сўнг «дебдур», «Фузайл дебдур», «Абдурахмон Хуросоний дебдурки», «Иброҳим айтур», «ҳадисда келибдурким» каби бошланмалар билан у ёки бу машойихнинг «Қуръон» оятлари ва пайғамбар ҳадислари билан боғлиқ панд-насиҳатлари, диний-тасаввуфий тушунча ва мушоҳадалари ҳамда ибратли хулосалари келтирилади. Муаллифлар муайян ибратни кўрсатиш мақсадида баъзан алломанинг вафоти билан боғлиқ тафсилотларни баён қилишса, баъзида мурид ёки шогирднинг туши орқали марҳумнинг руҳий тақдирини ҳам кўрсатишга интилишади. Матндаги ҳар бир тавсиф, ривоят, нақл ва пандлар ўз ўрнида келтирилган бўлиб, улардан бирортасини тушириб қолдириш ҳам композицион мукамалликка, ҳам мантиқий изчилликка путур етказиши мумкин.

Рушдий ўзининг назарий фикрларини тасдиқлаш учун Қуръондан кўплаб оятлар келтириш, ҳадислардан фойдаланиш йўлидан боради. Айрим ҳолларда эса фикрларини далиллаш мақсадида Ҳофиз, Саъдий, Навоий, Шавкат, Сўфи Оллоёр асарларига мурожаат этади. Арабча ва форсча шеърларни вазнини бузмасдан маҳорат билан туркчага ўтиради. Ҳамиджон Ҳомидий тазкирасида ҳам бундай ҳолатлар кузатилади. Олим у ёки бу аллома ҳаёти ва ижодий меросини тадқиқ этган, асарларини таржима қилган олимларнинг тадқиқотлари, илм-фанимиз олдида турган долзарб муаммоларни кўрсатишга ҳам интилади. Форсий ғазал, рубоий ва маснавийларнинг насрий таржимаси билан рисола бийитиб, уларнинг китобхонга тушунилишини осонлаштиради. Шу маънода тазкиралар диний, назарий, тасаввуфий-ирфоний, маърифий-адабий моҳият касб этади. Китобхонни тасаввуфий исмлар, расм-русумлар, мазҳаблар (увайсий, тайфурий, маломатий, ахий)га, мартабалар (талабалик, му-

ридлик, зоҳидлик, дарвешлик, сўфийлик, омиллик, олимлик, орифлик, аминлик, шайхлик, жавонмардлик) га эришиш йўллари билан муайян даражада таништиради.

Ҳар бир ривоят, нақл ва наътлар билан танишган китобхон улардаги тарбия камолоти учун зарур бўлган чорловлар — имон бутлиги, эътиқод мустаҳкамлиги, интилишда собитлик, ижтимоий адолат, тўғрилиқ, ҳақиқат, иродалилиқ, ният поклигидан иборат тарбия унсурларидан мутаассир бўлади. Тазкираларнинг гоёвий йўналишини сайёрамизни ва она заминни эъзозлаш, жамиики инсон зотиға эътиқодининг турфалигидан қатъий назар, асл гоёси бирлигини эслатиш, элпарварлик, ватанпарварлик, нафсни жиловлай олишнинг муҳимлиги, Аллоҳ ва бандаға хос сифатларнинг моҳиятини англатиш ташкил этади.

Шайхларнинг фавқулодда қудрати, илоҳий каромати, назокати, аҳдларидаги комиллик, ҳаракатларидаги фидойилиқ, дилларидаги жабр-зулмға нисбатан исёнкорлик баробаридаги бандасига хос ожизлик ҳолатлари китобхонға ўрнақ бўларли тарзда баён қилинади. Зинҳор халқдан, оломондан узилиш маслаҳати тавсия этилмайди. Рисолада ислом одоби, муруватпешалиқ жаҳолат ва бадхўйлиққа зид қўйилиши орқали макон ва замон чегараларини билмайдиган аччиқ ҳаётӣ ҳақиқатлар ҳаққонӣ кўрсатилади.

Ҳамиджон Ҳомидӣ баъзан алломаларнинг насрдаги ўзига хос услуби, бадий маҳорати, ифода тарзи, илмӣ маданият ва идроки, асарларининг жанр хусусиятлари, бадий меросининг муҳим ёдгорлик сифатидаги қиммати масалаларини ҳам кенг ёритишға интилади. Жумладан, Муҳаммад Сиддиқ Рушдий нақл ва ривоятларида классик насримиз ва халқ оғзаки ижодига хос фразеологик бирикмалар, иборалар,

ўхшатиш ва жонлантиришлар, тажнис, ташбеҳлар кўплаб учрашини қайд этади. Рушдий дебоча ва хотима қисмлари, машойихларнинг муножотини беришда сажъ санъатидан усталик билан фойдалана олиши, лўндаликка интилишини таъкидлайди. Тазкирадаги диалоглар хусусида тўхталар экан: «Диалоглардаги фикрий таранглик ўқувчини шу қадар ўзига тортадики, у якун топгунча нафас олмай кутиб турасиз. Хулосалардан эса олам жаҳон ҳикмат оласиз»,¹⁴ деб ёзади. Рушдийнинг маҳорат билан ёзилган кўпгина ривоятларини «ўзбек саргузашт-сехрли асарининг энг яхши намуналари», нақлларини эса «тарихий ҳикоячилик жанрининг мумтоз тури» сирасига киритиш мумкинлиги ҳақидаги назарий қарашлар фикримизни далил-лашга хизмат қилади.

Ҳамиджон Ҳомидий Рушдийнинг тазкирасини «серфайз ва хосиятли ёдгорлик», «ирфоний билимлар қомуси» сифатида таърифлайди. Юқоридаги қиёслар шуни кўрсатадики, муаллифнинг «Тасаввуф алломалари» рисоласини ҳам давр ва китобхон маънавий эҳтиёжлари теран англаниб, ирфоний билимлар жамланган «серфайз қомус», деб атасак зинҳор муболага қилмаган бўламиз. Айни кунларда олим мазкур тазкирани янги кузатишлари, таҳлилу талқинлари билан янада кенгайтириш, қўшимча маълумотлар ҳисобига бойитиш устида қизгин ижодий изланишлар билан банд эканлиги кишини қувонтиради. Адабиётшунос олим изланишларининг муҳиби ва бир китобхон сифатидаги камтарона кузатишларимиз устоз бошлаган эзгу ишлар ривожда руҳий далда бўлар, деган умиддамиз.

---

¹⁴ Ҳамиджон Ҳомидий. Тасаввуф алломалари. — Тошкент.: «Шарқ» НМАК Бош таҳрирати, 2004, -Б. 200.

УСТОЗ РИЗОСИ

*Шогирд агар шайх ул-ислом, агар қозидур,
Устоз андин розидур — Тангри розидур.*

Алишер Навоий

Йиллар кетидан йиллар, ойлар кетидан ойлар, кунлар кетидан кунлар ўтаверади. Инсон зоти кун сайин фоний дунёнинг синовларидан кечиб ўтиб, ўзидан охират учун нимадир ҳозирлаб кетаверади. «Нима эксанг шуни ўрасан» қабилидаги ҳикматга асосан одамзод бу дунёда қандай уруғ қадаган бўлса, охиратда ўша уруғнинг самарасини тотади. Ҳаётда кўп нарсалар арзимасдай туюлади, кўп ҳолатлардан этак силкиб ўтиш мумкин. Бироқ шундай бир илоҳий туйғулар, мезонлар борки, уларни арзимас деб бўлмайти ва бефарқ қараш ҳам мумкин эмас. Ана шундай туйғу ва мезонлардан бири устоз дуосидир. Зеро қадимдан ота-боболаримиз ҳар бир касбда ўз салафларининг йўлини тутиб, уларнинг дуосини олиб кейин камолотга етишган.

*Камол эт касбким, олам уйидин,
Сенга фарз ўлмағай ғамнок чиқмоқ.
Жаҳондин нотаом ўтмак, биайниҳ
Эрур ҳаммомдин нопок чиқмоқ,*

Ҳазрат Навоий таъкидлаган мазкур касб камолига ҳам аслида устозлар дуоси, уларнинг розилиги сабаб бўлса, ажаб эмас.

Мана бу йил ҳурматли Президентимиз Ислом Абдуганиевич Каримов ташаббуси билан «Баркамол авлод йили» деб эълон қилинди. Бизнингча, ёшларнинг ко-

милликка эриштирувчи муҳим мезонлардан ва омиллардан бири, ҳар бир ёш қайси касбнинг этагини тутмасин, устозларининг розилигини олиш, уларга муносиб шогирд бўлиш, деб ўйлаймиз. Шундай экан ҳар бир ота-она ўз фарзандининг камолини истар экан, аввало уларга мазкур туйғуни сингдиришлари жуда зарурдир.

Ота-боболаримиз удумлари орасида шундай бир удум бўлган. Улар ҳар бир касбнинг ўз пири-устозини, уларнинг силсиласини аниқ билишган ва уларнинг номларини ҳурмат билан тилга олишган. Айтиш мумкинки, аждодларимиз ҳар бир касбнинг нафақат амалий томонини, балки унинг назарий жиҳатини пухта эгаллаб, чуқур англаб, шулар ҳақида рисолалар ёзишган. XX аср бошларида ёзилган бир неча рисола-ларда шу удумнинг мазмун-моҳиятини англаш мумкин. Жумладан, «Рисолаи бофандалик» (Тўқувчилик рисоласи), «Рисолаи сартарошлик», «Рисолаи деҳқончилик», «Рисолаи чорвадорлик» ва ҳоказо рисола-ларда ҳар бир касбнинг илк бошловчилари ва уларнинг давомчилари, мазкур касбнинг қонун-қоидалари кўрсатилган. Бу билан эса ўша касбнинг этагини тутган-ларга мазкур шахсларни ҳурмат билан тилга олиш, уларнинг дастуруламалларидан фойдаланиш, уларнинг руҳларни шод этиш баробарида, ўз ишларига ривож тилаш бўлган. Масалан, халқимизда, темирчилар пири Ҳазрати Довуд, хонандалар пири Ошиқ Ойдин ва ҳоказо сўзлар юради. Бу ҳам аслида мазкур касбни илк бошлаб берган шахсларга ҳурмат ҳамда шу орқали устоз-шогирдлик анъанасига содиқ қолиш бўлган.

Халқ китобларидан бири «Рисолаи бофандалик»да шундай келтирилади: «Ҳадиси шарифда ворид бўлуб-дурки, қола набиййу алайҳи-с-салом «Ал-касибу ҳабибуллоҳ». Агар сўрсаларки: «Кулоҳбофлиғ (бош кийим тўқиш) кимдин қолди?», жавоб айғилки: «Дониёл пайғамбардин қолди». Савол: «Шонабофлиғ (шарф тўқиш) кимдин қолди?», Жавоб: «Асадуллоҳ ғолиб-

дин қолди». Савол: «Нақшбофлиғ кимдин қолди?», «Хожа Баҳоуддиндин қолди»...»¹⁵.

Носириддин Бурҳониддин ўғли Рабғузийнинг «Қисаси Рабғузий» асарида шундай келтирилади: «Хабарда келмиш: Расул алайҳи-с-салом ёрлиқади: *«Нийма ал-амалу ал-газлу линисаа'и уммати ва нийма ал-амалу ал-хийатату лирижаали уммати, лав ла ал-кизбу фиҳим.* (Қандай яхши ҳунар тўқувчилик хотин-қиз умматларимга ва қандай яхши ҳунар тикувчилик эр умматларимга, агар уларда ёлғончилик бўлмаса эди)»¹⁶.

Шу ўринда бир савол туғилади: кўпчилик касб қаторида ўқитувчилик, домлалик касбининг ҳам пири-устози бўлганми? Бу саволга Носириддин Бурҳониддин ўғли Рабғузийнинг «Қисаси Рабғузий» асаридаги Идрис алайҳис-салом ҳақидаги бўлимидан жавоб топиш мумкин. Унда келтирилишича, Идрис пайғамбарнинг асл исми Яшқир бўлиб, «кўп дарс берганидин, Идрис атанди» дейилади. Идрис – араб тилидан «дарс берувчи» деган маънони англатади. Демак, мазкур манбага таяниб айтиш мумкинки, дарс ўқитувчиларнинг пири Идрис пайғамбардир. Яна мазкур асарнинг гувоҳлик беришича, айни шу пайғамбар Хизр, Илёс ва Исо алайҳи-с-саломлар каби боқий умр топган ва қиёматгача тирик қолган пайғамбарлардан саналишади. Яъни, мазкур тўрт пайғамбарни қиёматгача ҳар бири қайсидир осмонда боқий умр кечирувчи боқий пайғамбарлар қаторига кири-тишади. Балки, шу сабабдандир, дарс бериш, ўқитиш, таълим бериш касби бўлган – ўқитувчилик, домлалик ўзига яраша боқий яшаб келаётган ва то қиёматгача давом этадиган касблардан бўлса ажаб эмас. (Баъзи

---

¹⁵ Халқ китоблари туркумидан. Рисолаи бофандалик. – Т.: Фулом Ҳасан Орифжонов матбааси, 1907 йил.

¹⁶ Рабғузий, Носириддин Бурҳониддин. Қисаси Рабғузий. К. I. – Т.: Ёзувчи, 1990. – Б. 33.

бир касблар эскириб, ҳозир давом этишдан тўхтаган бўлиши ҳам мумкиндир). Демак, домлалик, ўқитувчилик касби ана шундай буюк касблардан бири бўлиб, бу касб эгалари ҳам улуғ инсонлардир.

Юқоридагилардан муддао — беназир устоз, филология фанлари доктори, профессор Ҳамиджон Ҳомидийнинг нақадар буюк касб эгаси эканлигини эътироф этган ҳолда, уларга шогирдлик эҳтиромимизни изҳор қилишдир. Сўзимиз охирида ана шу буюк касб эгалари бўлган устозлардан шогирдларининг баъзи бир айбу нуқсонларини кечириб, улардан рози бўлишини истаб, умид қилиб қоламиз. Зеро, ҳар бир шогирд «Устоз отангдан улуғ» иборасини кўнглида сақлаб келади ва уларнинг ризоси ҳамда раҳнамолиги барча нарсадан устун ҳисобланади.

Феруза АЗИМОВА,
аспирант.

ИЛМУ ИРФОН БИРЛА ИНСОН КАСБ ЭТАР ОЛИЙ МАҚОМ...

Илм инсониятни саодат, маърифат поғоналари оша Олий Мартаба сари етаклайди, ирфон эса эзгулик, комиллик томон чорлайди, Ҳаққа яқинлаштиради. Илм ва ирфон бирдек мустаҳкам ўрин эгаллаган қалб ва унинг соҳиби Олий Мақомга эришади, абадий ҳаётга юз тутади. Бу айни ҳақиқат заҳматкаш адабиётшунос олим устоз Ҳамиджон Ҳомидийга ҳам бевосита дахлдордир. Устознинг илмий ва ҳаётий фаолиятлари давомида эришган ютуқлари, амалга оширган самарали ишлари фикримиз далилидир.

Инсон илм соҳасида қандай ютуқ ва шарафга эришмасин, унинг жами меҳнатини намоён қиладиган, қадр-қиммат, обрў-эътиборини мустаҳкамлайдиган энг

биринчи ва асосий омил инсонийлик фазилатидир. Киши қандай мартаба ёки мансабда бўлмасин, илмнинг қай бир босқичини эгалламасин, у аввало самимий қалб соҳиби, маърифат пешвоси, ҳақиқат ошноси бўлмоғи жоиз. Ана шу хислатларнинг ўзигина инсонга юксак бахт, олий мартаба, олий саодат ҳадя этади.

Эл-юрт ўртасида ҳурмат қозонмоқ, маданият ва маърифат саҳнасидан ўрин эгалламоқ, мангу барҳаёт яшамоқ учун қалбни илму ирфон булоғидан суғормоқ лозимдир.

Инсон ва инсонийлик, илмий-ирфоний мартаба борасида мушоҳада юритар эканман, ҳар лаҳза кўз ўнгимда устоз Ҳамиджон Ҳомидий гавдаланадилар. Назаримда, устоздек чин инсонлар, маърифат ва ҳақиқат пешволари, илм ва ирфон нурларига йўғрилган самимий қалб соҳиблари жуда кам учраса керак. Устоз чехраларидаги самимият, нигоҳларидаги қатъият, жонкуярлик, илм-фанга фидойилик ҳар доим диққат-этиборимни жалб этади. Беихтиёр, қани энди ҳамма устозлар, барча инсонлар ҳам уларга ўхшаса, ўз касбини чин дилдан севиб, унинг равнақи учун тинмай меҳнат қилса, атрофидаги ва шогирдларини ҳам ўзидек ҳақиқий меҳнаткаш, заҳматкаш олим, аввало ҳақиқатпарвар инсон бўлишга чақирса, тез-тез ундаса... деган хаёлга чўмиб қоламан... Ўшанда маърифат осмонимиз янада чароғон, адабиёт бўстонимиз янада нурафшон бўлиши шубҳасиз.

Устознинг илм-маърифат соҳасидаги, ўзбек адабиёти тарихи тараққиётидаги хизматларини баҳолаш, таҳлил қилиш учун уларнинг сони ва сифатига этибор қаратмоқчи эмасман. Умуман олганда, моддийликдан йироқлашиб, маънавийлик, инсонийлик нуқтаи назаридан устозга муносабатимни ёритмоқчиман, холос. Чунки, устоз Ҳамиджон Ҳомидийнинг ҳар бир илмий-ирфоний асарлари юксак бадиий аҳамиятга молик, чексиз мақтову олқишга муносиб. Бунинг ўзини ҳам яхши тан оласиз, албатта.

Устознинг мени ўзига ром этиб келаётган фазилатларидан яна бири, уларнинг жонкуяр, фидойи инсонлар сирасидан эканликларидир. Шогирдларининг, бепарво, ўз устида ишламайдиган, илмий ишга эътиборсиз бўлиб қолишидан устоз ҳар лаҳза ташвишда юрадилар. Шогирдларининг илмий фаолиятига жиддий қараб, уларни тинимсиз изланишлар олиб боришга, бўш вақтларини фақатгина кутубхоналарда сарфлашга, илм йўлидаги ҳар қандай тўсиқларни мардонавор енгиб ўтишга ундайдилар. Устоз бу борада шундай бир ҳикмат ҳам қўллайдилар: «Илмли кишининг нони яримта бўлади, агар ана шу яримта нонга кўниб, тоқат ва қаноат қилсагина, у ўзи кўзлаган мақсадига ета олади, аксинча, илм йўлида учрайдиган оддий қийинчиликларни ҳам қабул қилолмаса, бундай кишига илм, илмга эса бундай сабрсизлар мутлақ бегонадир». Дарҳақиқат, устознинг бугунги кунда эришган ҳар қандай илмий-ижодий ютуқлари, адабиёт аҳли ўртасидаги чексиз ҳурмат ва эҳтиромлари ана шундай бетиним изланишларнинг ижобий самарасидир. Устоз бундай олий мақомни, юксак мартабани ҳар бир шогирдларида ҳам кўришни истайдилар. Шу маънода шогирдларига ҳақиқий дўст, маънавий суянч бўла оладилар. Зеро, шоир айтганидек:

*Илму ирфон бирла инсон касб этар олий мақом,
Илму ирфон ўрганишга ҳар замон ғайрат қилинг.*

Бугун устоз Ҳамиджон Ҳомидийни ҳар қанча эъзозласак, ҳар қанча таърифу тавсиф айласак ҳам оз. Чунки, улар ҳар қандай таҳсину олқишга муносиб улуғлардан. Устоз табаррук 75 ёшни қарши олар эканлар, мен уларни бу муборак айём билан самимий қутлайман. Кейинги илмий ва ҳаётий фаолиятларига чексиз омад, танларига саломатлик тилайман. Уларга бўлган ҳурмат ва эҳтиромим, шогирдлик муносабат-

ларимдан юзага келган туйғуларимнинг рамзий ифодасини ушбу назм торларига тизиб, устозга йўллаб қоламан:

*Нурли сиймонгиздан таралар зиё,
Мусаффо меҳрингиз мисоли дарё,
Арзир пойингизга тиз чўкса дунё,
Босган ҳар изингиз кўзга тўтиё.
Бир умр бош эгиб қиламан таъзим,
Қалбимга дур терган, азиз Устозим!*

Наиما РАҲМОНОВА

ҚУТЛОВ

*Бугун сизга таъзим, олқишу эъзоз,
Кўнгил дурларидан солай пояндоз.*

*«Ислом қомуси»дан ўрин олибсиз,
Жаҳоний эътироф муборак, устоз!*

*Бошингизда дўппи иймондан нишон,
Чеҳрангизда бордир илоҳий бир нур.
Шогирдлар барчаси ҳайратда лолмиш,
Оёғингиз синса айтибсиз шукур.*

*«Шоҳнома» шуҳрати»н ёйиб дунёга,
Дейсиз: «Машиқзамин - ҳикмат бўстони».*

«Қирқ беш аллома ҳикояси»ю

«Авесто» файзлари» ўзбекнинг шони.

*«Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи»,
Фирдавсий, Навоий «Боқий бўстон»да.
Меҳрингиз мужассам «Шеърӣ қаср» ва
Устоз «Навоийга» зўр «армуғон»да*

*Кўнглимизга яқин «Кўҳна одамлар»,
«Қайсар чумчуқ», «Етим» ҳам «Қорача қиз»
«Зардушт сабоғи»дан баҳраманд бўлиб,
«Мозийдан дур» териб бормоқдамиз биз.*

*«Шарқнинг дарғалари»н руҳин шод этган,
«Донишманд ота»сиз, буюк ижодкор.
«Дунёни ушлайди олимнинг илми»,
Игна билан қудуқ қазмоқлик шиор.*

*Нур сочади «Олис-яқин юлдузлар»,
Ёддан чиқмас «Муқаннанинг исёни».*

*Умрингизни илмга бахш этибсиз,
Сиз эмасми инсонларнинг инсони?!*

*Дилдаги энг эзгу тилаклар сизга,
Таърифу таҳсинга етмайди қогоз.
Шогирдлар табригин қабул айлангиз,
Табаррук ёшингиз муборак, устоз!*

*Комиллик тимсоли биз учун мангу,
Сизсиз тоза имон, покиза виждон.
Маҳшар куни дилда бўлмагай армон,
Йўлингизда гулга айлансин тикон.*

*Буюк алломалар руҳи қўлласин,
Деймиз туринг токи тургунча жаҳон.
Сизни қутлар фахр, ифтихор ила,
Аҳли илм, аҳли ишқ, аҳли Намангон.*

Ушбу шеър 2005 йил 2 июн куни Наманган Давлат университетида олим билан бўлган учрашувда ўқилган.

Хулкар Ой СУЛАЙМОНОВА

МЕНИНГ ҲАМИДЖОН БОБОМ

Ҳар бир инсоннинг ҳаётида унинг учун азиз, улар берган меҳр-муҳаббатни ҳеч ким такрор қила олмайди-ган яқин кишилари бўлиши табиий. Бу қаторга ота-она, бобо-буви, устоз, опа-сингил, ака-ука, энг яқин дўст киради, дейиш мумкин. Инсон ҳаётида уларнинг меҳри, ишонч-эътибори, панду насиҳатлари, унга ҳамиша кўмакдош бўлиши туфайли бекаму кўст камол топади.

Бугун мен сизга ҳикоя қилмоқчи бўлган инсон нафақат фарзандлари, набиралари, кўплаб шогирдлари, балки бизнинг оиламиз, шахсан мен учун ҳақиқий ирода, сабр-матонат, меҳр-оқибат ва самимият тимсоли бўлган йирик адабиётшунос олим, филология фанлари доктори, зукко мунаққид, профессор, менинг бобом Ҳамиджон домла Ҳомидий бўладилар. Ҳомидий домланинг адабиётимиз тараққиётига, илм-фанга қўшган ҳиссалари тўғрисида гапириш алоҳида бир мавзу. Бугун мен уларни самимий ва бағрикенг инсон, меҳрибон бобо сифатида таърифлашни ният қилдим. Чунки, ҳаётимда менга энг яқин ва қадрли инсонлар қаторида Ҳамиджон бобомнинг алоҳида ўринлари бор.

Аслида мен ҳақиқий бобомни, яъни дадамнинг оталари Юсуфжон Сулаймоновни бирор марта бўлса ҳам кўрмаганман. Улар мен дунёга келмасдан ўтиб кетган эканлар. Катта отамиз, яъни онамнинг оталари Аҳмаджон Ғойиббоев ниҳоятда меҳрибон, ажойиб киши эдилар. Лекин афсуски, улар ҳам ёшлигимда вафот этганлар. Хуллас, биз болалигимизда эртаклар, ривоятлар айтиб бериб, ҳаёт ҳақидаги илк таассуротларни олишимизга кўмаклашадиган инсоннинг меҳрига интиқ бўлганмиз. Вақт ўтиб англадимки, бу бўшлиқ аста-секин тўлиб боряпти. Чунки, дадам Мўминжон Сулаймонов Ҳомидий домлани нафақат жонкуяр устоз сифатида балки ўз оталаридек ҳурмат қиладилар. Бу эса менинг юрагимда ғурур уйғотади. Энди менинг ҳам ҳақиқий бобом бор, энди дадажонимнинг ярим кўнгиллари бут.

2003 йил 16 август. Ҳамиджон бобомни уйимизга, кичкинагина қишлоғимиз Гулдиоровга меҳмонга таклиф қилдик. Дарвозадан самимий нигоҳ билан тез-тез қадам босиб кириб келяптилар-у, менинг хаёлимда минг бир ўй. Наҳот шунча шижоат, шунча лутфу карам бир вужудда жо бўлса?

Профессор домлани кўрамиз, суҳбатини оламиз деб қариндош-уруғлардан тортиб эшитган билган ҳам-қишлоқлар бизникига келишган эди. Ҳомидий домла ҳамма билан қуюқ саломлашдилар, ҳамқишлоқлар, қариндошлар билан танишганларидан хурсанд эканликларини билдирдилар. Шу пайт Низомий номидаги ТДПУнинг Ўзбек тили ва адабиёти факультетини тамомлаган собиқ талабалари, холам Моҳирахон Ғойиббоевани секин чақирдилар. Талабаларидаги самимият, очиқ кўнгиллик уларга оналаридан, яъни бувимдан ўтганлигини таъкидламоқчи бўлдилар шекилли: «Тожиқларда бир гап бор. Модар чигуна, духтар намуна» дедилар. Даврада самимий кулгу янгради. Биз у кишининг ўз фикрини биргина сўз билан аниқ тўшунтириб бериш қобилиятларига тан бердик.

Хуллас, ўша куни қариндошлар, қишлоғимиз аҳли шундай беғубор табиатли фидойи инсоннинг суҳбатидан баҳраманд бўлдилар.

Ҳамиджон бобо оилалари билан Тошкентда, биз эса Наманганнинг олис бир қишлоғида яшаганлигимиз учун улар билан тез-тез ҳамсуҳбат бўлишга имкон бўлмайди. Лекин сим қоқиб ҳол-аҳвол сўрашиб турамиз. Улар ёшу қари, каттаю кичик, ҳаммани сўрайдилар, ҳаммага алоҳида салом айтадилар.

Баъзан ҳаётда ҳадеб ҳам бировдан маслаҳат олиб ҳал этишга имкон топтирмайдиган муаммолар, саволар учраб туради. Шундай пайтларда Ҳамиджон бобо билан Маҳмуд Ҳасаний домланинг самарали изланишлари натижасида яратилган «Машриқзамин — ҳикмат бўстони», шунингдек, «Кўҳна Шарқ дарғалари», «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» каби китобларни кўлимга оламан. Қадим Шарқнинг пурмаъно ҳикояту ҳикматлари жамланган бу китоблардан ҳар қандай саволга муносиб жавоб топса бўлади. Дилим ёришади. Бобожонимнинг эзгу ишларидан фахрланиб кўяман.

Айни кунларда севимли бобом ўзларининг муборак 75 ёшларини қарши олмоқдалар. Уларни Ушбу қутлуғ айём билан табриклаган ҳолда, Яратгандан узоқ-умр, сиҳат-саломатлик ҳамда бундан кейинги эзгу ишларига ривож тилайман.

Азиз бобожон! Мен сизнинг меҳрингизни, ишончингизни албатта оқлайман. Сизнинг ғурур-ифтихорингизга сабабчи бўладиган набираларингиздан бири бўлишга ҳаракат қиламан.

Ҳамид НОРҚУЛОВ,

шоир

«ШОҲНОМА» ДАН СЎЗ КЕТСА АГАР...

Ўтган асрнинг 70-йиллари ўрталари. Талабалик йилларимиз эндигина бошланиб, бизларга сабоқ бериш учун домлалар бирин-кетин дарсларга кира бошлаган пайт. Шундай кунларнинг бирида Ҳамиджон Ҳомидий деган домла дарсга кирди. Ҳамма жим. Саломлашгач, у ўзи ўтиши керак бўлган дарс дастурини қисқагина тушунтирди. Бирдан у ҳаяжон ва ўта серҳаракатлик билан мавзунини тушунтира бошладик, ҳеч ким олдига қўйилган қалами, дафтарга қўл теккизмади. Ҳамма бутун вужуди билан тингларди. Домла ўзининг қизғинлигини бизнинг юракларга ҳам кўчирган эди.

Ҳамиджон Ҳомидий дарсларни завқ билан ўтарди, ғазалларни ўқиганда, уни таҳлил қилганда ёниб гапирарди. Унинг ўтган дарсларида шунчаки хаёл суриб ўтириб ёки бошқа нарсаларни ёзиш билан машғул бўлиш мутлақо мумкин эмас эди. Йўқ, домла ҳеч кимни тергамас, бошқа иш билан бандлигинга ҳам эътибор бермас, балки шундай вазиятни вужудга келтирар эдики, унинг сўзларига қулоқ солмасликнинг иложи йўқ эди-да. У сўзларни машъалага айлантириб айтади, нуктадонлик санъатини ўргатади...

Айни пайтда сезилиб турардики, домла адабиётга жуда чуқур кириб борган олим эди.

Биз талабаларни «Шоҳнома»га ошно қилган шу домла. Унинг бу асар ҳақидаги қатор тадқиқотларини яхши бир романдек ўқирдик. Ёки «Авесто» ҳақидаги унинг қатор мақолаларини қайси илм аҳли ўқимаган, дейсиз. Қанча ктоблар ёзди, бу орада, лекин барибир домла кўз олдимизда жўшқин булоқдек сўз сарчашмасини ақлимизга қуяётган боғбон каби гавдаланаверади.

Домла билан узоқ йиллар олдин Намангандаги «Чортоқ» санаторийсида учрашиб қолдик. Иттифоқо, сумкамга бўш вақтларда ўқийман деб Фирдавсийнинг «Шоҳнома» китобини солиб олган эдим. Домла билан ҳар куни учрашиб турамиз ва суҳбат беихтиёр «Шоҳнома»га бориб тақалаверади. Ўшанда домланинг бу асарни течоғлик мукаммал ўрганганлиги ва қанчалик пухта таҳлил қилишига яна бир бор ишонганман.

У киши бир куни менга:

— Шоир, илмий иш қилмайсизми, яхши бир мавзу бор, — деб қолди.

— Домла, қўйинг, шеъримни ёзиб юраверайин, — дедим.

Домла мийиғида кулиб, «Ҳа, майли» дегандек яна «Шоҳнома»дан гапириб кетди. Мен бу гапни айтишимдан мақсад, Ҳамиджон Ҳомидий ўз шогирдларига шунчалик устозлик қилмасдан, у билан бирга илм дарёсидан бирга кечишини кўп бора эшитганман. Зотан, устознинг йўллари узун эканлиги шогирдлар умри билан ўлчаниши сир эмас.

Яқинда курсдош дўстимдан, домланинг 75 ёшга кирганлиги ҳақидаги хабарни эшитиб қолдим. Ахир домла биз ўқишни битирганда қирчиллама йигит эдида, қандай қилиб 75 ёшга киради, деб ўзим берган саволдан ўзим кулиб юбордим. Ўйлаб кўрсам, орадан 30 йил вақт ўтибди.

Ҳамиджон Ҳомидий ўзбекчага ўзирган. У С. Охундовнинг «Қорача қиз», Фазлиддин Муҳаммадиевнинг «Кўҳна одамлар», «Орият», «Оқибат», «Кунжакдаги палата», Раҳим Жалилнинг «Кўнгил ошиёни», Носир Хисравнинг «Сафарнома» асарларини таржима қилган серқирра ижодкордир.

«Ўзбек миллий энциклопедияси»да Румий, Рўдакий, Фотех Ниёзий, Шоислом Шомуҳамедов каби 20 дан зиёд фозилу фузалолар ҳаёти, ижоди ҳақида мақолалари билан қатнашган. Техронда чоп этилган «Ислом олами донишномаси» номли икки томли китобга Тавалло, Абдулла Тўқай ҳақидаги мақолалари киритилган. У республикамизнинг етук манбашунос ва шарқшунос олими сифатида эътироф этилган. Олимга ўзим ва газетхонларни қизиқтирган бир неча саволлар бердим.

— Олимликка ҳавас сизда қачон уйғонган?

— Косонсой шаҳрида этикдўз оиласида туғилганман. Мактабда ўқиган йилларим уруш даврига тўғри келган. Оғир йиллар эди. Ота-онадан эрта айрилдим. Мактабни битириб, Косонсой босмахонасида ҳарф терувчи, босмахона мудирини бўлиб ишладим. Сўнг Низомий номидаги педагогика институтига ўқишга бордим. Машҳур шоир Мақсуд Шайхзода шу ерда дарс берар эди. Унинг дарслари, етук олимлар Ҳамид Сулаймон, Натан Малдаев, Ҳаким Ҳомидийнинг дарсларида олган сабоқларим менда олимликка ҳавас, иштиёқ уйғотди. Институтни битириб, шу ерда ишга қолдим.

.. Яна шуни айтиш керакки, урушдан кейинги йиллар, оғир шароитда ўқиганман, дарсдан сўнг ғишт қуйишга, ҳар хил қора ишларга чиқардим. Ҳозирги ёшлардай «дада, пул» дейдиганим йўқ эди. Фақат ўз меҳнатим, изланишларим туфайли шу даражага эришдим.

— Китобларингизни равон тилда ёзасиз, мақолаларингиз ҳам енгил ўқилади, боиси нимада?

— Тўғри пайқабсиз, боя айтдим-ку, мактабни битириб икки йил босмахонада ҳарф тердим. Талабалик

йилларимда институтнинг «Совет педагоги» кўп тиражли газетасида масъул котиблик қилдим. Шу боис газета-журналларда мақолаларим билан қатнашишга ўргандим. «Халқ сўзи», «Ўзбекистон овози», «Овози тожик», «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», «Ленин учқуни», «Ўқитувчилар газетаси» каби нашрларда 400 га яқин мақолаларим босилган.

— Китобларингизда Асириддин Ахсикатий, Поянда Охунд Ахсикатий каби тарихда ўтган шоирлар ҳақида ўқидим. Тадқиқотларингизда бизнинг Фарғонадан ҳам тарихда ўтган шоирларни учратдингизми?

— Тазкираларни кўп кузатаман. XII асрнинг охири — XIII аср бошлари Бухорода, Ҳиндистонда яшаб ўтган адабиётшунос Муҳаммад Авфийнинг «Лубоб ул-албоб» («Негизлар негизи») тазкирасида 47 байтлик қасида муаллифи Марғинович деган шоирни учратдим.

Қасида XII асрда Косон ва Марғилонда ҳокимлик қилган Пайғу Малик Косонийга бағишлаб ёзилган. Бу шоир ҳақида яна бирон манба топиш илинжида кўп тарихий китобларни ўқидим. Лекин бошқа маълумот топмадим. Ҳануз изланяпман. Шу қидириш асносида XVI асрда яшаб ўтган, асли андижонлик Шарофиддин Роқимийнинг «Тарихи томм» ҳамда Султон Муҳаммад Мутрибийнинг «Тазкират уш-шуаро» асарларини кўздан кечирдим. Мутрибийнинг тазкирасида XV асрнинг охири — XVI аср бошларида ижод қилган иккита Марғинович исмли шоирларни учратдим. Қани энди булар ҳақида изланувчилар бўлса, бажонидил ёрдам берардим. Мени эса бу ишлар билан алоҳида шуғулланишга фурсатим йўқ.

— Ҳозир ҳам тинмай изланяпсиз. Қанақа ишлар билан бандсиз?

— 300 бетдан иборат «Наманган адиблари» китобимни якунладим. Унда XI асрдан то ҳозирги кунгача Наманганда яшаб, ижод қилган 138 нафар шоиру

ёзувчилар ҳаёти ва ижодини ўрганганман. Яна бир эзгу орзуим, илтимос, номма-ном ёзинг, Мақсуд Шайхзода, Айюб Фуломов, Ҳамид Сулаймонов, Яҳё Фуломов, Шавкат Раҳматуллаев, Фаттоҳ Абдуллаев, Александр Боровков, Фанижон Абдурахмонов, Натан Маллаев, Саидзода Усмонов, Ҳаким Ҳомидий, Ҳамид Иноятов, Ҳамид Зиёев, Шоислом Шомуҳамедов, Эргаш Рустамов, Файбулла ас-Салом, Иззат Султон, Матёқуб Қўшжонов, Абдуқодир Ҳайитметов — булар ҳаммаси профессор, академиклари анча, улар билан юзма-юз илм юзасидан суҳбатлашганман, кўпларидан сабоқ олганман, шулар ҳақида «Мозийдан дур — замонга нур» деган китоб ёзганман.

— **Фарзандларингиз орасида илм йўлидан кетганлари борми?**

— Рафиқам Онахон аянгиш билан тўрт ўғил ва бир қизни вояга етказиб, уйлаб-жойладик. Ўн тўққиз не-вара, икки чеварамиз бор. Катта ўғлим Москвадаги «ВМС прим» корхонаси бош директори, иккинчи ўғлим Жамшид шу корхонада цех бошлиғи. Хуршидбек Тошкентда кичик корхона очган, Беҳзод тижоратчи. Муяссархон тарбиячи, Косонсойда яшайди.

— **Ибратли ҳаёт йўлини босиб ўтган донишманд олим сифатида ёшларга, шогирдларга айтар сўзингиз?**

— Яшасанг шундай улуг дарё мисол яшагинки, сенинг сувингдан ҳар бир гиёҳ, ҳар бир дарахт баҳра олсин. Бу бир алломанинг гапи. Мен бу сўзларни ўз шиорим деб биламан.

— **Дарвоқе, Қоратепага ташрифингиз сабаби?**

— Низомий номидаги педагогика институтида 1979-1983 йилларда Азаматжон Мадаминов ўқиган. Ғоят илмли, камтар, дилкаш ва дилбар йигит. Рафиқаси Мунаввархон ҳам бирга ўқиган. Улардан кейинги йилларда Баҳодир Мараҳимов, Рафиқ Қодиров ўқиди. Тиришқоқ, бир олимчалик билимлари бор. Аза-

матжон талабалигида ҳам, Ўзбекистон Олий Мажлиси депутати бўлганида ҳам, Ёзёвон маорифчилари саркори бўлганда ҳам мени эсдан чиқармади, доим қўнғироқ қилиб ҳол сўрайди, Тошкентга йўли тушса, бирров кириб ўтади. Камтарлиги ўша, муомаласи ўша. Уйимга бир келинг, дегани деган эди. Шогирдимни йўқлаб, мана, рафиқам билан келдик. Таассуротларим, Ёзёвон ҳақида, Қоратепа ҳақида бир олам. Азаматжоннинг акаси Адҳамжоннинг Катта Фарғона канали бўйидаги боғи менга чунон ёқди. Насиб этса янаги таътилимда келиб шу боғда бир ой ижод қиламан, кетмон ҳам чопаман. Илоҳим насиб этса. Ёзёвонликлага, барча бизни таниган-танимаганларга саломимни газета орқали етказинг.

Малик Бой Муҳаммад суҳбатлашди.

«Марказий Фарғона» газетаси, 2008 йил 8 август

ЗАҲМАТ ЗИНАПОЯЛАРИ

Ҳамиджон Ҳомидий 1935 йилда Косонсой шаҳрида махсидўз оиласида туғилган. 1952 йилда ўрта мактабни тугатгач, туман газетасида ҳарф терувчи, масъул котиб, босмахона директори вазифаларида ишлаган.

1955-1960 йилларда Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университетининг тарих-филология факультетида таҳсил олган.

1968 йили номзодлик, 1991 йили докторлик диссертациясини ҳимоя қилган. 1992 йилдан профессор. Ҳозирга қадар шу олийгоҳнинг ўзбек адабиёти, кейинроқ ўзбек классик адабиёти кафедраларини бошқариб келди. Кўплаб илмий-оммабон мақолалар ҳамда қатор дарсликлар муаллифи.

Яқинда мухбиримиз машҳур шарқшунос олим, филология фанлари доктори, профессор, «Дўстлик» ордени

нишондори, Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси тоғжик адабиёти кенгашининг раиси Ҳамиджон Ҳомидий билан учрашиб, у киши билан суҳбатлашишга муяссар бўлди.

— Муҳтарим домла, адабиётга қизиқишингиз қандай пайдо бўлган?

— Отам, Абдуҳомид Холиқзода мадрасани тугатган зиёли киши эдилар. Ўша вақтда бизнинг уйда шоҳномахонлик, машрабхонлик ўтказилиб, «Қаҳрамони қотил», «Саид баттоли Ғози» сингари қиссаларни бир киши томонидан ўқиб бериш, кўпчилик бўлиб эшитиш анъанаси бор эди. Бундан ташқари косонсойлик бахши Маллавой Ҳошимов кўпинча бизникида бўлиб, «Зеби», «Рустамхон», «Авазхон» каби дostonларни тонготар айтар эди. Менинг қалбимда адабиётга меҳр ана шу «...хонликлар» жараёнида туғилган бўлса ажаб эмас.

— Халқимизнинг «Уста кўрмаган шогирд ҳар мақомга йўрғалар» деган ҳикматига агар ишонсак, сизнинг ҳам шундай мавқега етишишингизда «уста», яъни устозларингизнинг хизматлари бордир?

— Албатга. Мени элга танитишда, шундай обрў, мартабага эга бўлишимда устозларимнинг хизматлари чексиз. Мен Натан Муродович Маллаев, Ҳамид Сулаймон сингари фан арбобларига умр бўйи миннатдорчилик изҳор этиб яшаб келмоқдаман. Машҳур шоир Мақсуд Шайхзода шахс сифатида, олим сифатида шаклланишимда жуда катта таъсир ўтказганлар. Бунини мен «Мақсуд муаллим» номли очеркимда ифодалаганман. Қизиги шундаки, Шайхзода домла Натан Муродовичга илмий раҳбар бўлган, Маллаев эса менинг номзодлик ва докторлик ишларимга раҳнамолик қилган.

— Домла, сизни кўп қиррали, сермахсул ижодкор олим сифатида танийдилар. Шунинг учун ўзингизнинг ижодий фаолиятингиз ҳақида маълумот бериб ўтсангиз.

— Умрим давомида бутун фаолиятимни ўзбек классик адабиёти, форс-тожик адабиётини ўрганишга сарфлар этиб келмоқдаман. «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» масаласига доир ўнлаб мақолалар ва учта рисола чоп эттирганман. Мухтасар қилиб айтадиган бўлсак, ҳозирга қадар 20 дан зиёд катта-кичик китобларим, турли тиллардан қилинган таржималарим нашр этилган. Улардан «Гуманизм куйчиси» (1972), «Барҳаёт шеърӣ қаср» (1979), «Боқӣ бўстон таровати» (1985), «Фирдавсий ва Навоӣ» (1986), «Олис-яқин юлдузлар» (1990), «Шоҳнома»нинг шуҳрати» (1992), «Қирқ беш аллома ҳикояти» (1994), «Машриқзамин — ҳикмат бўстони» (1997), «Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи» (1998), «Кўҳна Шарқ дарғалари» (1999), «Авесто» файзлари» (2001), «Авесто ва тиббиёт» (2002), «Авесто»нинг илмӣ ва адабий аҳамияти» (2003), «Тасаввуф алломалари» (2004) сингари китобларни алоҳида таъкидлаш лозим. Бундан ташқари мен уч дарслик, уч қўлланманинг муаллифи, ўнга яқин дарслик ва илмӣ тўпламларнинг масъул муҳаррири ҳам ҳисобланаман. Менинг илмӣ мақолаларим Тожикистон, Озарбайжон ва Эрон каби мамлакатларнинг нуфузли нашрларида эълон қилинган. Жумладан, Техронда чоп этиладиган «Сино», «Бухоро», «Зиндағӣ», «Форс тили ва адабиёт» журналлари саҳифаларида қатор илмӣ мақолаларим ёритилган. «Донишномаи жаҳони ислом» қомусининг 8-китобида иккита мақолам босилган. Умуман, ҳозирга қадар 500 га яқин илмӣ ва илмӣ-оммабоп мақолаларим турли нашрларда чоп қилинган. Айни пайтда 12 жилдлик «Ўзбек адабиёти тарихи» китобининг муаллифларидан бириман. Бундан ташқари Эрон Ислом Республикасининг Ўзбекистондаги элчихонаси томонидан тайёрланиб, Техронда нашр этиладиган «Сино» журналининг доимӣ ҳамкориман.

— Шундай бой илмӣ, ижодӣ меросингизни давом эттирадиган шогирдларингиз ҳам бордир?

— Ҳа, мен иқтидорли ёшлардан ўринбосарлар тайёрлашга жиддий эътибор бериб келаман. Ҳозирга қадар 7 нафар йигит-қизлар менинг раҳбарлигимда номзодлик қилишган, икки киши докторлик рисоласини ниҳоясига етказди. Бундан ташқари мен Ўзбекистон Фанлар академиясининг Навоий номи Тил ва адабиёт институти ҳузуридаги ҳамда Тошкент Давлат шарқшунослик институти қошидаги докторлик илмий даража берадиган ихтисослашган илмий кенгаш аъзоси сифатида кўплаб ёш олимларга бевосита маслаҳатларим билан ёрдам бериб келмоқдаман.

— Ҳурматли домла, истиқлол тухфаси, миллий қадриятларимиз тикланишида, шубҳасиз, «Тасаввуф алломалари» асарингиз аҳамиятга моликдир. Шу асарингиз ҳақида тушунча берсангиз?

— Кейинги ўн йил давомида мен «Авесто»ни ўрганиш билан бирга Шарқ сўфизми тарихини, хусусан, буюк машойихлар ҳаёти ва ижодини кузатишга ҳам алоҳида эътибор бердим. Эронга қилган илмий сафарларим давомида тасаввуфга доир ўнлаб китобларни, луғатларни қўлга киритдим. Ундан олдинроқ XVIII асрда яшаган Муҳаммад Сиддиқ Рушдийнинг «Тазкират ул-авлиёи туркий» китобини ўқиб чиққан эдим. Ана шу манбалар ва айрим ҳамкасбларимнинг сўнгги тадқиқотларига суяниб «Тасаввуф алломалари» китобини ёздим. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, Абулҳасан Харақоний, Абу Саид Абулхайр, Аҳмади Жом Жандапил, Абдулло Ансорий, Санойи Ғазнавий, Рушдийга ўхшаш алломаларнинг ҳаёт ва ижодий мероси бизда илк бор таҳлил қилинди.

Машойихлар ҳақида китоб битишимнинг асосий сабаби уларнинг ҳаёти, фаолияти ҳамиша, барча замонлар учун ибратли эканлигидадир. Чунки, бу зотлар доимо рост ва пок яшаган, ҳалол ва ҳаромнинг фарқига етган, халқни илм эгаллашга, ҳунар ўрга-

нишга, ҳалол ризқ эвазига кун кечиришга, эътиқодда собитқадам бўлишга даъват этишган. Машойихларнинг ҳар қандай сўфи «Даст ба кору дил ба ёр» шиори остида яшаши лозимлиги ҳақидаги фикрлари шу кечаю кундузда ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас. Жумладан, Иброҳим Адҳам ҳамиша ҳамсафарларини ўз меҳнати билан боқади, уларни бало-қазолардан ҳимоя этади. Сари Сақатий саққони (сув сотувчи) ноумид қилмаслик учун рўзасини синдиради, Харақоний ўзи ўта тақводор, Ҳақ бўлишига қарамай, ўғилларини йўлига жон тиккан ҳунар ўрганишга мажбур этади. Машойихларда инсон иззат-нафсини, унинг шахсиятини эъзозлаш муҳим аҳамият касб этган. «Кўп ухламоқ ва кўп емоқ имонга офат келтирур», «Эл назаридан қолай десанг, такаббур бўл ва мақтанчоқлик қил», «Ватан тупроғи мўътабардир» каби юзлаб ҳикматли сўзлар машойихлар руҳий оламини безаб туради.

— Келгусида илм аҳлига нималарни армуғон этмоқчисиз? Қандай режаларингиз бор?

— Аллоҳ таоло умр берса, кўпроқ шогирд тайёрлашга эътибор бериш ниятидаман. Ҳозир иш столида «Авесто» сабоқлари» «Мозийдан дур — замонга нур» номли китоблар қўлёзмаси турибди. Уларни тезроқ нашриётларга топширсам дейман. Бундан ташқари Борбад ва Зардуштлар ҳақида тарихий қисса бошлаб қўйганман. Уларни поёнига етказишдан ноумид эмасман.

— Мазмунли суҳбатингиз учун сизга ташаккур билдирмоқчиман. Келажак режаларингиз амалга ошишида Аллоҳ сизга мададкор бўлсин.

— Раҳмат.

(Суҳбатдош: Зиёдулла Саидов)

«Косонсойнома» газетаси, 2004 йил, 14 октябр,
№43

ҲАМИДЖОН ҲОМИДИЙНИНГ ҲАЁТИ ВА ҲАОЛИЯТИНИНГ МУҲИМ САНАЛАРИ

1. 1935. Косонсой шаҳрида этикдўз оиласида туғилди.
2. 1942-51 йиллар: дастлаб Тельман номидаги, сўнгра Куй-бишев номидаги ўрта мактаб ўқувчиси.
3. 1951-53. Косонсой туман босмахонасининг ҳарф терувчиси ва кассири.
4. 1954. Босмахона мудир.
5. 1955-60. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институти «Тарих - филология» факультетининг талабаси.
6. 1961. «Совет педагоги» кўп нусхали газета котиби.
7. 1962. Ўзбек тилшунослиги кафедрасининг ўқитувчиси.
8. 1963-65. Ўзбек адабиёти кафедрасининг аспиранти.
9. 1966 йилнинг октябр ойидан шу кафедранинг ўқитувчиси.
10. 1967. Фирдавсий «Шоҳнома»сининг бир ўзбекча таржимаси ҳақида» мавзусида номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган.
11. 1972. Ўзбек адабиёти кафедрасининг доценти.
12. 1974, 1980. Икки мартаба «Халқ маорифи аълочиси» нишони билан тақдирланган.
13. 1983-90. Ўзбек адабиёти кафедрасининг мудир.
14. 1990. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзолигига қабул қилинди.
15. 1991. «Фирдавсий ва ўзбек адабиёти» мавзусида докторлик диссертациясини ҳимоя қилди.
16. 1992. Профессор унвони берилди ва Ўзбек классик адабиёти кафедраси мудир этиб сайланди.
17. 1996-2009. Тошкент Давлат Шарқшунослик институти ҳузуридаги докторлик илмий даража берадиган кенгашнинг аъзоси.
18. 1996. «Дўстлик» ордени билан мукофотланди.

19. 1999 йилдан Ўзбекистон ФА Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти ҳузуридаги филология фанлари доктори илмий даражасини берадиган ихтисослашган Илмий кенгаш аъзоси.

20. 1998-2002. Қори Ниёзий номидаги педагогика фанлари институтининг ўриндош тарзида катта илмий ходими.

21. 2004 йил июн ойида «Ўзбек классик адабиёти» кафедрасининг мудирлиги лавозимида қайта сайланди.

22. 2010 йил 10 майдан эътиборан шу кафедра профессори.

23. 2010 ЎЗМУ ҳузуридаги ихтисослашган илмий кенгаш аъзоси.

ИЛМИЙ ВА ИЛМИЙ-ОММАБОП КИТОБЛАРИ

1. Гуманизм қўйчиси, Ўзбекистон «Билим» жамияти. Т.: 1972.

2. Барҳаёт шеърини қаср, «Фан». Т.: 1979.

3. Навоий ва Фирдавсий, «Ўзбекистон», Т.: 1985.

4. Адабиёт - интернационал тарбия воситаси, «Ўқитувчи», Т.: 1986.

5. Боқий бўстон таровати, Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.: 1986.

6. Борбад Марвазий, «Ўзбекистон», Т.: 1986.

7. Олис-яқин юлдузлар, «Чўлпон», Т.: 1990.

8. «Шоҳнома»нинг шухрати. «Ўзбекистон», Т.: 1992.

9. Қирқ беш аллома ҳикояти, «Фан», Т.: 1994.

10. Азалий ва абадий ҳамрозлик (кўл ёзма).

11. Машриқзамин - ҳикмат бўстони, «Шарқ» матбаа-нашриёт концерни, Т.: 1997.

12. Аждодлар сабоғи — ақл қайроғи, Абдулла Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, Т.: 1998. (Бу китоб Халқ таълими вазирлиги томонидан эълон қилинган «Болалар учун ёзилган энг яхши асарлар» танловида соврин олган).

13. Кўҳна Шарқ дарғалари, «Шарқ» матбаа - нашриёт концерни, Т.: 1999.

14. «Авесто» файзлари. А. Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, Т.: 2001.

15. «Авесто» ва тиббиёт (ҳаммуаллиф), Ибни Сино номидаги Халқ меъроси нашриёт. Т.: 2001.

16. «Авесто»нинг илмий ва адабий қиммати, ТДПУ наشري, 2003.

17. Тасаввуф алломалари, «Шарқ» матбаа нашриёт акциядорлик компанияси, Т.: 2004.

18. Кўҳна Шарқ дарғалари (Тўлдирилган иккинчи наشري). «Шарқ» матбаа нашриёт - акциядорлик компанияси, Т.: 2004.

19. «Авесто»дан «Шоҳнома»га, «Шарқ» матбаа -нашриёт акциядорлик компанияси, Т.: 2007.

20. Наманган адиблари. — Т.: Фан, 2007.

21. Олис-яқин юлдузлар (Тўлдирилган ва қайта ишланган иккинчи наشري). — Т.: «Art flex» нашриёти, 2009.

22. Машриқзамин ҳикмат бўстони (қайта ишланган тўлдирилган иккинчи наشري) Шарқ, 2008.

23. Тасаввуф алломалари. (қайта ишланган тўлдирилган иккинчи наشري) — Т.: «Шарқ», 2009.

24. Косонсой тарихи (ҳаммуаллиф) «EXTREMUM PRES» нашриёти 2010.

25. Даҳолар давраси, «Ўқитувчи», Т., 2010.

26. Расулulloҳ дуо сўраган авлиё, «Шарқ», Т., 2010.

МУҲАРРИРЛИК ФАОЛИЯТИ

1. Поён Равшанов, Ўзбек классик адабиётидан амалий машгулотлар, «Ўқитувчи», Т.: 1983.

2. Муҳаббат Аҳмадбоева, Саломат Иброҳимова, «Ўзбек адабиёти», «Ўқитувчи», Т.: 1985.

3. Низомий Арузий Самарқандий, Чаҳор мақала, Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.: 1985.

4. Бадиий ижод ва замонавийлик, «Фан», Т.: 1985.

5. А.Абдурахмонов, И.Салоҳиддинов, «Ўзбек адабиёти тарихидан материаллар», Зарафшон, Самарқанд, 1998.

6. 70-йиллар ўзбек романларида тил ва услуб. «Фан», Т.: 1989.

7. Сафо Матчон, «Адабиётдан мустақил ишларни ташкил қилиш усуллари», «Ўқитувчи», Т.: 1995.

8. «Ўзбек адабиёти», 9-синф учун мажмуа, «Ўқитувчи», Т.: 1997.

9. «Ўзбек адабиёти», 10-синф учун дарслик, «Ўқитув—чи», Т.: 1998.
10. Шарофиддин Роқимий, Тарихи томм, «Шарқ» матбаа — нашриёт концерни. Т.: 1998.
11. Маънавиятимиз сарчашмалари, ТДПУ нашри, Т.: 1999.
12. «Ўзбек адабиёти», 10-синф учун дарслик (2-нашри), Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Т.: 2003.
13. Навоийга армуғон, 2-китоб, А. Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти. Т.: 2002.
14. Эпик шеърят султони, А. Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти. Т.: 2001.
15. Навоийга армуғон, 3-китоб, А. Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, Т.: 2003.
16. Навоийга армуғон, 4-китоб, «Фан» нашриёти, Т.: 2004.
17. Поктийнат, ТДПУ нашри, 2002.
18. Ганжалик даҳо, ТДПУ нашри, 2003.
19. Исмати, Худоёрхон Зафарномаси. Тошкент Санъат институти нашриёти, 2004.
20. Жомий ва ўзбек адабиёти. Ал-Ҳудо - Мовароуннаҳр, Техрон-Тошкент, 2005.
21. Низомий ва ўзбек адабиёти, Ислон университети нашриёти, 2007.
22. А.Абдурахмонов, «Рух сирлари», «Фан», 2007.
23. Қ.Абдуллаев, Зардуштийларнинг таълим тизими, «Фан», 2007.
24. Қ.Абдуллаев, «Авесто»нинг табдили тарихидан, «Фан», 2007.
25. Жалолиддин Румий, «Маснавий маънавий» (Асқар Маҳкам таржимаси), Иккинчи китоб, «Янги аср авлоди» нашриёти, 2007.
26. Машраб. Мабдаи нур. «Фан» нашриёти, 2008.
27. Одамушшуаро Рўдакий. ТДПУ нашриёти, 2008.
28. А.Узоқов. МДХ халқлари адабиёти, ТДПУ нашриёти, 2008.
29. Т.Бўриев. Классик шеър ўлчови. ТДПУ нашриёти, 2008.
30. З.Машарипова. Халқ оғзаки ижоди. ТДПУ нашриёти, 2008.
31. З.Машарипова. Адабиёт ва фольклор. ТДПУ нашриёти, 2008.
32. А.Рашидов. Чингиз Айтматов. Бадиий олами, «Ўқитув—чи» нашриёти, 2008.

33. Саъдий. Бўстон (Чустий таржимаси). Нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Ҳ.Ҳомидий. «Мумтоз сўз» нашриёти. 2009.

34. Т. Матёкубова, Навоийнинг ҳаёти ва ижодий мероси, ТДПУ нашри, 2010.

ДОКТОРЛИК ВА НОМЗОДЛИК ДИССЕРТАЦИЯЛАРГА ОППОНЕНТЛИГИ

Докторлик

1. Ҳ.Солиҳова, Уйғур дostonчилиги ва насри тараққиётида Навоий «Хамса»сининг ўрни. Т.: 1995.

2. Ш.Р.Шомансуров, Араб ва ўзбек фольклори тарихий, қиёсий таҳлили. Т.: 1998.

3. А.Эркинов, Навоий «Хамса»си талқини муаммолари.Т.: 1998.

4. У.Маҳкамов, Юқори синф ўқувчиларида ахлоқий маданиятни шакллантиришнинг педагогик асослари. Т.: 1998.

5. Б.Назаров, Мақомотлар адабий-бадий жанр сифатида. Т.: 2000.

6. У.Уватов, Ўрта Осиё олимларининг ҳадис илми тараққиётидаги ўрни. Т.: 2002.

7. А.Чориев, Педагогиканинг фанлараро алоқаси ва бадий адабиёт билан ўзаро боғлиқлик қонунияти, Т.: 2004.

8. С.Курбонов, Носир Бухорий девонининг танқидий матни ва талқиқи. Т.: 2004.

9. Р.Иномхўжаев, Афғон маърифатпарварлик адабиётининг пайдо бўлиши ва шаклланиши. Т.: 2004.

10. Ҳ. Жўраев, Навоий лирикасида воқелик ва унинг поэтик талқини, 14 июнь, 2005.

Номзодлик

1. А.Ваҳобов, Ўрта мактабларда Мирзо Турсунзода ижодини ўрганиш. Т.: 1974.

2. Н.Қаҳҳоров, Педагогика тарихини Ўқитишда Шарқ мутафаккирлари меросидан фойдаланиш. Т.: 1994.

3. Н.Адизова, Баёнийнинг ҳаёти ва ижодий мероси. Т.: 1990.
4. Б.Қосимхонов, Саййид Қосимийнинг ижодий мероси. Т.: 1992.
5. Қ. Ҳамроалиев, Адабиёт дарсларида адабий ўлкашунослик материалларидан фойдаланиш. 1993.
6. М.Нажмиддинов, Низомий ва Кутб «Хусрав ва Ширин»ларининг қиёсий таҳлили. Т.: 1994.
7. А. Холиқов, Ўқувчиларда маънавий тушунчаларни шакллантиришда фанлараро алоқадан фойдаланиш. Т.: 1994.
8. А.Азимов, Гуманитар фанларни ўқитиш жараёнида идеаллаштириш услубидан фойдаланиш. Т.: 1994.
9. М.Абдуллаев, Убайдийнинг ҳаёти ва ижодий мероси. Т.: 2000.
10. Н.Раббонқулов, Ўзбекистонда таржимашунослик тарихи. Самарқанд. 2000.
11. Д.Зияева, Ҳофиз Шерозий девонининг ўзбекча насрий табдиллари. Т.: 2002.
12. М.Шомуродов, «Авесто»да табиат кулътлари. Т.: 2002.
13. Б.Файзуллаев, Ўзбек шеъриятида татаббу тарихи ва маҳорат масалалари. Т.: 2002.
14. Н.Бекова, Навоийнинг ҳамд ғазаллари ва «Рух-улқудс» қасидаси. Т.: 2003.
15. Д. Ҳамроева, Бобораҳим Машраб ғазаллари поэтикаси. Т.: 2004.
16. М.Маматқулов. Қадимги туркий адабиётда жанрлар тақомили. Т.: 2004.
17. А.Абдуманнотов, Бошланғич синф ўқувчиларида маънавий тушунчаларни шакллантиришда Навоий асарларидан фойдаланиш. Т.: 2004.
18. Н.Маҳмудова, «Авесто»да таълимий-ахлоқий қарашлар. Т.: 2005.
19. Г. Холикулова Очилдимурод Мирийнинг «Рустам ва Сухроб» достони, Самарқанд 2005 ✓
20. С. Тоҳиров, «Туркум сюжетли асар поэтикаси», Самарқанд, 15 октябр 2005.
21. Д. Л. Зоҳидова, «Ғарибий ва унинг девони», Тошкент, 29 март 2006.

22. А. М. Шоҳхўжаев, «Бурхониддин Марғилоний ҳуқуқий ва ахлоқий қарашлари», Тошкент, 5 июн 2006.

23. Ф. А. Низомова, «Хусрав Деҳлавий ижодида рубоий жанри», Тошкент, 25 май 2006.

24. Ю. Юнусзода, Тожик маърифатпарварлик адабиётида сафарнома 2 нашри, 18 декабр, 2008.

ТАРЖИМОНЛИК ФАОЛИЯТИ

1. Фазлиддин Муҳаммадиев, «Кўҳна одамлар», «Ёш гвардия», 1967.

2. Фазлиддин Муҳаммадиев, «Орият», «Гулистон», 1968. №4.

3. Фазлиддин Муҳаммадиев, «Оқибат», «Гулистон», 1981. №5.

4. Айний, «Етим», «Ёш гвардия», - 1965, 1978, 1988 Т.: Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1978, 1988 «Юлдузча». 1987.

5. Қайсар чумчуқ, «Юлдузча». 1990.

6. Айний, Муқанна исёни, Темур Малик, «Хазина», Т.: 1994.

7. Сулаймон Сони Охундов, Қорача қиз, Т.: 1976.

8. Раҳим Жалил, Кўнгил ошёни, «Ленин учқуни», 1984 йил сонлари.

9. Фазлиддин Муҳаммадиев, Кунжакдаги палата (қўлёзма).

10. Носир Хисрав, «Сафарнома» (қўлёзма).

11. «Ҳудуд-ул-олам» (қўлёзма).

ДАРСЛИК, ҚЎЛЛАНМА ВА ДАСТУРЛАР

1. Ўзбек педагогикаси антологияси. Т.: «Ўқитувчи», I жилд, 1994. (ҳаммуаллиф).

2. Ўзбек педагогикаси тарихи. Т.: «Ўқитувчи», 1996. (ҳаммуаллиф).

3. Педагогика тарихи. Т.: «Ўқитувчи», 1998. (ҳаммуаллиф).

4. Ўзбек адабиёти тарихи дастури. Т.: «Ўқитувчи», 1985, (ҳаммуаллиф).

5. Ўзбек адабиёти тарихи дастури. Т.: ТДПУ нашри, 2001. (ҳаммуаллиф).

6. Ўзбек адабиёти (ҳаммуаллиф). А. Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти, Т., 2003.

7. Педагогика тарихи (ҳаммуаллиф). Т.: Фафур Фулом номи-

даги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2004.

8. Ўзбек адабиёти (ҳаммуаллиф, маълумотнома). Низомий номидаги ТДПУ нашриёти, 2004.

9. Навоийнинг ҳаёти ва ижодий мероси. Махсус курс дастури (ҳаммуаллиф). ТДПУ нашри, 2005.

МАНБАШУНОСЛИК ФАОЛИЯТИ

1. Сиёвуш қиссаси. «Ёшлик», №4, 1978.
2. Робия Адавия. «Ёшлик», №2, 1979.
3. Боязид Бистомий. «Сирли олам», №10-11-12, 1991.
4. Хомуший. «Шоҳнома»и туркий. (қўлёзма).
5. Рушдий. «Тазкират-ул-авлиёи туркий». (қўлёзма).
6. Ат-Термизий, «Мулоқот», № 3, 1993.

ИЛМИЙ ВА ИЛМИЙ-ОММАБОП МАҚОЛАЛАР

1965 йил

1. Хат галат, маъно галат. «Совет Ўзбекистони», 28 январ.
2. Шоирнинг ижод йўли. «Совет Ўзбекистони», 5 июн.
3. Оид ба таржимаҳои ўзбекии «Шоҳнома». «Садои Шарқ», №9.

1966 йил

4. К вопросу об узбекских переводах «Шахнаме» Фирдоуси. V межвузовская научная конференция по иранской филологии. Душанбе.

1967 йил

5. Об узбекских переводах «Шахнаме». Автореферат канд. диссертации.

1968 йил

6. Олимлар биродарлиги. «Ўқитувчилар газетаси», 30 май.
7. Гуманизм жарчиси. «Тошкент бинокори», 25 сентябр.
8. Замон билан ҳамнафас адиб. «Ёш ленинчи», 22 май.
9. Қиссаи одамони ватангадо. «Тоҷикистони Совети», 8 август.

10. Устоз ижодининг талқини. «Ўзбекистон маданияти», 25 август.

11. Навоий ва Хомуший. «Тошкент бинокори», 16 сентябр.

12. Бир-бирига устоз. «Совет Ўзбекистони», 26 май.

13. «Шоҳнома»нинг ўзбекча таржималарига доир. «Навоийга армуғон» китобида. Низомий номидаги ТДПИ. Илмий асарлари.

14. Навоий ва Фирдавсий. «Навоийга армуғон» китобида. Низомий номидаги ТДПИ. Илмий асарлари.

1969 йил

15. Умри боқий дўтлик, «Тошкент оқшоми», 23 октябр.

16. Ҳикмат бўстони, «Ленин учқуни», 3 ноябр.

1970 йил

17. Файрат ва лаззат айёми. «Ўзбекистон маданияти», 24 март.

18. Самарқанд донишмандлари. «Совет Ўзбекистони», 20 май.

19. Фойдали қўлланма. «Ўзбекистон маданияти», 6 январ.

20. Ҳикмат гулдастаси. «Ўзбекистон маданияти», 16 январ.

1971 йил

21. Маърифатни олқишлаб. «Ленин учқуни», 10 ноябр.

22. Рисолаи пурқиммат. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 22 июл.

23. Хомуший. «Меҳнат ва турмуш», №4.

24. Мирзо Бойсункур. «Меҳнат ва турмуш», №8

25. Хат ва нусаҳои девони Ҳофиз. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 11 май.

26. Шероз булбули. «Ўқитувчилар газетаси», 9 май.

27. Буюк лирик шоир. «Хоразм ҳақиқати», 5 май.

28. Тилларда дoston. «Ўзбекистон маданияти», 11 май.

29. Тиббиёт бобокалони. «Ленин учқуни», 16 сентябр.

30. Буюк мутафаккир. «Ленин учқуни», 13 май.

31. Изланиш самараси. «Совет Ўзбекистони», 20 декабр.

1972 йил

32. Қoҳи баланди назм. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 11 январ.

33. Билимлар хазинаси. «Совет Ўзбекистони». 19 январ.

34. Бо теғу қалам. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 23 март.

35. Бобур - аруз назариётчиси. «Ўқитувчилар газетаси». 18 январ.

1973 йил

36. Чанд суҳан аз «Соқийнома»и Навоий, «Ҳақиқати Ўзбекистон», 10 феврал.

1974 йил

37. Олим ва сайёҳ. «Ленин учқуни», 19 март.

38. Фирдавсий дар авули қазоқон. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 23 март.

39. Хусрав ҳикматлари. «Ўқитувчилар газетаси», 18 июл.

40. У берегов большой реки. «Звезда Востока», №4.

41. «Лайли ва Мажнун» матни. «Совет Ўзбекистони», 30 ноябр.

42. Риштаҳои бародарӣ. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 17 декабр.

43. Восифийда Тошкент васфи. «Тошкент оқшоми», 2 декабр.

44. «Шоҳнома»нинг туркча таржимаси ҳақида. «Халқлар дўстлиги - адабиётлар дўстлиги» китобида.

Низомий номидаги ТДПИ. Илмий асарлари.

1975 йил

45. Кори хайр. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 10 июн.

46. Теран тадқиқот. «Шарқ. юлдузи», №10.

47. Хуш замон куйчиси. «Гулистон», №6.

48. Амир Хусрав Деҳдавий. «Гулистон», №9.

49. Равобити адабии ду халқи бародар, «Маориф ва маданият», 24 апрел.

1976 йил

50. Адибанинг ижод йули. «Совет Ўзбекистони», 17 январ.

51. Фирдавсий ва Навоий. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 10 феврал.

52. Нияти хайр. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 6 июн.

53. Фирдавсий қозоқ элида. «Халқлар дўстлиги — адаби-

ётлар дўстлиги» китобида. Низомий номидаги ТДПИ. Илмий асардари,

1977 йил

54. Қиссаи шўрангез. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 8, феврал.
55. Дар хусуси як мақолаи устод. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 18 май.
56. Дурдонаҳои аср. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 2 август.
57. Фирдавсийдан файз топиб. «Меҳнат ва турмуш», №5.
58. [^]Нуктадонлик файзи. «Гулистон», №11

1978 йил

59. Фойдали рисола. «Ўзбекистон маданияти», 3 март.
60. Тадқиқот мавзуи — адабиёт тарихи. «Совет Ўзбекистони», 6 май.
61. Улкан адиб. «Ленин учқуни», 25 май.
62. Авфийнинг нодир ҳикоятлари. «Тошкент оқшоми», 8 май.
63. Мажмуаи муфид. «Ҳақиқати Ўзбекистони», 17 октябр.
64. Айний - фирдавсийшунос. «Шарқ. юлдузи», №1.
65. Дўстлик манзумалари. «Гулистон», №9.
66. Мунаққиди забардаст. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 18 ноябр.
67. Мақсуд Муаллим. «Ленин учқуни», 18 ноябр.
68. Забардаст адабиётшунос. «Ўқитувчилар газетаси», 23 ноябр.
69. Дар саҳифаҳои «Бухорои шариф», «Ҳақиқати Ўзбекистон», 7 сентябр.

1979 йил

70. Дастовези идона. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 27 сентябр.
71. Мавҷҳои меҳру садоқат. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 20 август.
72. Бозёфт ва тадқиқоти тоза. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 15 ноябр.
73. Авлодлар эътирофи. «Совет Ўзбекистони», 27 май.

1980 йил

74. Севги саргузашти. «Ўзбекистон маданияти», 8 феврал.

75. Бир ҳовуч ҳикмат. «Тошкент ҳақиқати», 11 апрел.

1981 йил

76. Устодга ёднома. «Гулистон», №11.

77. Барҳаёт сиймо. «Бадий ижод ва замонавийлик» китобида. Низомий номидаги ТДПИ. илмий асарлари.

78. Анъанага садоқат. «Бадий ижод ва замонавийлик» китобида. Низомий номидаги ТДПИ. илмий асарлари.

1982 йил

79. Абулқосим Фирдавсий, «Ленин учқуни», 25 декабрь.

1983 йил

80. Фирдавсий қаҳрамонлари ўзбек саҳнасида. «Шарқ. юлдузи», №5. 28

81. Саъдийшуносу Бедилхон. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 17 май.

1984 йил

82. Мақсуд Муаллим. «Шайхзода замондошлари хотирасида» китобида. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

1985 йил

83. Низомий Арузий Самарқандий. «Чохор мақола» таржимасига сўз боши. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.

84. Заковат чашмаси. «Гулистон», № 12.

85. Навоийшуноси комил. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 10 январ.

86. Анъана давом этади. «Ўқитувчилар газетаси». 9 ноябр.

1986 йил

87. Рамзи садоқат. «Ҳақиқати Ўзбекистон». 19 ноябр.

88. Муסיқашунослигимиз асосчиси. «Ленин учқуни»; 20 декабр.

89. Маҳмуд Кошғарий. «Ленин учқуни», 28 декабр.

90. Илк достон. «Гулистон», №12.

1987 йил

91. Шарқ мусиқасининг яловбардори. «Гулистон», №12.
92. Боқий мерос. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 3 апрел.
93. Достонларда «Шоҳнома» излари. «Ўзбек тили ва адабиёти», №4.
94. Ҳикматомуз ҳикоятлар. «Ленин учқуни». 15 декабр.
95. Муаллими Соний. «Ленин учқуни», 4 апрел.
96. Даъват ба часорат. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 14 март.

1988 йил

97. Жасоратли адиб. «Ленин учқуни», 12 март.
98. Маърифат куйчиси. «Ленин учқуни», 15 май.
99. Хоразм фаҳри. «Ленин учқуни», 18 июн.
100. Фахруззамон. «Ленин учқуни», 6 июл.
101. Навоий ижодида Жомий сиймоси. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 15 ноябр.
102. Заминда осмон яратган олим. «Гулистон», №6.
103. Кўҳна қисса таровати. «70-йиллар ўзбек романларида тил ва услуб» китобида. Низомий номидаги ТДПИ илмий-асарлари.

1989 йил

104. Даврнинг ноёб ҳодисаси. «Ленин учқуни», 21 ноябр.
105. Азалий ва абадий. «Тошкент оқишони», 12 март.
106. Маърифат китоби. «Тошкент ҳақиқати», 18 апрел.
107. Шоир ва мутафаккир. «Ленин учқуни», 18 июл.
108. Шоир ижодида Навоий сиймоси. «Совет Ўзбекистони», 25 июл.
109. Келажак билан бўйлашиб. «Ленин учқуни», 1 октябр.
110. Илму адаб сарвари. «Тошкент ҳақиқати», 20 октябр.
111. Халқ кудратига ишонган шоир. «Тошкент оқишони». 2 декабр.
112. «Шоҳнома»и туркий. «Ёшлик». №8.

1990 йил

113. Дарахти ҳамеша сабз. «Ҳақиқати Ўзбекистон», 2 июн.
114. Ноёб истеъдод соҳиби. «Ленин учқуни», 24 июн.

115. «Тазкиратул-авлиёи туркий». «Ёшлик», №8.
116. Эшик оғаси. «Ленин учқуни», 21 июл.
117. Ҳикмат маърифат ёғдуси. «Ленинчи», 24 май.
118. Ганжина. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 3 август.
119. Олим ва сайёҳ. «Ленинчи», 30 октябр.
120. Ҳикматлар гулдастаси. «Совет Ўзбекистони», 5 декабр.
121. Муганний Борбад кассаси. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 7 декабр.
122. Саргардон дастхатлар. «Ёш куч», №4.
123. Машриқзамин ҳикмат бўстони. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 6 апрел.
124. Фирдавсий ва Мирий. «Ўзбек тили ва адабиёти», №6.

1991 йил

125. Инжулар сеҳри. «Халқ сузи», 11 май.
126. Беркитди дубулғааро сочларин. «Тошкент ҳақиқати», 20 ноябр.
127. Хамсачилик кашшофи. «Тошкент ҳақиқати», 12 декабр.
128. Носир Хисрав. «Тошкент ҳақиқати», 28 декабр.
129. Фирдавсий ва Турмағамбет. «Шарқшунослик» мажмуаси, №2.
130. Фирдоуси и узбекская литература. Автореферат докторской диссертации.

1992 йил

131. Кошифий. «Тошкент ҳақиқати», 8 январ.
132. Низомий Арузий. «Тошкент ҳақиқати», 11 январ.
133. Муҳаммад Авфий. «Тошкент ҳақиқати», 18 январ.
134. Барзунома-саргузашт роман. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 13 май.
135. Табарий сабоқлари. «Ўзбекистон овози», 16 май.
136. Борбад Марвазий. «Қишлоқ ҳақиқати», 9 май.
137. Байҳақий - мирзо ва тарихчи. «Тошкент ҳақиқати», 27 июн.

138. Абубакр Наршахий. «Тошкент оқшоми», 6 июл.

139. Маърифатпарвар вазир ва олим. «Тошкент ҳақиқати».

11 июл.

140. Ғузулийнинг тоза топилган ғазали. «Наманган ҳақиқати», 21 ноябр.

141. Адиб Собир Термизий. «Қишлоқ ҳақиқати», 6 август.

142. Асириддин Ахсикатий. «Тошкент оқшоми», 17 август.

143. Хислат «Барзунома»си. «Тошкент ҳақиқати», 8 сентябр

144. Зариф ҳикоятлар устаси. «Тошкент ҳақиқати», 24 сентябр.

145. Камол Хўжандий. «Қишлоқ ҳақиқати», 22 октябр.

146. Зардушт яратган дин ва маданият. «Ёш куч», №7-8.

147. Адабиётимизнинг бир шоҳ, кўчаси (ҳаммуаллиф). «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 27 ноябр.

148. Тили ширин ширинликлар. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 1 май.

1993 йил

149. Асади Тусий. «Тошкент оқшоми», 9 март.

150. Саййидмубаширхон Косоний. «Косонсойнома», 7 апрел.

151. Домланинг далиллари. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2 прел.

152. Дил ба ёру... «Тошкент ҳақиқати», 31 июл.

153. Ғараз 3-ин суҳан. «Рўзи нав», 7 август.

154. Восили дилҳо. «Овози тоҷик», 25 сентябр.

155. Биринчи султон, «Ўзбекистон овози», 6 сентябр.

156. Маликушшуаро Унсурӣ. «Тошкент ҳақиқати», 9 ноябр.

157. Анварий. «Маърифат», 24 ноябр.

158. Афзалиддин Хоқоний. «Тошкент оқшоми». 7 декабр.

159. Маърифат фидойиси. Ҳусайн Воиз Кошифийнинг «Ким билан дўстлашмоқ керак» китобига сўнгги сўз. «Чўлпон» нашриёти.

160. Ёзувчининг ўз фикри асос. «Тил ва адабиёт таълими», №3,4.

1994 йил

161. Шарқнинг даҳо донишманди. «Тошкент оқшоми», 4 май.
162. «Офариннома» муаллифи «Тошкент оқшоми», 6 июн.
163. Боғланган қўшма гап. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 2 сентябр.
164. Улў ғалим, қайраткер. «Нурли жол», 8 август.
165. Ман шуморо тоҷир гумон кардам. «Овози тоҷик», 10 декабр.

1995 йил

166. Орлеу басбалдақтари. «Нурли жол», 11 март.
167. Тўнғич сиёсатшунос. «Ишонч», 14 апрел.
168. Асрнинг ноёб ҳодисаси. «Ишонч», 30 апрел.
169. Восил. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 9 июн.
170. Поктийнат. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 16 октябр.
171. Заҳмат сўқмоқлари. «Халқ сўзи», 17 март.

1996 йил

172. Сенинг ҳасратингдан кечолмасман. «Кўзгу», 22 феврал.
173. Назм гулшанида пайваст. «Тошкент оқшоми», 12 апрел.
174. Шоҳи Ҳамадон. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 4 октябр.
175. Зардушт ва унинг таълимоти. «Ишонч», 16 май.
176. Фаррухий. «Ишонч», 4 июн.
177. Сарви хиромон бир тараф. «Халқ сўзи», 17 июл.
178. Сайидои Насафий, «Ишонч», 6 август.
179. Ҳаётий ҳангомалар. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 12 декабр.
180. Жаҳонгашда шайх. «Гулхан», №8.
181. Адолатга даъваткор асар. «Тошкент оқшоми 16 октябр.
182. Соҳир санъаткор. «Ишонч», 12 ноябр.
183. Чехракушолар сарвари. «Ишонч», 7 декабр.

1997 йил

184. Шиддат. «Миллий тикланиш», 11 январ.

185. Асримизгача насримиз. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 28 январ.

186. Жаҳонгашта санъаткор. «Ишонч», 8 апрел.

187. Нафосат тарғиботчиси. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 25 апрел.

188. Камол Хўжандий. «Мулоқот», №3.

189. Мозий ҳаёт лавҳалари. «Тошкент ҳақиқати», 11 июн.

190. Биз китобхон халқимиз. «Ишонч», 21 июн.

191. Ҳикматлар атриёти. «Тошкент ҳақиқати». 9 июл.

192. Вужудан олим ва буюк шоир. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 16 июл.

193. Пок яша, илм ўрган. «Тошкент ҳақиқати», 6 август.

194. Икки Халқ олими. «Тошкент ҳақиқати», 13 август.

195. Кўҳна Хоразмда. «Ёзувчи», 13 август.

196. Дониш ҳақиқатлари. «Кўзгу», 11 август.

197. Заҳмат пиллапоялари. «Суҳбатдош», 5 сентябр.

198. Замона Ҳофиз. «Ишонч», 16 сентябр.

199. 300 йил бурун Бухорода. «Миллий тикланиш», 7 октябр.

200. Нафосатга сайр. «Гулистон», №4.

201. Давоми мавзуъ. «Марказий Осиё маданияти», 29 октябр.

202. Жавонмардлик тимсоли. «Ишонч», 11 ноябр.

203. Мактаб яратган мусаввир. «Гулхан», №11.

204. Маънавиятимиз сарчашмалари. «Ишонч», 16 декабр.

205. Миллий қадриятларимизнинг тарихий илдизлари. «Қадрият ва ижтимоий тараққиёт» китобида, «Ўзбекистон».

206. Саркарда шоир. «Тошкент ҳақиқати», 10 декабр.

207. Эл эъзози. Барот Исроилнинг «Алишернинг ширин тили» тўпламига сўзбоши, «Чўлпон» ва «Меҳмат» нашриётлари.

1998 йил

208. Фаноий ва Пурёрвалий. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 14 январ.

209. Жондан кечганлар таълимоти. «Миллий тикланиш»,

11 январ.

210. Камолотга йўлловчи байтлар. «Ишонч», 10 феврал.

211. Қадриятларимиз сарчашмаси. «Ишонч», 21-24 феврал.

212. «Шоҳнома» Чўлпон назарида. «Ёзувчи», 4 феврал.

213. Косоний руҳи. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 16 апрел.

214. Комиллик зухури. «Яхшилар хотираси боқийдир» китобида.

215. Адиби фидойи. «Овози точик», 9 май.

216. Ёшларни ахлоқий тарбиялашда ўзбек адабиётининг ўрни. «Тил таълими жараёнида бўлажак мутахассисларнинг касбий омилкорлигини шакллантириш муаммолари» китобида.

217. Зарофатгўй шоир. «Гулхан», №6.

218. Замона Птоломейи. «Ишонч», 4 июн.

219. Меҳрибонлик. «Ишонч», 30 июн.

220. Неъмат аз ҳама бузург. «Овози точик», 11 август.

221. Намунаҳо аз фольклори Оқдарбанд. «Овози точик», 4 август.

222. Тахт ва ижод таносиби. «Ишонч», 15 август.

223. Қадриятлар қадр топди. «Қалб кўзи», 27 август.

224. Эркинликни эъзозлаб. «Ишонч», 30 август.

225. Алии Соний дерлар. «Қалб кўзи», 30 сентябр.

226. Шоҳ Ҳижрондан қолган ёдгорлик. «Сухбатдош», 26 ноябр.

227. Билмасангиз билмайман, денг. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 10 декабр.

228. «Авесто»нинг адабий қиммати. «Адабиёт кўзгуси».

229. «Авесто»нинг илмий қиммати. «Маънавиятимиз сарчашмалари» китобида.

1999 йил

230. Ларзон минора. «Сирли олам», №3.

231. Тафаккур қанотлари. «Миллий тикланиш», 13 апрел.

232. «Шоҳнома»хон мусаввир. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 9 январ.
233. «Авесто»да тиббиёт инъикоси». «Қалб кўзи», 7 апрел.
234. Оташкада — маънавият ўчоғи. «Қалб кўзи», 21 апрел.
235. Зардушт. «Халқ сўзи», 13-18 май.
236. Сурхоб қардан бошланади? «Миллий тикланиш», 16 июн.
237. «Авесто»да оила ва аёл талқини. «Оила ва жамият», 4 май.
238. «Авесто» ва адабиёт. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 9 июл.
239. «Авесто»да улуғланган деҳқон. «Қишлоқ ҳаёти», 2 сентябр.
240. Нафаре оз косониён. «Овози точик», 4 октябр.
241. «Авесто» луғати. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 29 октябр.
242. Мусаввири «Шоҳнома». «Овози точик», 17 ноябр. 2000 йил

2000 йил

243. «Авесто»да ижтимоий табақалар тасвири. «Ўзбекистон овози», 8 январ.
244. Зардуштийларнинг таълим тизими. «Маърифат», 29 январ.
245. Манбаи муҳим. «Овози точик», 9 феврал.
246. Зардушт яратган гузарлар. «Маҳалла», 6 феврал.
247. «Авесто». «Ўзбек тили ва адабиёти», №3.
248. Муҳаммад Мурод Самарқандий. Бобур ва бобурийларнинг жаҳон цивилизацияси ривожигаги ўрни. Конференция гезислари.
249. Зардушт жорий этган байрам. «Халқ сўзи», 8 матр.
250. Сарвари чехракушоён. «Фарҳанги Осиёи марказӣ», 25 феврал.
251. «Авесто»да Халқ байрамлари талқини. «Халқ сўзи», 21 матр.
252. Алп қизлар тимсоли. «Халқ сўзи». 30 май.

253. Асл наслни деб. «Халқ сўзи», 21 июн.
254. Соҳибқалам. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 5 май.
255. «Авесто» - таркиби, моҳияти. «Маърифат», 19 июл.
256. Чинакам маънавий қомус. «Халқ сўзи». 15 август.
257. Жамиятни маърифат қутқаради. «Мулоқот», №4.
258. Қатрада ҳаёт акси. «Маърифат», 9 сентябр.
259. Ростлик ва дурустлик тимсоли. «Саодат», №6.
260. «Авесто»да тиббиёт. «Соғлом авлод учун», №9-10.
261. Зурриётнинг поклиги. «Ёш куч», №6.
262. Зардуштийларнинг таълим гизими. «Тил ва адабиёт таълими», №5.
263. «Авесто» ва маънавият. «Халқ таълими», №4.
264. Зардушт сабоқлари. «Ёш куч», №9.
265. «Авесто»нинг илмий-маърифий ва адабий қиммати. «Ўзбек тили ва адабиёти», №3.
266. Фузулийнинг янги топилган ғазали. «Халқ» газети, Боку, 2 июл.
267. «Шоҳнома» мусаввири. Шарқшуносларнинг 5-давра суҳбати, 27 ноябр.
268. Зардушт фалсафаси. Шарқшуносларнинг «Авесто»нинг 2700 йиллигига бағишланган конференция материаллари, 6 декабр.
269. Зардушт ватани. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати». 8 декабр.
270. «Авесто»нинг илмий қиммати. «Педагогик таълим», №2.

2001 йил

271. Бундахишн. «Халқ сўзи», 19 январ.
272. Зардушт. «Тафаккур», №1.
273. Етти иқлим ҳомийси. «Ўзбекистон овози», 20 январ.
274. Ҳаётий ҳикоятлар. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 9 феврал.
275. Эҳтиёс. «Овози тоҷик», 14 апрел.
276. Дин ва жамоат пешвоси. «Моҳият», 24 апрел.
277. Жуқуқшунослигимиз сарчапшаси. «Маърифат», 5 май.

278. «Қиссаи Барзӯи шер» ҳақида. «Эпик шеърят султо-ни» китобида. А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти.

279. Муҳаммадмурод Самарқандий. «Эпик шеърят султо-ни» китобида. А.Қодирий номидаги Халқ мероси нашриёти.

281. Зардуштийларни оташпараст деманг. «Маърифат», 6 июн.

282. Тиббиёт рамзи акс этган китоб. «Ишонч», 30 июн.

283. Илмда тасодифий ҳол бўлмайди. «Маҳалла», 25 июн.

284. Гоҳлар сеҳри. «Ишонч», 1 август.

285. Жаҳон тажрибаси, иш кўмаги. «Соғлом авлод учун», №6-7.

286. Шоҳ Ҳижрон - «Шоҳнома» тажримони. «Сино», №2.

287. Зардуштнинг ахлокий қарашлари. «Мактабгача таъ-лим». №6-7.

288. «Авесто» ва «Шоҳнома». «Ишонч», 24-26 октябр.

289. «Авесто» ва сўз санъати. «Авесто» ва унинг инсоният тарихидаги ўрни» китобида, (ўзбек, рус, инглиз тилларида). «Фан» нашриёти.

290. Зардушт пандлари. «Халқ сўзи», 3 ноябр.

291. «Авесто»хон муаллим. «Соғлом авлод учун». №8-9.

292. «Шоҳнома»и туркий»нинг муаллифи ким? «Маъна-вият зарварақлари» китобида.

«ЎЗБЕК МИЛЛИЙ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСИ»НИНГ 1-2-3-4-5-6-7-8-9-ЖИЛДЛАРИДАГИ МАҚОЛАЛАРИ

293. Анварий.

294. Тахти Жамшед.

295. Персиполис.

296. Остадон.

297. Оташгоҳ.

298. Аҳмонийлар.

299. Каёнийлар.

300. Румий.
301. Рудакий.
302. Оташкада.
303. Асжадий.
304. Асириддин Ахсикатий.
305. Хусрав.
306. Хоқоний.
307. Дақиқий.
308. Унсүрий.
309. Хомуший.
310. Шоҳ Ҳижрон.
311. Фотеҳ Ниёзий.
312. Дарвеш Али.
313. Зардушт.
314. Зардуштийлик.
315. Фаррухий.
316. Шоислом Шомуҳамедов.
317. Чор давеш.
318. Поянда Охунд Ахсикатий
319. Сотим Улуғзода.
320. Бобо Фигоний.
321. Бобо Савдой.
322. Парвин Ётисомий.

«ДОНИШНОМАИ ЖАҲОНИ ИСЛОМ»

8-ЖИЛД, (ТЕХРОН, 2004)ДАГИ МАҚОЛАЛАР

319. Тавалло.
320. Тўқай Абдулла.

2002 йил

321. Ҳар кимни бил ўзингдан аъло. «Ишонч», 5 май.
319. Энг қутлуғ кун. «Ишонч», 19 март.
320. Мутрибий тошкентлик шоирлар ҳақида. «Тошкент ҳақиқати», 17 апрел.
321. Беруний ва Гомер. «Халқ сўзи», 12 июн.

28

322. Кўҳна Чоч ошиғи. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 6 сент.

323. Мутрибий кешийлар ҳақида. «Ишонч», 1 октябр.

324. Водийлик мутриблар. «Сухбатдош», 4-9 сентябр.

325. Поктийнат. «Поктийнат» тўпламида. Низомий номидаги ТДПУ нашри.

326. Турфа талқинлар. «Мулоқот», №3.

327. «Авесто» бадиияти. «Педагогик таълим», №5.

328. «Шоҳнома» ўзбек тилида. «Ҳасти» - Борлиқ (форс тилида, Техрон), №11.

329. Ганжа пири. «Сино», №7.

330. Низомий Борбад ҳақида. «Ганжалик даҳо» тўпламида. ТДПУ нашри.

331. Ахсикатлик донишманд. «Имом ал-Бухорий сабоқлари», №4.

2003 йил

333. «Авесто»нинг илк талқини. «Маърифат», 18 январ.

334. Шайхурраис. «Мезон». 22 январ.

335. Мозий ҳаёт қатлари. «Моҳият», 21 март.

336. Наврўзнинг илк тарихи. «Ишонч». 21 март.

337. Тасаввуф ва ўзбек адабиёти (ҳаммуаллиф). «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 14 феврал.

338. Саодатга чорловчи билим. «Мезон», 16 апрел.

339. Ҳаётий ҳикоятлар. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 16 май.

340. Мотрудий дейдики. «Имом ал-Бухорий сабоқлари», №1.

341. Ҳикоятлар ҳикмати. «Соғлом авлод учун». №3.

342. Жаҳон Малик Хотун. «Саодат». №2. :

343. «Авесто» саҳифаларида. «Педагогик таълим», №4.

344. Барҳаёт удумлар. «Ишонч», 15 июн.

345. ماشойхлар маърифати. «Сухбатдош», №31-32-33-34-35-36-38-39-41-42-43-44-45-46-47-48-49-50-сонларида.

346. Яна Ахсикатлик адиб ҳақида. «Наманган ҳақиқати», 20 сентябр.

347. Шеър илмининг нуктадони. «Журрият», 3 декабр.

348. Ҳар жабҳада мумтоз. «Ишонч», 31 декабр.

2004 йил

349. «Авесто» саргузашти (ҳаммуаллиф). «Тафаккур» №1

350. Имом Мотрудий. «Ишонч», 9 апрел.

351. Нажмиддин Кубро. «Ишонч», 16 апрел.

352. Ҳабиб Ажамий. «Ишонч», 26 март.

353. Жалолиддин Румий. «Ишонч», 26 май.

354. Нақшбандийлик тарғиботчиси. «Ишонч», 18 июн.

355. Аёллардан чиққан авлиё. «Ишонч», 11 июн.

356. Туркий тазкиранавис. «Ишонч», 25 июн.

357. У ҳаммасини кўриб тураркан. «Соғлом авлод учун», №6.

358. Харрақоний айтадиким. «Ишонч», 2 июл.

359. Абдуҳолиқ Фиждувоний. «Ишонч», 9 июл.

360. Ақлни чархлайди, қалбни нурлантиради. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 18 июл.

361. Ҳажвирий ҳикматлари. «Ишонч», 24 сентябр.

362. Зуннун Мисрий. «Ишонч», 1 октябр.

363. Остадонлар. «Ҳуррият», 6 октябр.

364. Абў Туроб Нахшабий. «Ишонч», 8 октябр.

365. Пайғамбар хирқасини кийган аллома. «Маърифат», 20 октябр.

366. Кўнгил қаъридаги сеҳр. М.Эргашевнинг «Рубоийлар» китобига сўзбоши, «Андижон» нашриётси матбаа.

367. Султон-ул-орифин. «Ишонч», 15 Октябр.

368. Кимёшунос шайх «Ишонч», 1 октябр.

369. Нахшаб фаҳри. «Ишонч», 8 октябр.

370. «Нур-ал-қулуб». «Ишонч», 22 октябр.

371. Равшанбин шайх «Ишонч», 29 декабр.

372. Сувда чўкмас Саҳл. «Ишонч», 5 ноябр.

373. Ҳасан Басрий. «Ҳуррият», 9 ноябр.

374. Ҳақ ишқида ёнган юрак. «Маърифат», 13 ноябр.

375. Авлиёлар тожи. «Ишонч», 19 ноябр.

376. Илму урфон пешвоси (ҳаммуаллиф). «Ўзбекистон овози», 20 ноябр.

377. Роқимий Хожа Ахрор ҳақида. «Ўзбекистон овози», 16 декабр.

378. Ҳар кимни бил ўзингдин аъло (ҳаммуаллиф). «Ишонч», 5 март.

379. Қутлуғ анъана. «Шайх Фаридуддин Аттор Нишопурийнинг ҳаёти ва ижоди» мавзуидаги Халқаро илмий анжуман материаллари.

2005 йил

380. Нуктасанж матншунос. «Жомий ва ўзбек адабиёти» китобида.

381. Жомийшунос. «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 7 январ.

382. «Дийдор» маърифати. «Маърифат», 8 январ.

383. Машойихлар сардори, «Сино», №16.

384. «Ан-найм» - фундаментал лугат, «Ўзбекистон адабиёти ва санъати», 4 март.

385. Второй учитель, «Учитель Узбекистана», 11 март.

386. Махдуми Аъзамнинг шогирди, «Косонсойнома», 2 июль.

387. Дорошуқуҳ, «Халқ», сўзи, 25 сентябр.

388. Табобат бобокалони. «Сўғд юлдузи» журнали №1.

389. Ҳар жабҳада саркор. «Мулоқот» журнали №6.

390. Яна бир водийлик шайх. «Ўзбек тили ва адабиёти» китобида. «Фан» нашр.

391. Биз шогирдларни ўйлаб юрамиз. «Филологик таълим» №4.

392. Синчининг ҳукми. Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 28 октябр.

393. Саркор. «Овози тожик». 28 декабр.

394. Устоз. «Халқ сўзи». 29 декабр.

2006 йил

395. Математика фанининг отаси, «Оғоҳ», 06.10 октябр.

396. Хизр чашмаси — нур чашмаси, (ҳаммуаллиф), «Ўзбекистон адабиёти ва санъати». 30 октябр.

397. Саъдийга эҳтиром, «Наманган ҳақиқати», 27 сентябр.

398. Маънавият ганжинаси, «Тошкент ҳафтаномаси», 6 декабр.

399. Ўрта Осиё халқлари турмуш тарзида Наврӯз анъаналари. «Касбий соҳили ҳамда Ўрта Осиё халқлари маданиятларидаги муштараклик» мавзусидаги халқаро конференция материаллари. Мозандарон. 14 май.

2007

400. Икки Косоний. «Халқ сўзи», 9 январ.
401. Маънавият инжуси. «Хуррият», 28 январ.
402. Тингла найни... «Маърифат», 2 май.
403. Мамдуҳ жаври. «Хаёт», 5 июн.
404. Ориф шахзода. «Наманган ҳақиқати», 15 август.
405. Дўст ўқидан учган шоир. «Наманган ҳақиқати», 1 август.
406. Олими заҳматписанд. «Овози тожик», 12 сентябр.
407. Шеър илми донишманди. «Хаёт», 20 сентябр.
408. Мотуридий пандномаси. «Маърифат», 14 октябр.
409. Машраб ва Румий. «Овози тожик», 17 октябр.
410. Соз кудрети. «Нурлы жол», 24 октябр.
411. «Мабдаи нур»да Румий анъаналари. «Румий ва Гёте» мавзусидаги халқаро конференция материаллари. Хўжанд. 6 июн.
412. Турмағамбет ва Фирдавсий. Турмағамбет эстелеуовнинг 125 йиллигига бағишланган халқаро конференция материаллари. Қизил Ўрда. 15 сентябр.
413. Маърифат манзиллари. «Хуррият», 28 ноябр.
414. Самимийликка йўғрилган туйғулар. «Ишонч», 2 ноябр.
415. Қоратепа ширу шакари. «ЎзАС», 14 декабр.
416. Илмий мажлис давом этади. М. Қўшжоновнинг «Армон» китобида.

2008

417. Ш.Шомуҳамедов — форс-тожик адабиёти таржимони. Абу Абдулло Рудакийнинг 1150 йиллигига бағишланган халқаро конференция материаллари. Олма ота. 20 октябр.
418. Ал-Матроний ким? «Тошкент ҳақиқати», 28 январ.

419. Ҳомий. «Нурлы жол», 9 январ.
420. Валийлик доирасининг маркази. «Ҳаёт», 29 феврал.
421. Эл эъзози. «Ҳаёт», 29 июн.
422. Тарих қаъридан қатралар. «Тошкент ҳақиқати» 19 март.
423. Дақиқий дурдоналари. «Ҳаёт», 13 март.
424. Бинкентлик аллома. «Ҳаёт», 22 май.
425. Шоирлар пешвоси. «Косонсойнома», 23 декабр.
426. Ғамхори жавонон. «Овози тожик», 9 феврал.
427. Валийлар муқтадоси. «Ҳаёт», 17 июл.
428. Табиат шайдоси. «Ҳаёт», 18 сентбр.
429. Восифий. «Таълим ва тафаккур», 4-сон.
430. Мозийнинг бадий ифодаси. «Ҳаёт», 16 октябр.
431. Алломалар васфида. «Тошкент оқшоми», 21 октябр.
432. «Рашаҳот»да Шошийлар зикри, «Тошкент оқшоми
12 октябр.
433. Аз худашон пурсем «Овози тожик», 12 ноябр.
434. Мақсуд муаллим. «Маърифат», 15 ноябр.
435. Руҳи бузургон. «Овози тожик», 19 ноябр.
436. Элга манзур туйғулар. «Тошкент ҳақиқати», 17 декабр.
437. Тавба. «ЎзАС», 19 декабр.
438. Қалб тўридаги қадим эҳтиёж. «Шарқ юлдузи», 2-сон.
439. Даврининг донишманди. «Ҳаёт», 24 июл.
440. Авлиёлар султони. «Бухоро мавжлари», 4-сон.
441. Бухорода таълим олган оқин. «Жаҳон адабиёти»,
8-сон.
442. Изчил таҳлиллар. Асрор Самаднинг «Сабоқ самари»
китобига сўнгсўз. «Фан» нашриёт. II жилд.
443. Темурийзодаларнинг пири. «Талаба дунёси» 1-сон.
444. Юрт мулкининг ниғаҳбони. «Тил ва адабиёт таъли-
ми», 2-сон.
445. Бу кўҳна байрам, «Ўзбекистон», № 3 (ўзбек, рус,
инглиз тилларида).

2009

446. «Хамса» Маллаев талқинида. «Ишонч», 3 феврал.
447. Ёшлар мураббийси. «Тошкент оқшоми», 8 феврал.

448. Нуктадон тадқиқотчи. «Ҳаёт», 5 феврал.
449. Навоишуноси номӣ. «Овози тожик», 7 феврал.
450. Эзгуликнинг ёруғ юзи. «ЎзАС», 7 феврал.
451. Тафтазоний мероси. «Ҳаёт», 20 феврал.
452. Донишманди забони форсӣ. «Овози тожик», 11 март.
453. Мозийда Наврӯз. «Ишонч», 24 март.
454. Одамлар қалбининг чароғи билим. «Жаҳон адабиёти» журн., № 12.
455. Чехрикушо ва шоир. «Овози тожик», 4 июн.
456. Олим ва мусаввир. «ЎзАС», 12 июн.
457. Тошкандийлар талқини. «Ҳаёт», 17 июн.
458. Тошкентлик Фахруззамон. «Қишлоқ ҳаёти» газ., 28 июн.
459. Бадри Чочий. «Наманган ҳақиқати», 8 август.
460. Шоший алломалар. «Наманган ҳақиқати», 12 август.
461. Латифхон домла. «Маърифат», 16 сентябр.
462. Нуктасанж олима. «ЎзАС» газ., 9 август.
463. Шуҳрати жаҳонӣ. «Овози тожик», 14 октябр.
464. Тинчлик ва эзгулик тимсоли. «Миллий тикланиш», 21 октябр.
465. Низомий даҳоси. «Иқболнома»га сўзбоши. «Art flex» нашриёти.
466. Даҳога эҳтиром. «Бўстон»га сўзбоши. «Мумтоз сўз» нашриёти.
467. Ҳусайний ижоди хусусида. «Адабиёт кўзгуси» (ҳаммуаллиф), тўплами, №10.
468. Эҳтиёж. «Даҳоларни ўзбекча сўзлатган аллома», «Chashma print» нашриёти, 68-74-бетлар.
469. Қалб илми саркори. «Моҳият», 6 ноябр.
470. Заҳмат пиллапоялари. «Хуррият», 25 ноябр.
471. Машраб ижоди талқини. «Ҳаёт», 29 октябр.
472. Маънавият очқуси. М.Муҳитдинов, Ҳ.Сулаймонова. «Энг осон араб тили» қўлланмасига сўзбоши, «Наманган» нашриёти, 2009.
473. Элга манзур туйғулар. Барот Исроилнинг «Танланган асарлар»и 3-жилдига сўзбоши, «Шарқ», 2009.

474. Юрт мулкининг ниғаҳбони, «Тил ва адабиёт таълими», №1

475. Абдулло Ансорий. «Нақшбандия» журн., №4

476. Форс тили билимдони. «Сино» журн., №31.

477. Хокисорлик. Профессор Ҳамдам Абдуллаевнинг 70 йиллигига бағишланган «Эътироф ва эҳтиром» китоби, Урганч, 2009 йил, 7-9-бетлар.

478. Мотивы «Шахнаме» в узбекских народных книгах. «Иран-наме» № 10. 2009. стр.220-223, Алмата.

479. «Олимеки мактаб офарид». «Овози тожик», 9 декабр.

2010

480. «Хислат баёзи». ЎзАС, 8 январ.

481. «Муштарак нуқталар» ЎзАС, 15 январ.

482. «Сулҳжўй авлиё», «Ҳаёт», 23 январ.

483. «Аждодлар сабоғи — ақл чироғи» «Ҳаёт», 14 январ.

484. Саъдий «Бўстон»идан гулдаста. «Ҳаёт», 21 январ.

485. «Алломалар таъзимиға сазовор аллома». «Ҳаёт», 27 январ.

486. Закийлик зухури. «Маърифат» 8 май.

487. Машраб мероси тадқиқотчи талқинида. «Ҳаёт», 4 ноябр.

488. Носир Ҳисрав қасидалари. Адабиёт ўқитиш ва ёшлар тарбияси. ТДПУ тўпламида.

489. Қалб гавҳари, «Ҳаёт», 18 май.

490. Симои раҳбар, «Овози тожик», 21 август.

491. Навоийшунос, «Маърифат», 29 сентябр.

М У Н Д А Р И Ж А

АДИБЛАР НИГОҲИ

Тоҳир Малик. Зийнат	3
Турсунбой Адашбоев. Қўшқанот	10
Сирожддин Саййид. Домла	12
Зиёвуддин Мансур. Олийлик ва оддийлик рамзи ..	12
Барот Исроил. Дўстлик риштаси	15

КАСБДОШЛАР ЭЪТИРОФИ

Азизхон Қаюмов. Қомусийлик йўналишининг давомчиси	16
Нажмиддин Комилов. Олиму илму амал	17
Иброҳим Каримов. Илмга чанқоқ қалб эгаси	21
Ҳожи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. Қўлёмаларнинг зукко тадқиқотчиси	23
Саидбек Ҳасанов. Илм устоди ва беназир инсон .	26
Неъматулла Иброҳимов, Раҳмонхўжа Иномхўжаев. Маънавият илдизларини излаб	30
Абдуқодир Ҳайитметов. Фидойи адабиётшунос	33
Ботирхон Акрамов. Хосу дилхоҳ муборакбод сўзим	35
Низомиддин Маҳмудов. Ҳикмату адаб бўстонининг беназир боғбони	41
Боқижон Тўхлиев. Зуллисонайн олим	47
Нусратулло Жумахўжа. Илм изламак комиллик тиламақдир	54

Ботирхон Валихўжаев, Қобулжон Тоҳиров, Гулсанам Холиқулова. Қамрови кенг олим	59
Абдусалом Умаров. Нуктадонлик	63
Иброҳим Ҳаққул. Серғайрат олим	67
Ҳамидулла Болтабоев. «Авесто» ёғдусидан сабоқланиб	69
Нурбой Жабборов. Зуллисонайн олим, олижаноб одам	72
Йўлдош Солижонов. Зукколик палласи	76
Янис Салпинкиди. На путях науки	77
Марғуба Мирқосимова. Икки эл сув ичган дарё ...	80
Тўра Мирзаев, Маматқул Жўраев. Адабий сарчашмалар билимдони	82
Ҳамдам Абдуллаев, Бахтиёр Дўсчонов. Теран нигоҳ соҳиби	86
Маҳмуджон Маъмуров. Ҳар бир учрашув байрам ..	88
Комилжон Абдуллаев, Наима Раҳмонова «Шоҳнома»нинг шуҳрати қадар	90
Файзуллахон Набиев. Олийжаноб инсон, нуктадон олим. Маънавият мажмуаси	95
Султонмурод Олим. Собитлик	101
Қодиржон Эргашев. Тадрижийлик	108
Каромат Муллахўжаева. Илмнинг файзи	115
Сайдмурод Тиллахўжаев. Ўтироф	119

ШОГИРДЛАР КАЛОМИ

Фаридахон Каримова. Эзгуликка йўғрилган умр.....	129
Зоҳиджон Содиқов. Илмига амал қилган олим.....	131
Мўминжон Сулаймонов. Алломалар изидан	136

Адҳамжон Аширов. Таниқли авестошунос олим ва жонкуяр устоз.....	145
Исломжон Ёқубов. Маънавий эҳтиёж ва серфайз қомус	150
Жасурбек Маҳмудов. Устоз ризоси.....	158
Феруза Азимова. Илму ирфон бирла инсон касб этар олий мақом	161
Наима Раҳмонова. Қутлов.....	164
Ҳулкар ой Сулаймонова. Менинг Ҳамиджон бобом	165
Ҳамид Норқулов. «Шоҳнома»дан сўз кетса агар...	168

МУЛОҚОТ БАХТИ

Улуғ дарё мисол яшагин.....	171
Заҳмат зинапоялари	175
Ҳамиджон ҳомидийнинг ҳаёти ва фаолиятининг муҳим саналари	180

СОБИТЛИК

Муҳаррир: Ж. Маҳмудов
Мусахҳиҳ: Х. Юсупов
Техник муҳаррир: Д. Жалилов
Рассом: Ш. Одилов

Теришга берилди 10.08.2010. Босишга рухсат этилди 24.09.2010.
Қоғоз бичими 84x108 1/32. Офсет босма. Офсет қоғози. Ҳисоб-
нашриёт т. 12,0. Шартли босма т.13,0. Буюртма рақами № 8.
Адади 500 нусхада. Келишилган нархда.

Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон
Миллий кутубхонаси нашриёти, Тошкент шаҳри,
Истиқлол кўчаси 33.

МЧЖ «SHIDASP» матбаа корхонасида чоп этилди.
Тошкент, Шайхонтохур тумани, Собир Раҳимов кўчаси 70^б.

Рақирлик олимлар насивасидир

Яхшилик қилу музга ёзиб, офтобга қўй.

Чақирилган ерга бормасанг, чақирувга зор бўласан.

Олимлар зангламайдиган олтиндирлар.

Душманингни кўришни истамасанг, унга қарз бер.

Қарз дўстлик ришталарини узади.

Кал дори топса, аввал ўз бошига суртади.

Фарзанд танбеҳи ургандан баттар.

Ғазабни ичга ютмоқ, буюк ибодатдир.

*Инсонни бир кўришда севиб қолиш мумкин,
аммо уни унутиш учун бир умр кифоя қилмайди.*

*Бир мўминни ёмон кўргувчи бўлманг, чунки у
Аллоҳнинг суйган бандаси бўлиши мумкин.*

Ҳамиджон ҲОМИДИЙ

ISBN 978-9943-06-306-8

9 789943 063068